

T:C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**DEVLET-SERMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR
PROGRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan Uğur Özmetin

İSTANBUL, 2012

T:C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADİ BÜYÜME BİLİM DALI

**DEVLET-SERMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR
PROGRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan Uğur Özmetin

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kurtar Tanyılmaz

İstanbul, 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı KALKINMA İKTİSADI VE İKTİSADI BÜYÜME Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi HASAN UĞUR ÖZMETİN'İN DEVLET - SERMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.07.2012 tarih ve 2012-18/9 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 01.08.2012

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. KURTAR TANYILMAZ

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET RIZA TÜRKAY

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ESRA YÜKSEL

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Hasan Uğur Özmetin

Anabilim Dalı : İktisat

Programı : Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Kurtar Tanyılmaz

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - Temmuz 2012

Anahtar Kelimeler : İstikrar Programı, İktisat Politikaları, 5 Nisan Kararları, Devlet-Sermaye İlişkisi, Marksist Devlet Teorileri, Sermaye Birikimi

ÖZET

DEVLET-SERMAYE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1970’li yılların sonlarına dünya kapitalizminin içine girdiği kriz sonrası, sermayenin dünya çapında yeniden örgütlenmesi için gerekli koşulların sağlanmasında ulus-devletler önemli rol oynamıştır. Sermayenin uluslararası dolaşımının önündeki tüm engeller, uygulanan iktisat politikaları aracılığıyla ulus-devlet tarafından birer birer ortadan kaldırılmıştır. Devletin sermayenin uluslararasılaşmasına yönelik uygulamaları erken kapitalistleşen ve geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlar açısından çeşitli farklılıklar gözetmektedir. Geç kapitalistleşen bir toplumsal formasyon olarak Türkiye’ de devlet, dünya kapitalizmi ile daha derinden bütünleşme için gerekli koşulları sağlamaya yönelik iktisat siyasetlerini yürürlüğe koymuştur. Krizin gerekçesini her türden devlet müdahalesinde gören neoliberal görüşün şekillendirdiği iktisat siyasetleri, sermaye lehine yeni karlılık alanları sağlamakla birlikte, kemer sıkma, yüksek enflasyon, işsizlik ve zamlar vb. uygulamalarla, entegrasyon sürecinin “malİYeti” tamamen işçi sınıfına yüklenmiştir.

Türkiye’de 1994 yılının Ocak ayında meydana gelen ekonomik kriz sonrası, devletin uygulamaya koyduğu 5 Nisan Kararları, sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik bir dizi iktisat siyasetini içermektedir. 5 Nisan kararları ile devlet, sermaye birikimini çeşitli düzeylerine müdahale etmektedir. Sermayenin yeniden yapılandırılması için devlet, emek-sermaye ilişkisine ücret siyaseti, vergiler ve zamlar üzerinden müdahale etmektedir. Ayrıca, 5 Nisan kararları ile devlet; dış ticaret alanına ve para ve finans piyasalarına müdahale etmektedir. 5 Nisan kararları içinde KİT’lerin özelleştirilmesi geniş bir yer tutmaktadır. KİT’lerin özelleştirilmesine yönelik uygulamalar, programatik hale getirilirken, bu uygulamalarla sermaye için yeni kârlılık alanları yaratılmaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Hasan Uğur Özmetin

Field : Economics

Programme : Development Economics and Economic Growth

Supervisor : Assoc. Professor Kurtar Tanyılmaz

Degree Awarded and Date : Master - July 2012

Keywords : Stabilization Program, Economic Policies, 5 April Decisions, State-Capital Relation, Marxist Theory of The State, Capital Accumulation

ASBTRACT

THE ANALYSES OF THE 5 APRIL 1994 STABILIZATION PROGRAMME WITHIN THE CONTEXT OF THE STATE-CAPITAL RELATIONS

After the crises of world capitalism in the latest of 1970's, nation-states took an important role for preparing the necessary conditions in order to reorganizing of the capital all around the world. All obstacles to international circulation of capital have been eliminated one by one via the economic policies of the nation-states. The practices of the state that intended for the internationalization of capital differs according to the early capitalized and late capitalized social formations. As being a late capitalized social formation, in Turkey the state have put into effect the economic policies with regards to the necessary conditions of the deep integration with the world capitalism. While the economic policies shaped by the neoliberal concept in which the intervention of the state is supposed as the cause of the crises provide new profitability domains in favor of capital, the cost of the integration process was weighed upon the worker class via the austerity, high inflation, unemployment and the price hikes practices.

In Turkey, 5 April Decisions applied by the state after the crises which occurred in January of 1994, include a range of economic policies intended for eliminating the obstacles to the capital accumulation. By the 5 April Decisions, the state have intervened the different

layers of the capital accumulation. For the reconstruction of the capital accumulation, the state have intervened to labour-capital relation via the wage policies, taxes and price hikes. Also with the 5 Nisan Decisions, the state have intervened to foreign trade and money and finance markets. In 5 April Decisions, the privatization of KITs (State Economic Enterprises) has an extensive coverage. While the instruments for the privatization of the KIT's are converted into more programmatic manner, the new profitability domains are created for capital by these instruments.

TEŞEKKÜRLER

Bu çalışmanın ortaya çıkması için emeği geçenlere iki bölümde teşekkür etmem gerekecek. İlk teşekkür, tezin kendi maddi koşullarını sağlamada emeği geçenlere gelecek. Çalışmanın ilk günlerinden itibaren düzenli bir biçimde tez toplantıları yaptığımız ve bu tez toplantılarında teorik ve kavramsal olarak her türlü desteği sunan sevgili tez hocam Yrd. Doç. Dr. Kurtar Tanyılmaz'a gösterdiği sabırdan ötürü çok teşekkür ediyorum. Çalışmaya teorik katkılarından ötürü sevgili hocam Prof, Dr. Mehmet Türkay'a ayrıca teşekkür ederim. Tezin teknik düzetmelerini usanmadan yapan sevgili arkadaşım Seda'ya ve Cansu'ya teşekkür ederim. Ayrıca, çalışmam hakkında konuştuğum, çalışmanın çeşitli kısımlarını uzun uzun dinleyip öneride bulunan ve teze bir şekilde değmiş bütün arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Çalışmamın büyük kısmını yazdığı İSAM Kütüphanesi'ne sağladıkları imkânlardan ötürü teşekkür ederim. İkinci teşekkür ise çalışmanın ortaya çıkabilmesi için gerekli maddi ve manevi koşulların sağlanmasında emeği geçenlere gelecek. Başta, bu çalışma sırasında, işsiz kaldığım süre içinde maddi sıkıntılara birlikte katlandığımız sevgili kardeşim Çiğdem olmak üzere aileme çok teşekkür ederim. Tez yazma sürecinin sıkıntılarını benimle paylaşan ve desteğini her daim yanımda hissettiğim sevgilim Gülbeyaz'a sabrından ötürü teşekkür ederim. Bu çalışma sizler olmadan tamamlanamazdı.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TABLO LİSTESİ	IV
KISALTMALAR	V
1 GİRİŞ	1
2 MARKSİST DEVLET TEORİLERİ	4
2.1 Klasik Marksist Metinlerde Devlet	4
2.1.1 Marx'ın Devlete Dair Düşünceleri	4
2.1.2 Engels'in Devlete Dair Görüşleri	11
2.1.3 Lenin'in Devlete Dair Görüşleri	13
2.2 Araçsalıcı ve Yapısalıcı Devlet Teorileri	15
2.2.1 Kapitalist Devlet Sorunu	15
2.2.2 Araçsalıcı Devlet Teorileri	19
2.2.3 Althusser ve Yapısalcılık	21
2.2.4 Yapısalıcı Devlet Teorileri	23
2.3.1 Almanya'daki Devlet Tartışmaları	28
2.3.2 Devlet Türetme Tartışmaları	30
2.4 CSE'deki Devlet Tartışmaları	33
3 GÜNCEL MARKSİST DEVLET TEORİLERİ VE ARA DEĞERLENDİRME.....	35

3.1 Güncel Marksist Devlet Teorileri	36
3.1.1 İlişkisel-Stratejik Devlet Teorisi	36
3.1.1.1 Jessop'un Devlet Teorisini Etkileyen Düşünceler	36
3.1.1.2 Değer-biçimi – Birikim Stratejileri ve Hegemonik Projeler	38
3.1.1.3 Politik Strateji Olarak Devlet	42
3.1.1.4 Jessop'un Devlet Teorisinde İşçi Mücadelesinin Yeri	43
3.1.2 “Sınıf-Teorik” Devlet Teorisi	44
3.1.3 “Politik Marksizm”	49
3.1.4 Devletin “Mekansal Farklılaşmalar” ve Sermayenin Uluslararasılaşması Kavramı Üzerinden Analizi	52
3.2 Ara Değerlendirme	55
3.3 Yeni Bir Analiz Çerçevesine Doğru	58
4 DEVLET-SERMAYE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 KARARLARI	72
4.1 5 Nisan Kararları	72
4.1.1 Programın Hedefleri	72
4.1.2 Konjonktürel Kararlar	74
4.1.3 Yapısal Kararlar	76
4.2 1994 Krizi'nin ve 5 Nisan Kararları'nın Nedenleri	78
4.2.1 Neo-Klasik (Liberal) Analizler	78
4.2.2 Neo-Keynesyen Analizler	79

4.2.3 Marksist Analizler	82
4.3 5 Nisan 1994 İstikrar Programının Sermaye Birikimi Kategorisi Üzerinden Değerlendirilmesi	86
4.3.1 1980-1994 Yılları Arası Emek-Sermaye İlişkisinde Devletin Rolü	88
4.3.2 Türkiye Ekonomisinin 1980-1994 yılları arası “Dışa Açılma” biçimleri	95
4.3.2.1 Dış Ticaretin yapısındaki değişmeler	95
4.3.2.2 Parasal ve Finansal alandaki değişiklikler	99
4.3.2.2.1. Enflasyon, Döviz Kuru, Faiz Hadlerine ve Para-Sermaye Hareketlerine Yönelik İktisat Siyasetleri	100
4.3.2.2.2. Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler	106
4.3.2.3 1980 Sonrası Üretim Yapısı	111
5 SONUÇ	117
KAYNAKÇA	120

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Güncel Marksist Devlet Teorilerinin Süreklilik/Kopuş Bakımından Analizi

Tablo 2: Kapasite Kullanım Oranları

Tablo 3: Reel ücret Endeksi

Tablo 4: Ücret Gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı

Tablo 5: Ekonomik faaliyetlere göre ihracat

Tablo 6: Seçilmiş Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kollarının GSMH İçindeki Payı

Tablo 7: Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayiinin Üretim ve İstihdam Payı, 1980-1995

KISALTMALAR

CSE Konferansı)	Conference of the Socialist Economists (Sosyalist İktisatçılar
DPYSBT	Dış pazara yönelik sermaye birikim tarzı
M.B	Merkez Bankası
MLAM	Marksist Leninist Araştırmalar Merkezi

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1994 yılının Ocak ayında yaşanan ekonomik kriz neticesinde, 5 Nisan’da, resmi adı “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı” olan “istikrar” programı yürürlüğe girmiştir. 1994 yılına kadar, 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberalizmin şekillendirdiği tekil iktisat siyasetleri, sermaye birikiminin yeniden yapılandırılması işlevini yerine getirebilmişlerdir. Ancak 1994 yılında, bu yıla kadar uygulanan tekil iktisat siyasetleri, sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik işlevini yeterli bir biçimde artık yerine getiremez hale gelmiştir. 1994 yılında Türkiye kapitalizminin içine girdiği kriz, sermayenin beklentilerini karşılayacak şekilde, daha “köklü” çözüm için gerekli olan “istikrar” politikalarının uygulanmasıyla aşılmaya çalışılmıştır.

5 Nisan 1994 yılında uygulamaya konulan “istikrar” programı, 1980 sonrası süreçte sermayenin karşılaştığı en büyük kriz karşısında, devletin, sermaye birikiminin çeşitli düzeylerine farklı biçimlerde müdahale ettiği bir dizi iktisat siyasetini kapsamaktadır. Çalışmada, devlet-sermaye ilişkileri bağlamında, 1980 sonrası uygulanan iktisat siyasetleri içinde 1994’te uygulamaya konulan 5 Nisan İstikrar Programı’nın yeri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Gerek 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalarla gerekse 5 Nisan Kararları’yla, devletin sermaye birikimi sürecine, iktisat siyaseti üzerinden müdahaleleri açıklanmaya çalışılarak, devletin bu müdahalelerinin değişen biçimleri ve hangi amaçla gerçekleştirildiği analiz edilecektir.

5 Nisan Kararları olarak bilinen bu istikrar politikaları değerlendirilirken, 1989 yılında gerçekleştirilen finansal serbestleşme sürecinin ve bu süreç sonrası hükümetlerin uyguladığı “yanlış” politikalar, neo-Klasik ve neo-Keynesyen analizler tarafından, kararların alınmasının nedeni olarak gösterilmektedir. 5 Nisan Kararları’nın alınması konusundaki bu egemen görüş bize göre, sadece sonuçları neden olarak görmektedir ve bu yüzden süreci açıklayacak bütünlüklü, tarihsel ve diyalektik analizden yoksundur. Bu bakımdan, 1980 sonrası 5 Nisan Kararları’nın ortaya çıkmasını hazırlayan süreç, bu çalışmada, Marksist devlet teorilerinin devleti analiz ederken kullandığı kavram seti yardımıyla ve sermaye birikimi dinamiklerinin analizin temel aksını oluşturacak biçimde kavramsallaştırılarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirme ise, Marksist devlet teorilerinin sağladığı teorik

çerçeve kullanılarak, somut durumun konjonktürel ve tarihsel analizi, ekonomik göstergelerden elde edilen veriler yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda 2. Bölümde klasik Marksist metinlerde devletin ne şekilde analiz edildiği ve en üst soyutlama düzeyinde devletin doğasına yönelik analizler ele alınacaktır. Bu bölümde ilk olarak, K. H. Marx, F. Engels ve V. İ. Lenin'in devleti analiz ederken kullandıkları kavramları, düşünsel gelişimleri ve devlet teorisini tarihsel bağlam içinde nasıl değerlendirdikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra, devlet teorisinin yeniden gündeme gelmesi "araçsalçı-yapısalcı" devlet tartışmaları üzerinden değerlendirilecektir. Poulantzas'ın devlet teorisine katkıları ve kendi devlet teorisinin değişimini inceleneceği bu bölümden sonra, devlet teorilerinin Almanya'daki gelişimine ve son olarak yoğun biçimde yeniden gündeme geldiği 1970'lerdeki Sosyalist İktisatçılar Konferansı'nda (Conference of the Socialist Economists, bundan sonra CSE olarak anacağız) yapılan devlet tartışmalarına kısaca değinilerek bölüm sonlandırılacaktır.

3. Bölümde, güncel devlet teorileri içinde önemli bir yere sahip olan Marksist devlet teorisyenlerinin, devleti analiz ederken özellikle "Poulantzas"ın devlet analizine getirdiği kavramsal çerçeve ile kurdukları ilişkiyi tahlil etmek amacıyla, bu yazarların ekonomi-politika ayrımını ne şekilde değerlendirdikleri ve sınıf mücadelesi kategorisini, analizlerinde ne şekilde işledikleri tasniflenmeye çalışılacaktır. Bu bölümde son olarak, 5 Nisan Kararları'nın bütünlüklü bir analizini yapabilmek için, devlet teorilerinin sağladığı kavramsal zenginlik yardımıyla, sermaye birikimi sürecinde devletin değişen rollerini de değerlendirmeye katabilecek bir kavramsal çerçeve oluşturma çabasına girilecektir. Bununla, hem devletin doğasına yönelik hem de devletin tarihsel ve konjonktürel olarak özgünlüklerini ele alan bir analiz geliştirilmeye çalışılacaktır.

5 Nisan Kararları'nın inceleneceği dördüncü bölümde, ilk olarak 5 Nisan Kararları'nın amacı, hedefleri ve unsurları sıralanacaktır. Bu yapılırken kararların, hangi iktisat politikalarının uygulanmasına yönelik olduğu açıklanacaktır. Bu bölümde ikinci olarak, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin ve 5 Nisan Kararları'nın analizine yönelik farklı yaklaşımlar değerlendirilecektir. Bu bölümde son olarak, 5 Nisan Kararları ve onu hazırlayan süreç, sermaye birikimi kategorisi üzerinden değerlendirilecektir. Bu yapılırken, iktisat

siyasetlerinin, hangi amaca yönelik olarak ve sermaye birikiminin hangi düzeylerine müdahale ederek gerçekleştirildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

2 MARKSİST DEVLET TEORİLERİ

2.1 Klasik Marksist Metinlerde Devlet

Bu bölümde Marx, Engels ve Lenin'in eserlerinde devleti ele alış biçimleri üzerinde durulacaktır. Marx'ın devlete dair kapsamlı bir çalışması olmadığı, fakat bu yönde bir çalışmayı planladığı, ancak ömrü vefa etmediği için gerçekleştiremediği bilinir (Somer, 1997, s.7). Marx'ın devlete dair kapsamlı bir çalışması olmamasına rağmen çeşitli eserlerindeki düşünceleri Marksist yazarlar tarafından girilen, Marksist devlet teorisi geliştirme amacına kaynaklık etmiştir. Aynı şekilde, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde devlet incelenmiş ve bu eser daha sonraki Marksist devlet teorilerine kaynaklık etmiştir. Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı eserinde ise devlet, Marx ve Engels'in düşüncesinden büyük ölçüde yararlanarak "prolaryta diktatörlüğü" bağlamında işlenmiştir. Ayrıca Lenin, Marx'ın "Devletin Sönümlenmesi Teorisi" üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu bölümde devlet konusunda en üst soyutlama düzeyinde, yani devletin doğasına yönelik Marx, Engels ve Lenin'in eserlerinde yer alan düşüncelere sırasıyla yer verilecektir. Gerek çalışmanın kapsamı açısından, gerekse zaman içinde bu düşünürlerin görüşlerinin eleştirilmek ve/veya daha ileriye götürülmek amacıyla ardıl yazarlar tarafından teferruatlı bir şekilde ele alınması nedeniyle, bu yazarların görüşlerine devlete dair temel referans noktaları açısından yer verilecektir.

2.1.1 Marx'ın Devlete Dair Düşünceleri

Bu bölümde, Marx'ın kapitalist toplumu analiz ederken geliştirdiği kavramsal argümanların kullanımdan ziyade, çeşitli eserlerinde genel olarak devleti nasıl değerlendirdiği üzerinde durulacaktır. Burada, Marx'ın düşünsel gelişimi içerisinde devleti hangi çerçevede ele aldığı ve ele alırken kullandığı argümanlar ilk yapıtlarından itibaren değerlendirmeye çalışılacaktır. Ancak, tezin ilerleyen bölümlerinde (Yeni Bir Analiz Çerçevesine Doğru bölümünde) Marx'ın kavram seti vasıtasıyla (maddi üretim, üretim ilişkileri, değer yasası, sermaye birikimi, sermayenin merkezileşmesi, sermayenin yoğunlaşması, vs.), devletin kapitalist toplumdaki faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

“Marx’ın kendisi hiçbir zaman sistematik bir devlet çözümlemesine girişmemiştir”(Bottomore, s.131). Başka bir deyişle Marx, en azından, düşünce sistemiğinde önemli yeri bulunan devlet analizini tamamlayamamıştır.

“Gerçekten de Kapital’in 1857 tarihli ilk taslağı da buna işaret eder. Bu taslakta altı ciltten oluşması öngörülen Kapital’in dördüncü cildinin devlet üzerine olması planlanmıştır. Bu demektir ki, Marx’ın niyeti bir organizasyon olarak (kapitalist) devletin sermayenin oluşması, dolaşımı, birikimi ve yeniden üretimi sürecinde, yani kısaca kapitalizmin bütünlüklü analizi içinde tuttuğu yeri gösterebilmektir”.(Somer, 1997s.7)

Marx’ın yazılarında *devlet* kavramı, devlet kuramına dair -Hegel başta olmak üzere- çeşitli yazarların düşüncelerinin eleştirisi ve kendi düşüncesinin tarihsel gelişimine göre çeşitli konulara değinmektedir. Marx’ın devlet çözümlemeleri, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi (1843)* ile başlamakla beraber *Alman İdeolojisi* ve tarihsel yazılarında (*Sınıf Mücadeleleri(1850)*, *18 Brumaire (1852)* ve *Fransa’da İç Savaş(1871)*) ve özellikle *Komünist Parti Manifestosu*’nda, devletin doğası ve tarihsel olarak devletin sınıfsal ilişki biçimlerini ortaya koymaktadır.

Marx, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* isimli eserinde, Hegel’in *Hukuk Felsefesinin İlkeleri* yapıtının üçüncü kısmının üçüncü bölümünü (Devlet: 257-360) eleştirmeye girişmiştir. Bu bölüm; “A. İç siyasal hukuk ya da siyasal anayapı (§ 260-329: 1. *Kendi-için* iç siyasal anayapı, (272-320); 2. Dış hükümlerlik, (321-329). B. Dış siyasal hukuk ya da uluslararası hukuk (330-340). C. Evrensel tarih (341-360)” (Somer, s.8) bölümlerinden oluşmakla beraber, “ Marx’ın elyazması 261-313 numaralı paragrafları içermesi nedeniyle, “yalnızca devletin iç siyasal anayapısı üzerindeki Hegelci teorinin eleştirisiyle sınırlı[dır]” (Somer, 1997, s.8).

Marx, Hegel’i temel olarak şu şekilde eleştirmektedir;

Hegel “*İdeanın öznesi olan şeyi bir ürün durumuna, İdeanın bir yüklemi durumuna dönüştürüyor. Düşüncesi nesneye göre gelişmiyor ama tersine nesne hazır ve soyut Mantık alanında tamamlanmış bir düşünceye göre gelişiyor. ... Gerçek varlıktan (özne) hareket edecek yerde Hegel, evrensel belirlenimin*

yüklemlerinden hareket ediyor ve bu belirlenime bir dayanak gerektiği için de gizemli İdea bu dayanak durumuna geliyor” (Marx,1997 [1843], s.24)

Marx’a göre Hegel, “İdeayı özne ve ‘siyasal düşünüş’ gibi gerçek anlamıyla özneyi, gerçek özneyi de yüklem durumuna getiriyor. Ama gelişme her zaman yüklemden yana gerçekleşiyor” (Marx,1997 [1843], s.24). Marx, Hegel’in bu İdeacı ele alışı, aile ve sivil toplumun devleti var ettiği görüşünün yerine “gerçek ideanın var etmesi düşüncesi” konusunda; devletin özü olan hükümlanlığın, Hegel’in bir nesne durumuna dönüştürdüğü özerk bir öz olarak düşünülmesi konusunda eleştiriyor.

Marx’ın “henüz Marksist olmadan önce felsefi bir komünizme ilk adımını attığı bu ünlü makale”de (Somer, 1997, s.9), Hegel daha ziyade idealizmi ve kendi felsefesinin iç tutarlılığı nedeniyle eleştirilmektedir. Bu eserde Marx, kendi düşün hayatının temel referansı olan materyalist bir analizin nüvelerini sergiliyor. Bu nedenle, “1843 elyazmaları, ... devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin bilimsel bir açıklaması ve hegelci diyalektiğin materyalist bir devriklemesi üzerine ilk girişimleri” (Somer, 1997, s.9) içermesi bakımından son derece önemlidir.

Alman İdeolojisi’nde ise Marx’ın devlet analizi, sivil toplum içinde özel çıkar ile kolektif çıkar arasında meydana gelen çelişkinin, işbölümü ve mülkiyet ilişkileri ile bir egemenlik biçimine yani bir sınıfın diğer sınıf üzerinde “kurumsal” olarak egemenlik sağlaması fikrine dayanır. Ayrıca, bu eserde “Marx ve Engels, devleti, burjuvaların karşılıklı mülkiyet ve çıkarlarının temini için hem içeride hem de dışarıda zorunlu olarak kullandıkları bir örgütlenme biçimi olarak tanımlamakla onun sınıfsal içeriğinin altını kalın biçimde çizmişlerdir” (MLAM, <http://mlam.tkp.org.tr/kavramlar/devlet-nedir>, par. 2). Marx’ın bu analizi devlet konusunda son derece yalın bir ele alışı gösterdiği için aşağıda uzun alıntılarla sergilenecektir.

Marx’a göre, “Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler... etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir” (Marx, 1945-46, s.41). Bu ifade, *Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin Eleştirisi’ndeki*, devleti sivil toplum ve ailenin oluşturduğu

düşüncesini sürekliliğini göstermektedir. Marx *Alman İdeolojisi*'nde, birey ve bireyler arasındaki ilişki bütününe ve bu ilişkiler içerisinde var olan işbölümünden (ve dolayısıyla mülkiyet ilişkilerinden) hareketle özel çıkar ve kolektif çıkar arasındaki çelişkiye değinir:

“İşbölümü, ayrıca, tek bireyin ya da tek bir ailenin çıkarı ile aralarında birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunan bütün bireylerin kolektif çıkarı arasındaki çelişkiyi de içerir; kaldı ki, bu kolektif çıkar, "genel çıkar" olarak, yalnızca hayali olarak değil, her şeyden önce, işin aralarında bölüşüldüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığı biçiminde gerçek olarak da mevcuttur” (Marx, 2004 [1845-46], s.54).

Marx, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki ilişkinin egemenlik ilişkisini içerdiğini söyler ve bu egemenlik ilişkisinden sınıf çıkarlarına ulaşır, “işbölümü tarafından koşullandırılan, bu cinsten bütün gruplaşmalar içinde farklılaşan sınıf çıkarlarını, içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıfların çıkarlarını, daha ilerde geliştireceğimiz üzere, sınıf çıkarlarını buluyoruz”(Marx [1845-46] 2004, s.55). Marx burada devlet analizine sınıfsal perspektifi dahil etmektedir.

Marx devlete dair sınıfsal analizi yaptıktan sonra, devlet içindeki savaşımın “aldatıcı” biçimlerine dikkat çeker “... devlet içindeki bütün savaşım demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımın büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir. ” (Marx, [1845-46] 2004, s.55)

Marx, bu çözümlemesinin devamında ise siyasal iktidarın ele geçirilmesinin gerekliliğine değinir:

“...egemen olmak isteyen her sınıf, proletaryanın durumunda söz konusu olduğu gibi, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için —ki ilk başta bunu yapmak zorundadır— siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir”(Marx, [1845-46] 2004, s. 54).

Marx burada, “insanın kurtuluşu” olarak öngördüğü, sınıfların ortadan kalkması için iktidara yönelik mücadeleyi vurgulamaktadır.

Marx, yanılsamanın bir diğer boyutu olan yasanın iradeye dayandığı mistifikasyonu, yine sınıfsal ve egemenlik ilişkileri içerisinde ifade etmektedir.

“Şu halde, devlet egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim, içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar. Bu yüzden, yasanın iradeye dayandığı, hatta daha iyisi, özgür iradeye dayandığı kuruntusu, somut temelden kopmuştur. Aynı biçimde hukuk da yasaya dayandırılmıştır”(Marx, [1845-46] 2004, s.106)

Marx, *Alman İdeolojisi* ’nde, “bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesi” (Marx, [1845-46] 2004, s.58) olarak tanımladığı ve önem atfettiği sivil toplumun, onun materyalist tarih anlayışı açısından da ne kadar önemli olduğu şu ifade de açık bir şekilde görülmektedir:

“Bu tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik, vb. biçimlerinin açıklanmasına ve bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye (ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye) olanak verir” (Marx, [1845-46] 2004, s.63).

Marx, toplum analizinde önemli yere sahip sivil toplumun (devletin, kendinden ayrı ve üstünde gözükmesi mistifikasyonu ifşa etmiş olmasına rağmen), devleti ve hatta ulusu aştığını vurgular:

“Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içerisinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın

ticari ve sınıai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da her ne kadar dışarıda ulus-topluluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar”(Marx, [1845-46] 2004, s.69).

Burada Marx’ın sivil toplumdan, ulusal olarak örgütlenmiş bir devlet algısından daha ötesini kastettiği ortaya çıkıyor.

Marx sivil toplum içinde özel mülk sahiplerinin, egemenlik ilişkilerindeki mevcut konumunu ve bu konumun özel mülkün garantisini sağlama görevine sahip devlet tarafından nasıl yeniden üretildiğini şu şekilde ifade ediyor:

“... modern devlet, bu modern özel mülkiyete tekabül eder, özel mülk sahipleri vergiler yoluyla yavaş yavaş modern devleti ele geçirmişlerdir, ve devlet, devlet borçları sistemiyle bütün bütüne onların ellerine düşmüştür, ve devletin varlığı, yalnızca, borsada devlet tahvillerinin yükselip düşmesi oyunu ile özel mülk sahiplerinin, yani burjuvaların kendisine verdikleri ticaret kredisine bağlıdır. Burjuvazi, artık bir zümre değil, bir sınıf olması bakımından, yalnızca bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulusal planda örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır” (Marx, [1845-46] 2004, s. 106).

Alman İdeolojisi ’nde Marx son olarak sınıfsal egemenliğin tarihsel olarak çeşitli coğrafyalarda, mevcut biçimde ortaya çıkma durumuna göre devletin “özerkliğine” değinmektedir:

“Bugün artık, yalnızca zümrelerin gelişmelerinde henüz sınıf aşamasına tamamiyle varmamış oldukları ve saf dışı edildikleri halde, hâlâ bir rol oynamakta buldukları daha ileri bir evrime ulaşmış olan ülkelerde, demek ki, katışık bir durumun mevcut olduğu ülkelerde, o halde nüfusun hiçbir bölümünün ötekileri egemenliği altına alacak duruma ulaşamadığı ülkelerde, devletin özerkliği mevcuttur. Modern devletin en eksiksiz örneği, Kuzey Amerika'dır. Modern Fransız, İngiliz, Amerikan yazarlarının, istisnasız hepsi, devletin, ancak özel mülkiyet yüzünden mevcut olduğunu, açıkça iddia etmeye vardırılmışlardır işi ve o kadar ki, bu inanç, artık kamunun bilincine işlemiştir”(Marx, 1845-46] 2004, s. 106).

Buradan anlaşılın, Marx, devletin özerkliğini bir sınıfın diğer sınıf üzerinde egemenlik sağlayamadığı tarihsel bir durum olarak açıklamaktadır.

Marx'ın Bonaparte dönemini incelediği eseri *18 Brumaire*, devletin özerkliği atfının yapıldığı bir diğer eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Marx, Bonaparte dönemini, burjuva ve işçi sınıfı açısından tarihsel olarak görece bir üstünlüğün sağlanamadığı bir dönem olarak nitelirmektedir. Engels de, Bonaparte'nin başarısının kaynağının bu denge durumu olduğuna dikkat çekmektedir. Genelde "güçler dengesi" kavramı üzerine tartışmalar, Marx'ın Fransa'da, Bonopartizm'in "iktidarı burjuvazinin kaybetmiş, emekçi sınıfın ise henüz kazanmamış olduğu bir dönemde olası tek hükümet biçimi" olduğuna ilişkin yargısına odaklanmaktadır. Marx'ın 18. Brumaire'i tamamladığı sıralarda yazdığı bir makalede Engels, şunu söylüyor: "*Luis Bonaparte'in başarısındaki tüm sır, isminden gelen gelenekten ötürü. Fransız toplumunda mücadele eden sınıfların dengesini, geçici olarak, elinde tutabilecek bir konuma oturtulmuş olmasıdır*"(Aktaran, S. Emrealp,1984, s. 25).

Marx, Napoleon Bonaparte ile Louis Bonaparte yönetimlerini karşılaştırırken kullanmış olduğu Bonopartizm kavramı ile sınıfsal güç dengeleri sonucunda devletin dönemsel olarak sivil toplumdaki tam anlamıyla özerkleşmesini anlatmaktadır. Bu dönemde burjuvazi egemen sınıf olmaya devam etse de devlet, egemen sınıfın doğrudan bir aracı olmaktan çıkmış durumdadır.

Marx, esas olarak, kapitalist toplumda artı-değer üretimi ve üretim ilişkisi bağlamında ortaya çıkan sınıflar arası ilişkiyi irdelemiştir:

"Marx kapitalist toplumu her şeyden önce işçi sınıfı sömürüsüne yol açan bir sistem olarak irdelemiştir... Başlangıçta kapitalist toplumun sınıfsal görüntüsünü resmetmeye çalışan Marx (Marx, 1969; 111-119) daha sonra (artık-değer kuramını benimsediği 1850'lerden sonra) bununla yetinmemiş ve sınıfların kaynağını oluşturan sömürü olgunun çözümlemeye çalışmıştır"(Öngen, 1996, s.67).

Artık-değere el koyma biçimlerinin incelenmesi ise, "...kapitalist sınıf ilişkilerinin işleyiş mekanizmalarının ve kapitalist sömürünün örgütlenme biçiminin gözler önüne

serilmesi demektir”(Öngen, 1996, s.71). *Alman İdeolojisi* ’nden sonraki eserlerinde Marx, sınıfsal analizi, devlet analizinin merkezine oturtmuştur:

"Tüm toplumsal yapının ve dolayısıyla egemenlik/bağımsızlık ilişkisinin siyasal biçimini, kısacası Devlet'in özgül biçiminin gizli temelini anlamak için her zaman bakılması gereken şey, üretim koşullarının efendileri ile üreticiler arasındaki dolaysız ilişkidir" (Marx'tan aktaran, H. Gülalp, 1993, s. 14,)

Komünist Parti Manifestosu ’ndaki, “Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey değildir”(Marx ve Engels, 1848, s.24) ifadesi, “ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık bir ifadedir ve aşırı basitleştirmeye maruz kalmaktadır” (Bottomore, 2002, s.131). Yine bu ifade, “yazıldığı dönemde burjuvazinin ekonomik egemenliğinin artık siyasal egemenlik ile de pekiştiğini öne sürerek, modern devletin sınıf-iktidarı içeriğine” (H. Gülalp, 1993, s. 9-10,) işaret etmesi, bakımından son derece önemlidir. Bu ifade, Marx’ın düşünsel bütünlüğünden ayrı olarak sadece söylemsel analize tabi tutulması nedeniyle araçsalcı yorumlara ve eleştirilere maruz kalmaktadır. Aslında bu ifade, devletin tarihsel olarak sınıfsal temelli ortaya çıkışı ve egemen sınıf ile devlet arasındaki ilişkinin en yalın ifadesi olarak okunmalıdır.

Ayrıca, araçsalcı analizlere kapı açtığı gerekçesiyle eleştirilen “Modern devlet iktidarı bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldan başka bir şey değildir” alıntısı, vurgunun kurul/komisyon (Sol Yayınları çevirisinde “komisyon) üzerinden yapılması, o dönemde devletin “biçim”inin tanımı olarak getirilen bu tanımlamadan hareketle, Marx’ın devlet tanımının araçsalcı öğeler taşıdığı düşüncesine kadar eleştiri konusu olabilmektedir. Bizce bu alıntıda vurgu “ortak işlerini yürüten” ifadesi üzerinden analiz edilirse devletin kısa dönemli/uzun dönemli çıkarları dikatomisinin önüne geçilmiş olacaktır.

2.1.2 Engels'in Devlete Dair Görüşleri

Engels devleti, tarihsel bir perspektiften ele alırken, devletin sınıflı toplumlara özgü olduğunu ve belli bir toplumsal gelişme aşamasına denk geldiğini vurgulamaktadır:

"... devlet, düşünülmecek bir zamandan beri mevcut değildir. İşlerini onuz gören, hiçbir devlet ve devlet gücü bulunmayan toplumlar olmuştur. Toplumun

sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan belirli bir ekonomik gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk haline getirdi"(Engels, 1967, s.243).

Fakat devletin bir zorunluluğa karşılık ortaya çıkması, onun, toplumun üstünde olduğu ve toplumdaki bağımsız bir şekilde durduğu anlamına gelmemektedir, "devlet, topluma dışarıdan dayatılmış (imposé) bir güç (pouvoir) değildir; Hegel'in ileri sürdüğü gibi, 'ahlaki fikrin gerçeği', 'akıl simgesi ve gerçeği' de değildir"(Engels, 1967, s.238). Devletin varlığı, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının bir kanıtıdır. Aynı zamanda devlet toplumun içinde doğmasına rağmen sınıf çatışmalarının hafifletilmesi ihtiyacı nedeniyle topluma yabancılaşan bir güçtür:

"Devlet, daha çok, toplumun, gelişmesindeki belirli bir aşamasındaki ürünüdür; bu, toplumun önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözümlenemez bir çelişme içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, [yani-ç] karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu, verimsiz bir mücadele içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yar alan, çatışmayı hafifletmesi, "düzen" sınırları içinde tutması gerekene bir güç ihtiyacı kendini kabul ettirir; işte toplumdaki doğan ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir"(Engels, 1967, s.239).

Engels devleti, egemenlik ilişkisi içinde güçlü olan sınıfın devleti olarak tanımlamakla birlikte, devletin, artı değer sömürsünün ve bu sayede sermayenin kar artışının devamlılığının sağlamakta aldığı role dikkat çeker:

"Devlet, sınıf karşıtlıklarının frenleme ihtiyacından doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak da en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasi bakımdan egemen olan sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni kârlar kazanan sınıfın devletidir. İşte bundan ötürüdür ki, ... modern temsili devlet... ücretli çalışmanın sermaye tarafından sömürülmesi aleti[dir-ben]. Bununla birlikte, istisnai olarak, mücadele

halindeki sınıfların denge tutmağa çok yaklaştıkları öyle bazı dönemler olur ki, devlet gücü sözde aracı olarak, bir zaman için bu sınıflara karşı belirli bir bağımsızlık [durumunu –ç.]muhafaza eder... Tarihin tanıdığı devletlerin çoğunda, yurttaşlara verilen haklar, ayrıca servetlerine göre değişmişlerdir; bu olgu, devletin, mülksüz sınıfa karşı korunmak için, bir mülk sahibi sınıf örgütü olduğunu açıkça gösterir"(Engels, 1967, s. 2441-242).

Marksist yazarların çoğu, Engels'in devlet analizlerinin araçsalcı içerimlere sahip olduğunu ifade etmektedirler. Fakat Engels devleti, burjuva sınıfının işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini kurumsallaştıran niteliğine dikkat çekmektedir; "Uygar toplumun özeti, bütün tipik dönemler içinde sadece egemen sınıfın devleti olan ve her zaman, esas itibariyle, ezilen sömürülen sınıfı bağımlılık (sujetion) içinde tutmağa tahsis edilmiş bir makine [olarak-ç.] kalan, devlettir"(Engels, 1967, s. 247).

2.1.3 Lenin'in Devlete Dair Görüşleri

Lenin, devlete yönelik tahlilinde, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* eserinden hareketle, devleti; (a) Sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının ürünü, (b) Silahlı insanlardan oluşan özel formasyonlar, hapisaneler, vs., (c) Ezilen sınıfların sömürsününün bir aracı ve (d) Devletin "sönüp gitmesi" ve şiddete dayalı devrim konuları çerçevesinde ele almaktadır. Lenin, eserinin büyük bölümünü ise devletin sönmelenmesi konusuna ayırmıştır. Lenin'in devletin sönmelenmesi üzerine değerlendirmeleri başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bu çalışma kapsamında sadece Lenin'in, devletin kapitalist toplumdaki rolü ile "egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya" olarak devlet arasında bir farklılığa dikkat çekmesi üzerinde durulacaktır.

Lenin, kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda, devlet biçimini, iktidar sahiplerinin mevcut egemenlik koşulları bakımından mevcut sömürü ilişkilerini mistifiye eden durumunu şu şekilde açıklamaktadır:

"Demokratik cumhuriyet, kapitalizmin düşünülebilecek en iyi politik kılıfıdır, ve bu yüzden sermaye,...bu en iyi kılıfı ele geçirdikten sonra iktidarını öyle güvenli, öyle sağlam kurar ki, burjuva demokratik cumhuriyetinin ne kişilerinde, ne

kurumlarında, ne de partilerinde hiçbir değişiklik bu iktidarı sarsamaz"(Lenin, 1995, s. 22-23).

Lenin, Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin içinde bulunduğu "revizyonizm" nedeniyle, Marx'ın proletarya diktatörlüğü kavramı çerçevesinde iktidarın "hedeflenmesine" dair görüşlerinin "unutulduğunu" ve "burjuva toplumunda" devlet ile "örgütlenmiş proletarya olarak" devletin farklılığın vurgulamaktadır:

*"Emekçi sınıf -diye yazıyor Marx "Felsefenin Sefaleti"nde- gelişmenin seyri içinde eski burjuva toplumunun yerine sınıfları ve onarın karşıtlığını dışlayan bir birlik koyacaktır, ve asıl anlamıyla politik iktidar diye bir şey kalmayacaktır, çünkü tam da politik iktidar burjuva toplumu içinde sınıfsal karşıtlığın resmi ifadesidir."(s.182, Almanca Baskı 1885.)... [Marx, Komünist Manifesto'da], Proletarya, politik egemenliğini, burjuvazin elinden tüm sermayeyi ardı ardına koparıp almak, bütün üretim araçlarını devletin eline, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde toplamak ve üretim güçlerinin miktarını mümkün olduğunca çabuk çoğaltmak için kullanacaktır."(s. 31 ve 37,7. Almanca Baskı 1906.). burada Marksizmin devlet sorununda en anlamlı ve en önemli düşüncelerinden birinin, yani "proletarya diktatörlüğü"... düşüncesinin formülasyonunu, ayrıca yine Marksizmin "unutulmuş sözleri" arasında yer alan son derece ilginç bir devlet tanımını görüyoruz. "**Devlet, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya.**" "*(Lenin,1995 , s.33-34).

Lenin, burjuva toplumundaki devletin, burjuva sınıfı ile ilişkisini ve iktidarının nasıl sona erdirileceğini ve devletin niteliğinin sınıf karşıtlıkları ve bu karşıtlıkların çerçevesinde şekillendiğini şu şekilde ifade etmektedir.

"Komünist Manifesto'da, tarihin genel sonuçları özetlenmiştir, bu sonuçlar bizi devletin sınıf egemenliğinin bir organı olarak görmeye zorlamakta ve proletaryanın önceden politik iktidarı ele geçirmiş, politik egemenliği kazanıp devleti "egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya"ya dönüştürmüş olmaksızın burjuvaziye devremeyeceği ve bu proleter devleti zaferinden hemen sonra sönüp

gitmeye başlayacağı –çünkü sınıf karşıtlıklarının olmadığı bir toplumda devlet lüzumsuz ve imkansızdır- zorunlu sonucun vardırmaktadır"(Lenin, 1995, s. 39).

Lenin, devletin baskı mekanizması ve aynı şekilde proletarya diktatörlüğünün bu durumu ancak “geçici” olarak kullanacağını ve bunun nedenini şu şekilde ifade ediyor;

"Engels, Marx'ın da Bracke'ye ünlü mektubunda eleştirdiği aynı Gotha Programı taslağını eleştiriyor ve Bebbel'e özel olarak devlet sorunu üzerine şunları yazıyordu: “Devlet, karşıtlarını zorla bastırmak için mücadelede, devrimde kullanılan sadece geçici bir kurum olduğundan, “özgür halk devleti”nden söz etmek tam bir saçmalaktır. Proletaryanın devlete hala ihtiyacı olduğu sürece, ona özgürlük adına değil, aksine karşıtlarının baskı altında tutmak için ihtiyacı vardır ve özgürlükten söz edileceği anda, devlet devlet olarak var olmaktan çıkar”(Lenin, 1995, s.81).

2.2 Araçsalçı ve Yapısalçı Devlet Teorileri

2.2.1 Kapitalist Devlet Sorunu

Bu bölümde ilk olarak Poulantzas ve Miliband arasında ‘kapitalist devlet’ tartışmalarının (ve daha sonraları Laclau’nun da tartışmalara katkısıyla) hangi minvalde gerçekleştiği ve bu tartışmada tarafların birbirlerini yönetsel ve teorik olarak nasıl eleştirdikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonrasında araçsalçı yaklaşımın temel referanslarına kısaca değinilerek, Marksist devlet kuramında uzun zaman hakim değerlendirme biçimi olan yapısalçı yaklaşımın temel referans noktalarına ve bu yaklaşıma yöneltilen çeşitli eleştirilere değinilecektir.

Araçsalçı ve yapısalçı devlet tartışmaları, Poulantzas’ın, Miliband’ın *Kapitalist Toplumda Devlet (The State in Capitalist Society)* kitabına yönelik yazdığı eleştirel makale ile başlar. Poulantzas’a göre İkinci Enternasyonal ve Lenin’den sonra “devlet teorilerinin ihmali”nin nedeni “devrimci strateji ve amaç yokluğunun eşlik ettiği ekonomizm sapması”ydı (Poulantzas,1990, s.13). Poulantzas, Miliband’ın çalışmasını, devlet konusunun incelenmediği bir ortamda, “büyük bir boşluğu doldurması” ve burjuva ideolojilerinin “hiçbir zaman sunmadığı pozitif bilgileri” sunması bakımından önemli bulmaktadır. Fakat Poulantzas,

Miliband'ı, Marksist devlet teorisini “veri olarak” ele alarak, bu teoriyle “açıkça uğraşmadığı” ve kullandığı kavramlar ile “kendini burjuva ideolojileriyle aynı alana yerleştirdiği” ve ” hasmını yöntemsal ilkelerinden etkilendiği için” eleştirmektedir (Poulantzas, 1990, s.16-21).

Poulantzas, Miliband'ın “şirket yöneticiliği olgusu”nu ele alışıında yönetici sınıfın sadece bir bölümünü oluşturan “seçkinler çoğunluğu” kavramsallaştırmasını eleştirirken, “gerçekte önemi olan, farklı amaçlara dayalı olan ekonomik seçkinleri aralarındaki ayrılıklar ve ilişkiler değil, ... sermayenin bölümleri arasındaki ayrılıklar ve ilişkileridir” çıkarımına varmaktadır (Poulantzas,1990,s.25). Değerlendirmelerine, Miliband'ın yönetici sınıf kavramını ele alışının eleştirisi ile başlayan Poulantzas, Miliband'ın yönetici sınıf ile devlet arasındaki ilişkiyi ele alışının eleştirisi ile devam eder.

Poulantzas, “kapitalist sınıfın üyelerinin Devlet aygıtına ve hükümete doğrudan katılmaları” üzerinde duran -ve Poulantzas'ında önemli bulduğu- Miliband'ın yorumunu; “Burjuva sınıfı ile devlet arasındaki bağ nesnel bir ilişkidir. ... yönetici sınıfın üyelerinin Devlet aygıtına doğrudan katılmaları neden değil sonuçtur” (Poulantzas,1990, s.26-27) şeklinde eleştirmektedir. Poulantzas, Miliband'ın eleştirisinin devamında, Miliband'ın “devletin işleyişi ve siyasal üstünlük sürecinde ideolojinin rolüne” değinmesine rağmen, kendisi gibi “yarı yolda durarak ... ideolojinin kurumlarda somutlaştığını” görmedikleri sonucuna varmaktadır. (Poulantzas, 1990,s. 34).

Miliband'ın Poulantzas'a yanıtı ise gecikmez. Miliband, yöntem sorunu konusunda, “Marksist teorinin genel çizgilerini verdikten sonra ... ampirik biçimde” (Miliband, 1990, s.42) gösterdiği yanıtını verirken, kavram olarak “seçkinler”i kullanmasını “kelimenin yeterli derecede tarafsız bir anlam kazan”dığı (Miliband,1990, s. 43) gerekçesi ile kullandığını vurgulamaktadır. Miliband, Poulantzas'ın yöntemini şu şekilde eleştiriyor;

“kendi analizi de doğrudan doğruya yapısal determinizme (structural determinism) ya da yapısal üst determinizme (structural super determinism) götürüyor, bu da devletle “sistem” arasındaki diyalektik ilişkinin tümüyle gerçekçi bir biçimde ele alınışını imkansız kılar” (Miliband, 1990, s.49).

Tartışmaya sonradan katkıda bulunan Laclau, Poulantzas'ın kitabının önemini şu şekilde ifade etmektedir:

“Siyasalın özgüllüğünü teorik olarak biçimlendirme çabasının özgünlüğü ve Althusser’in sorunsalıyla ilişkisi sayesinde –buna çalışmanın kesin sağlamlığı ve gösterilen teorik özen de eklenmeli- Poulantzas’ın kitabı çağdaş Marksist analizde çok önemli bir yer tutmuştur ve böyle olmaya devam edecektir” (Laclau,1990, s.83).

Laclau, Miliband’ın yönetici sınıf ile devlet arasındaki ilişkinin kişisel ilişkiler bazında ele alınması karşısında Poulantzas ile aynı görüşe sahiptir:

“... kapitalist devletin bugünkü aşamasındaki değişiklikler, ekonomi ile siyasal örgütlenme arasındaki eklemlemede ortaya çıkacak nesnel değişikliklere bağlanacak yerde, egemen sınıf üyeleri ile devlet aygıtı üyeleri arasında gittikçe yaklaşan bağlara dayandırılmaktadır. Bu açıdan Miliband’ın tezi Devlet Tekelci Kapitalizmi Ortodoks Komünist tezine yaklaşmaktadır” (Laclau,1990, s.87,88).

Laclau, Miliband’ı ve Poulantzas’ı epistemolojik olarak farklı şeyleri söylediklerini ve aralarındaki anlaşmazlığın, söylemek istediklerini ifade edememe sorunundan ziyade Laclau’nun tanımladığı teorik eleştirinin farklı basamaklarında bulunmamalarından kaynaklı olduğunu ileri sürüyor. Laclau’ya göre, Miliband, analizine;

(a) basamağında [“ampirik” karşılaştırma ve söz konusu teorik sistem arasındaki çelişki noktaların göstermek; bunu yaparken önermenin soyutlama derecesini göz önünde tutarak karşılaştırmayı yürütmek gerektiği için mekanik bir işlem yapılmadığı akılda tutulmalıdır.] başlayıp tamamında orada kalırken, Poulantzas’ın da analizine, (d) basamağıyla [önceki sistemin iç çelişkilerinin üstesinden gelebilecek bir teorik alternatifi önermek] başlayıp sonuna kadar bu basamakta kaldığını ” (Laclau,1990, s. 105).

Laclau, Poulantzas ile Miliband’ın analizlerinin, kendi analizinin farklı basamaklarında yer aldığını vurguladıktan sonra bu durumun Poulantzas ile Miliband’ın analizlerini nasıl etkilediğini ve nelerle uğraştığını şu şekilde açıklıyor:

“... Miliband Batı Avrupa’da siyasal iktidarı tutan bölümlerle egemen sınıflar arasındaki bağlantıyı kuran somut bağları belirlemekle ilgilenmektedir; ve bu

anlamda ikisi arasındaki birlik öğelerini vurguluyor. Bunun tersine, Poulantzas, kapitalist üretim tarzı içinde siyasal düzeyin özerkliğini teorik düzeyde belirlemekle uğraşmaktadır; ve bu anlamda egemen sınıfla iktidarı elinde tutan bölüm arasındaki ayırıcı öğeleri vurguluyor” (Laclau.1990, s.109).

Laclau, Poulantzas’ın devletin ideolojik aygıtlarını açıklarken, devleti, “toplumsal bir formasyonun düzeyleri arasında bir birleşme etmeni oluşturduğu bir düzey olarak” tanımlamasının “her şeyin tanımsal olarak devlete ait olduğu tezine dair kurnaz bir değiştirme” (Laclau,1990, s.110) olduğunu vurguluyor. Devamında da bu yolla Poulantzas’ın, “bir yapının çeşitli düzeylerine gereğinden fazla siyasal nitelik kazandırıldığı” ve yine “Poulantzas’ın uyardığı” tehlikeye kendisinin düştüğünü ifade ediyor (Laclau, 1990, s.100-101). Laclau, toplumsal formasyonun bütünlüğünü devam ettirmeye hizmet eden her şey devletin parçasını oluşturduğunu ancak, devletten bir düzey olarak söz edilemeyeceğini, en yakın şekliyle devletin, bir toplumsal formasyonun bütün düzeylerini kaplayan bir nitelik olduğunu vurgulamaktadır. Ve Miliband’ın sınıf iktidarı ile devlet iktidarı arasındaki ayrımının uygun olduğunu dile getirmektedir(Laclau,1990,s.111-112).

Eleştirisini Poulantzas’ın “yapısalcı” yöntemine doğrultan Laclau, Poulantzas’ın ve aynı ekole mensup Balibar’ın düzeyler ayrılığını ele alışının “biçimselci”liği üzerine eleştirisine girişiyor:

“Soyutlamasız bilimsel bilgi mümkün değildir, ama benim tezim, Poulantzas’ın uyguladığı şekliyle soyutlamanın biçimcilik yönüne saptığıdır. ... Poulantzas için çıkmazdan kurtulmanın yolu analiz nesnelere arasında tamamen biçimsel ilişkilerin önerilmesi (to postulate) ve mecaz kullanımının artması ... kendimizi tamamen betimsel biçimde kurulmuş üç düzeyin arasında buluyoruz... Böylelikle bu üç karakter arasındaki ilişkilerin biçimsel olması hiç de şaşırtıcı değil: Bu ilişkilerin kendilerine yakıştırılan isimler var, ama bu isimlerin gösterdiği kavramsal kategoriler yoktur, böylece bu isimler değindikleri gerçek nesnelere simgeleri oluyorlar, ama bu gerçekliklerin doğasını açıklayan teorik kavramlar değil. bu ilişkilerin isimleri şunlar: ‘Son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenme’ ve ‘egemen rol’; bunların birincisiyle her üretim tarzında hangi düzeyin egemen rolü olması gerektiğine ekonomik düzeyin karar verdiği

alıyoruz. Fakat bütün bunlar ancak ötekiler ile benzeştirilince (analoji yapılırca) anlamlı olan mecazlardır” (Laclau, 1990, s.120).

Poulantzas, Laclau'nun ve Miliband'ın yazılarına karşılık olarak yazdığı son makalesinde Miliband ile aralarında gelişen farklılıkların “ “araççılık” (instrumentalism) ve “yapısalcılık” (structuralism) arasındaki çekişme olarak algılanmasının tartışmayı bütünüyle yanlış bir şekilde koymak olduğunu” ve bu denli bir yakıştırmanın en azından “yapısalcılık teriminin Political Power’a (Siyasal İktidar) yakıştırılması”nın (Poulantzas, 1990, s. 134) uygun olmadığını açıklamaya girişmiştir.

Poulantzas, Miliband'ın “olgulara yer vermemesi” gerekçesiyle eleştirilerine devam etmesinin, Miliband'ın olgular yer vermeden “ampirisizmi” anladığı için eleştirisinde ısrarcı olduğunu vurguluyor. Laclau'nun bu tartışmaların “yerine oturttuğunu” belirten Poulantzas yöntemsel olarak eleştirileri bir yere kadar kabul ediyor ve yöntemsel olarak “teorisizm”le kurduğu ilişkiyi ve nedenlerini şu şekilde açıklıyor:

“Political Power’a (Siyasal İktidar) yöneltilecek ilk eleştirinin somut analizlerin eksikliğiyle değil, belli bir teorizm bu somut analizlerin metni içinde yürütülme yollarına ilişkin olması gerektiğini düşünüyorum. Saldırımızı Marksist gelenekteki şekillenmeleri ekonomizm ve historisizm olan ampirisizm ve neo-pozitivizme karşı yoğunlaştırdığımız için kendi özgül yapılarıyla düşünce düzeyinde ortaya çıkan bilgi üretiminin, teorik sürecin özgüllüğüne, haklı olarak ısrar ettik” (Poulantzas,1990 s.138).

2.2.2 Araçsalcı Devlet Teorileri

Araçsalcı devlet yaklaşımı, 1960’lardan itibaren devlet kuramı tartışmalarının yeniden canlanmaya başlaması ile birlikte, daha çok Avrupa’da Miliband ve Amerika’da G.W. Damhoff’un görüşlerini tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Araçsalcı devlet yaklaşımı, devlet faaliyetlerinin neler olduğu ile ilgilenmekte ve bu yüzden devletin doğasına yönelik teorik yetersizlikleri olmasına rağmen, yöneten sınıfın bileşenlerinin tanımlanması ve bu bileşenlerin etkisi ile ilgilenmektedir.

*“Araççı görüş tarzı ‘Devlet neden kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet eder?’ sorusuna açık ve seçik bir cevap verir: çünkü devlet kapitalist sınıfın denetimi altındadır. ... Bu bakış açısına bağlı olan **araştırma gündemi**, esas olarak, **yöneten sınıfın niteliğini, bu sınıfı devlete bağlayan mekanizmaları ve devlet politikaları ile sınıf çıkarları arasındaki somut ilişkileri inceleme üzerine yoğunlaşmıştır**” (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976, s. 42, vurgular bana ait).*

Araçsalıcı görüş, Marksist devlet teorisine, “kapitalist sınıfı devlete sistematik olarak bağlayan belirli kurumların altında gizlendiği yasallık örtüsünü kaldırıp atma yolunda” ve “kapitalist sınıfın kendi içindeki çelişkileri açığa çıkarmada” oldukça önemli katkılarda bulunmuştur (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976, s.43). Fakat araçsalıcı görüş, “bu başarılarına karşılık araççı görüşün genel bir kapitalist devlet teorisi olmasını engelleyen bazı büyük kusurları vardır” (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976, s.43).

Milliband üst düzey devlet görevlilerinin ortak değerleri, kişisel bağlantıları ve sosyal sınıf arka planındaki gerçekler ile hükümet politikalarının gelir ve servet bölüşümü üzerindeki etkileri gibi konulardan hareketle, devleti ya da çıkar grupları arasında bir diğer çıkar grubu biçimi olarak görünen egemen liberal demokratik yorumları çürütmeye çalışmıştır:

“Temel kaygısı liberal plüralizmin yanılma ve tahrifatlarını gözler önüne sermek olan Milliband, ... sermayenin devlet üzerinde egemenliğini sağladığı ve yeniden ürettiği mekanizmaları ayrıntıları ile göstermiş” ve “devlet sisteminin tutarlılığını, devletin işlevsel bütünlünün temelde ideolojik olduğunu vurgulamak suretiyle açıklamaya çalışmıştır” (Yılmaz. A., 2002, s.47).

Fakat Miliband’ın temel kaygısı tam da “liberal çoğulculuğun çarpırmaları ve şaşırtdmacalarını açığa çıkarmak” olduğu için, Marksist devlet teorilerini ilerletmez:

“Aslında politikayı, ekonomik güçlerle karmaşık eklemlenmesinde ayırarak tartışmak yönündeki liberal eğilimi yeniden üretir. Bunları ilişkilendirdiği durumlarda ise bunları sadece kişiler arasındaki bağlantılar ile yapar; kurumsal düzeydeki ortak varsayımlarının görmezden gelir. Bu yüzden Miliband, kapitalist

toplumdaki devletin gerçek doğasını ve sermaye açısından avantajlarının yanısıra ayrılmaz bir parçası olan kısıtlılıklarını tespit etmekte başarısız olur” (Jessop, 2002, s.244).

“Görelî özerklik” ve sermayenin “uzun vadeli“ ve “kısa vadeli” çıkarları konuları Miliband’ın devlet analizinde önemli yer tutmaktadır:

“Miliband’a göre, görelî özerklik, devletin sermayenin uzun dönemli çıkarlarına yönelik olarak işleyişini sağlayan önemli mekanizmalardan biridir. Milibanda’a göre devlet kapitalist çıkarlara doğrudan tepki vermez ve bir ölçüde özerktir. Devlet bu görelî özerkliği sayesinde hem kapitalist sınıfın genel bütünlüğünü korur, hem de gerekirse işçilere kısa dönemli tavizler verir” (Yılmaz. A., 2002, s.48).

2.2.3 Althusser ve Yapısalcılık

“Yapısalcı hücre” içerisinde yapısalcı düşünceye ve Batı Marksizmi’ne geniş etkileri olan L. Althusser’in bu bölümde, yalnızca düşüncesinin teorik içeriği ve temel amaçları ile kimlerden ve hangi amaçlar doğrultusunda etkilendiği verilmeye çalışılacaktır. Althusser’in yapısalcı düşüncesini belirleyen bu temel düşüncelerin onun analizlerini ne yönde etkilediği verilecektir. Bu bağlamda buradaki asıl konu Althusser’in teorik düşüncelerinin sınanmasından ziyade devlet teorisi açısından son derece önemli bir yerde duran Poulantzas’ın –en azında ilk eserlerinde ve azalarak da olsa son dönem eserlerinde- devlet düşüncesi üzerindeki etkilerine değinilmeye çalışılacaktır.

Batı Marksizmi’nde yöntem sorununun tartışılmaya başlandığı dönemde, Marx’ın yalnızca *Grundrisse*’nin önsözünde yönetime dair yazısının bulunması ve bundan başka *Anti-Dürhing*’de Engels’in yönetime dair yazdıklarının yetersiz olarak görülmesi, yöntemsel arayışları Marx öncesi felsefeyi yeniden düşünmeye sevk etti. Batı Marksizmi içinde Marx öncesi eserlere dönüş, birçok Marksist akım içinde etkili olmuştur. Althusser ve okulu:

“Marksizm öncesi felsefenin en geniş kapsamlı geçmişe dönük özümsemişini Marksizme getiren dolgunlukta ydı. Marx’a uygun görülen selef Spinoza’ydu burada. Althusser’e göre, gerçekte, “Spinoza’nın felsefesi, felsefe tarihinde daha

önce bir örneğine rastlanmayan bir teorik devrim, beklide tüm zamanların en büyük felsefi devrimiydi” (P Anderson, 1982, s. 101).

Marx öncesi felsefeye yönelik bu arayışta, Althusser’in “selef”i olarak düşünsel nimetlerinden yararlandığı isim ise Spinoza olmuştur:

“Althusser Marksizminin çağdaş bilimler dışında alınanlar dışındaki hemen bütün yeni kavramları ve vurguları, aslında olduğu gibi Spinoza’dan alınmıştır. “Bilginin nesnelere” ile “gerçek nesnelere” arasındaki kategorik ayrım, ... hem düşünceye hem gerçekliğe ilişkin olan “üretim genel özü” kavramı, ve bunların yanında “Kapital’i Okumak adlı kitabında bir üretim tarzının temel kavramı olarak kullandığı “yapısal nedensellik” kavramı da, Spinoza’nın Tanrı’nın bir .. içkin neden olduğu görüşünün laikleşmiş biçimiydi” (P Anderson, 1982, s. 102).

Bütün bunlarla beraber Anderson’a göre, Althusser, yapısalcılığının temel ilkelerini de Spinoza’dan aldığı şu şekilde vurgulamaktadır:

“Hepsinde önemlisi, Althusser’in yalnız teoriye özgü olan bilimsel bilginin karşıtı olan dolaysız yaşamın ideolojik yanılsamalarına ve, insanları ve sınıfları toplumsal ilişkilerin irade-dışı “taşıyıcıları” değil de, tarihin bilinçli öznelere sayan bütün nosyonlara karşı çıkması; Spinoza’nın gerçekte insanların hep bilincinde olmadıkları yasalarca yönetildikleri halde, iradelerini kullanırken her bakımdan özgür olduklarının arketipsel bir kuruntu olduğunu ısrarla vurgulamasıydı....” (P Anderson, 1982, s. 102- 103).

Buradan da anlaşıldığı gibi, Marksizm’i “tahrifatlardan kurtarmak için” yeniden okuması, Marx’ın düşün yaşamında etkili olan düşünürlerin yeniden yorumu biçiminde gerçekleşmektedir. Bu eğilim Althusser sonrası birçok ekolde de etkili olmuştur. Marx’ı “toplum bilimleri anlamak için en yetkin düşünce” olarak gören bazı okullar, buna rağmen tek başına Marx’ın kavramlarının toplum bilimleri anlamada yeterli olamayacağı düşüncesiyle “felsefenin” etkin rolü ve önemine değinilerdir (örneğin eleştirel gerçekçilik okulu-)

Spinoza'nın dışında Althusser'in felsefi arayışlarına kaynaklık eden, düşüncelerinden yararlandığı bir başka düşünür ise Montesquieu'dur:

“Althusser felsefe tarihinin temel bağlantılarını kurarken ancak bir tek önemli noktada başkalarından yararlandı. Spinoza'nın felsefeye oranla tarihe kayıtsız kalışı, Althusser'i ... Maarx'ın soyunu Montesquieu'dan gelen ... bir çizgiyle tamamlamaya götürdü. Althusser, Montesquieu'nün Yasaların Ruhu adlı eserindeki, bir toplumsal bütünlüğü, “son kertede”, o bütünlüğün ene ağır basan düzeyi “belirlediği” görüşünü, Marx'ın daha sonra Kapital'de bilimsel bir temele oturtacağı büyük bir buluş olarak değerlendirmiştir” (P. Anderson, 1982, s. 104).

Althusser'in yapıya dair vurguları ve öznesiz tarih anlayışı, onun, materyalist bir bilim yapma çabalarına gölge düşürmektedir. Bottomore, Althusser'in düşüncesinin temel zaaflarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Althusserci sistem, üstelik materyalist bilim üzerine onca vurgu yapmasına karşın, idealizmin özelliklerinden birçoğunu gösterir. Marksizm'in gelişen bir teori olarak çağdaş sınıf mücadeleleriyle olan ilişkisini zayıflatır. Bilgiyi bütünüyle döngüsel, kendi kendini geçerli kılan kavramsal bir alan içerisine kapatır. Gerçeklikle verili olana doğrudan girişi kapatılan teorinin onunla daha gizemli bir yoldan bağlantısına izin verilir. ... Maddi üretimle kurulan analogi, Althusser'in teorik bilginin koşullarına ilişkin önemli noktalara işaret etmeni olanaklı kılmıştır. Fakat toplumsal gerçekliğin bütün düzeylerinin aslında planlanmış olduğu yargısı, değeri kuşkulu bir metafizik yaratmıştır” (Bottomore, 2002, s.24).

2.2.4 Yapısalcı Devlet Teorileri

“Yapısalcı görüş tarzının temel tezi, devlet işlevlerinin, iktidar mevkilerindeki kişilerden çok geniş ölçüde, toplumun yapıları (strüktür) tarafından belirlendiğidir. ... Bu yüzden, yapısalcı analizin başlangıç noktası, genellikle, toplumdaki sınıfsal yapının, özellikle ekonomiden kaynaklanan çelişkilerin incelenmesidir. Yapısalcılar ancak bundan sonra, devletin bu çelişkileri yok etme veya etkisiz kılma girişimlerini analiz eder. ... devletin bir bütün olarak toplumun

yeniden üretmek için yerine getirmesi gerekli olan işlevleri ortaya koymaya girişir. Yapısalcılara göre, devletin söz konusu işlevleri, gördüğü somut biçimler, kapitalist gelişme düzeyi ve sınıf mücadelesini şekilleri gibi etkenlere göre değişir” (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976, s.42-43, vurgu bana ait).

Anderson ile Nairn’in "tarihselciliği " ve "özneciliğine", “Althusseryan balyozuyla darbeler indiren Poulantzas...” (Clarke,2004, s.29); “*Kapital*’i sadece ekonomik düzlemin kuramını yapan bir kaynak olarak gördüğünden Marx’ın *Kapital*’ini tanımlamak üzere, o güne dek es geçilmiş siyasal düzlemin kuramını vermeyi amaçlar” (Clarke, 2004, s.25). Bu tür bir amaca yönelme, Poulantzas’ın, Althusser’in düzeyler ayrılığı kuramını benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Poulantzas’ın Althusser’den ve yapısalcılıktan etkilenmesi, onun “yapısalcılığın üç temel noktasını sahiplenişinde görülebilir. Toplumsal formasyon-üretim tarzı ikiliği, düzeyler teorisi ve bireylerin yapıların taşıyıcısı olarak ele alınmaları gibi, yapısalcılığın temel taşları Poulantzas’ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*’ının ... vazgeçilmez kutsal üçlüsüdür” (Yılmaz, 2003, 58).

Althusser’in düzeyler ayrılığını benimseyen Poulantzas, bu düzeyler arasındaki ilişkiyi “görelilik” bağlamında ele alır ve bu göreliliğin içerimi “egemen sınıflardan” özerklik boyutuna varacak şekilde ileri götürülür:

“KÜT’lerdeki kertelerin görelî özerkliğiyle ilgili ...[KÜT’de politik kertenin ‘yalıtılmış’ olduğu yollu] argüman, Poulantzas’ı kapitalist devletin görelî özerkliğiyle ilgili sonuca götürür. Fakat Poulantzas bir adım daha atarak, devletin “görelî özerkliği”ni kapitalist toplumdaki egemen sınıf(lar)dan özerklik olarak da anlar. Ona göre, siyasal gücün kullanılmasının merkezi olan devletin işlevi, toplumsal formasyonun birlik ve bütünlüğünün korunmasıdır” (Gülalp,1993, s.50).

Poulantzas’ın düşünsel gelişimi içerisinde, “yapısalcı” yaklaşımın etkisi altında olduğu ve bu yaklaşımın açmazlarından kurtulma çabası ile “ilişkisel” yaklaşımı benimsediği iki dönemden bahsedebiliriz. Poulantzas’ın yapısalcı yaklaşımı benimsediği dönemin eseri

olan *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*; iktidar bloğu, devletin görelî özerkliği ve devlet ve hâkim sınıflar ilişkisi konularına yoğunlaşmaktadır.

“Üretim tarzı ve toplumsal formasyon arasındaki ikilikten hareketle, kapitalist üretim tarzının özgül bir bölgesi olan siyasal olanın bölgesel teorisini, Marx’ın *Kapital*’de ekonomik olanın bölgesel teorisini ürettiği gibi üretmeyi amaçlayan” (Poulantzas’dan aktaran, Yılmaz, 2003s.58) Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı kitabında, “siyaseti tarih ile özdeşleştiren” ve “yapının farklı düzeyleri ile, kendi özgüllüğü, görelî özerkliği ve etkililiği olan toplumsal pratikleri; dinamik, tarihsel, politik veçhelerine indir”geyen” (Yılmaz, 2003s.58-59) ‘tarihselcilik’ ile hesaplaşmaktadır. Aynı kitapta Poulantzas’ın hesaplaştığı bir diğerkonu ise, “üstyapıyı ekonomik altyapının görüngüsüne indirgerken, ekonomist ve teknisist bir kavramlaştırma ile türetilmiş olan üretici güçlere öncelik veren “ekonomizmdir” (Yılmaz, 2003, s.58-59).

Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar’da Poulantzas, genel olarak devleti; “üretim tarzının ve toplumsal formasyonun *birlik ve varoluş* işlevini sağlayan koşullar ile üretimin koşullarının *sürdürülmesini, devamlılığını* sağlayan bir organizasyon”, “bir sistem olarak toplumsal formasyonun bütünsel *dengesini düzenleyici* bir etken” ve “bu temel işlevi dolayısıyla devlet, toplumsal formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin yoğunlaştığı yapı” (Poulantzas’dan aktaran, Yılmaz, 2003, s.58-59 vurgular bana ait) olarak tanımlamaktadır.

Poulantzas ayrıca, devletin, “sınıf mücadelesi ile ilişkisinde ortaya çık[an] ... sınıfsal ilişkileri gizleyici bir etki yarattığını belirtmektedir” (Yılmaz, 2003, s.59). Buradan da anlaşılacağı gibi Poulantzas, devletin yeniden üretim koşullarını ve sistemin devamlılığını sağlayacak koşulların yaratılması süreci içindeki rolüne değinmektedir. Ayrıca devletin sınıfsal ilişkilerini mistifikasyona uğratan ideolojik rolüne de vurgu yapmaktadır.

Poulantzas’ın, değindiği bir diğerkavram ise ‘iktidar bloğu’ kavramıdır. Poulantzas, bu kavrama ulaşırken, “burjuvazinin fraksiyonlara (sanayi, ticaret ve mali) bölünmüş yapısından hareket” ile, “sadece sermayenin toplam sosyal döngüsünde farklı sermayelerin farklı işlevlere yoğunlaşması ile açığa çıkan bir bölünme ile sınırlı” olamayan aynı zamanda, “ideolojik ve politik nedenlerle” (Yılmaz, 2003, s.60) de bir fraksiyonlaşma eğiliminden

bahseder. İktidar bloğu içerisindeki hegemonik duruma işaret eden Poulantzas bu durumu, “hâkim sınıflar ve fraksiyonlarının “hâkimiyet altında eklemlenmiş çelişkili” birliği” (1976: 235, 237) olarak ifade etmektedir (Poulantzas’dan aktaran, Yılmaz, 2003, s.60).

“Poulantzas, görelî özerlik tartışmasında Bonapartizme referans verirken, Bonapartizmin kapitalist devletin genel bir karakteri olduğunu vurgulayarak onu genelleştirmektedir” (Yılmaz, 2003, s.61). Poulantzas, “Bonapartizmin sadece sınıf güçleri arasındaki bir denge durumuna ya da geçiş aşamasında örtüşmeyen, tekabül etmeyen düzeylerin özerkliğine indirgenemeyeceğini belirtir” (Poulantzas, 1976: 259-272). Poulantzas’a göre, “Kapitalizmde siyasal olanın ekonomiden farklılaşması bu görelî özerkliğin ön koşulu iken, devletin bütünleştirici ve organize edici işlevi bu görelî özerkliği doğurur” (Yılmaz, 2003, s.61).

Yılmaz, Poulantzas’ın daha geç dönem yazılarında “ilişkisel” bir analizi benimsediğini yapısalcı yaklaşımdan uzaklaştığını belirtmektedir. Bu sonuca Poulantzas’ın devleti “ bir mücadele alanı, sınıflar arasındaki güçler dengesinin yoğunlaştığı bir alan” kavramsallaştırması ve devletin “doğası icabı daima bir ilişkidir, tıpkı sermayenin olduğu gibi...” ifadeleri ile ulaşmaktadır (Yılmaz, 2003, s.63). Bu bağlamda, Poulantzas’ın devletin görelî özerkliğinin derecesi, kapsamı ve biçimlerinin,? “ancak... belli bir kapitalist devlet ve buna tekabül eden sınıf mücadelesinin belli bir konjonktürü (iktidar bloğunun özgül görünüşünü, bu blok içindeki egemenlik derecesi, bu bloğun bölümleri ile burjuvazinin ve işçi sınıfıyla onu destekleyen sınıfların ilişkileri vb.) ele alınınca incelenebilir” (Poulantzas; 1977: 204) ifadeleri dolayısıyla Poulantzas’ın ilişkisel bir yöntemi benimsemesine örnek olarak verilebilir.

Yine Yılmaz’a göre Poulantzas, “Devletin kendisini güçler arası ilişkilerin yoğunlaşması olarak konumlandırırken, aynı zamanda devleti “karşılıklı çelişkileri ve yer değiştirmeleri eklemlen ve açımlayan stratejik bir **alan** ve birbirlerini kesen iktidar ağlarının bir **süreci**” (Poulantzas’dan aktaran Yılmaz, 2003, s.65, Vurgular bana ait) olarak kavramaktadır.

Yukarıda sözü edildiği üzere Poulantzas’ın devlet analizlerine dair iki farklı dönemi olduğu görüşü, Poulantzas’ın *Devlet, İktidar ve Sosyalizm* kitabındaki düşünsel değişim

üzerinden okunmaktadır. Yılmaz'ın ifade ettiğine göre, Poulantzas için “*Devlet, İktidar ve Sosyalizm*’de Althusser’in “düzeyler teorisi” artık teorik bir hasıma dönüşmüştür. Aslında Poulantzas ekonomik, siyasal ve ideolojik biçimlerin, kapitalist üretim tarzının farklı düzeyleri olduğu düşüncesini terk ederek, bu biçimleri kapitalist üretim ilişkilerinin analitik olarak ayrıştırılabilir momentleri olarak kavramlaştırmıştır” (Jessop’tan aktaran Yılmaz, 2003, s.65). Poulantzas ekonomi ve siyaset ayırımına farklı bir yerden yaklaşarak devletin ve siyasal alanın farklı biçimlerde, üretim ilişkilerinin kurulma ve yeniden üretilme sürecinde mevcut olduklarını belirtir. Bunun da ötesinde kapitalizmin kendisine özgü bir ayırım olan siyaset ve ekonominin görece ayrışmasını yeniden değerlendirerek bu ayrışmanın, siyasal alanın, üretim ilişkilerinin inşasındaki ve yeniden üretimindeki varoluş tarzından başka bir şey olmadığını belirtir (Poulantzas, 1978:17) Bu noktada söylemek gerekir ki Poulantzas, devletin biçimini toplumsal üretim ilişkilerinden türeten devlet üretme ekolüne oldukça yaklaşmıştır (Yılmaz, 2003, s.66).

Poulantzas’ın yapısalcılığın açmazlarından kurtulmak üzere giriştiği bu ‘yeni’ kavramlaştırma çabası, çeşitli yazarlar tarafından eleştirilmektedir. B. Jessop, Poulantzas’ı erken dönem yazılarından ötürü, “politik olanın ekonomik ve ideolojik belirlenimlerini göz ardı etmesi” ve “politik iktidarın uygulanması üzerindeki ekonomik zorunlulukları ve devletin kurumsal birliğinin sağlanmasında finansal kontrolün rolünü gözden kaçırmaması” (Jessop’tan aktaran Yılmaz, Z. ,2003 ,s.67) bakımında eleştirmektedir.

E. M. Wood’un Poulantzas’a dair eleştirileri ise daha çok, Poulantzas’ın “üretim tarzları” ve “son kertede ekonominin belirleyiciliği” üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda Wood, Poulantzas’ın, “sömürü ilişkilerini devlet kuramında kapladıkları merkezi konumdan dışlayarak, siyasal düzeyin tekelci kapitalizm aşamasında başatlığını aşırı vurguladığı”nı (Wood’dan aktaran, Yılmaz, s.68) belirtmektedir. Siyasal alana yönelik aşırı vurguya dikkat çeken J. Holloway ve S. Picciotto ise, “Poulantzas’ın siyasalın biçimini sermaye birikiminin ve sömürü ilişkilerinin çelişkilerinin analizinden koparttığı” iddiasındadır (Holloway ve Picciotto, 1977).

Poulantzas, yapısalcılığın özne yerine yapının belirleyiciliği düşüncesini benimsemiş olmaktan kaçınmasına rağmen, “Poulantzas’ın sınıf kuramı, siyasal güçler olarak sınıfları oluşturmada ve böylece sınıf savaşımının biçimlerini belirlemede ideolojinin ve devletin

rolünü” (Clarke,2004, s.26) ve “devletin yasal-ideolojik üstyapısının, insanların özgür ve eşit vatandaşlar olduğu yanılımasını yaratarak, aralarındaki sınıfsal ilişkileri gizleyici bir etki yarattığını” (Yılmaz, Z.,2003,s.59) vurgulamaktadır. Poulantzas’ın bu vurgusuna rağmen, “işlevselci sosyolojisinin bütünleştirici perspektifini aşma çabası” (Clarke, 2004, s.101), “sınıf mücadelesinin tarihin motoru olduğu yollu Marksist önermeyi, Althusser’in yapısal-işlevselci toplum kavramsallaştırmasına yamayarak gerçekleştirilmesi” (Clarke, 2004, s.101-102) ile sonuçlanır.

“Sınıf kuramı, yapı ile devlet arasına sokuşturulur, böylece devlet çifte bir belirlenime tabi olur. İlk devlet, yapının özgül bir işlevsel düzlemi olarak, devletin pratikteki işlevi, yapı içerisindeki yeri tarafından belirlenen sınıflar çerçevesinde, sınıf mücadelesinin durumuna tabidir; bu durum da, hiç değilse kısmen, yapı tarafından belirlenir” (Clarke, 2004, s.101-102).

2.3.1 Almanya’daki Devlet Tartışmaları

“Alman eleştirisinin ağırlıklı olarak, devletin hizmet ettiği (ekonomik) kesimler üzerinde değil de, devletin hem ifade edip hem yeniden ürettiği baskıcı ve bürokratik kamu yönetimi ile burjuva kültürünün bireyci maddiyatçılığı üzerine durması oldu... Devlet kuramının üstlendiği görev, belli bir kapitalist devlet biçimini açıklamaktı... Alman eleştirisine kuramsal olarak ilk önce, Weber'den gelen bir sosyoloji geleneğini Marksizmle birleştiren, sosyolojinin güncel Frankfurt Okulu geleneği kaynaklık etti. Kapitalist devlet biçimi bir yandan Weberci bir bakışla, ussal bürokratik bir tahakküm biçimi olarak nitelendiriliyordu” (Clarke,2004, s.13). Bu sosyolojik bakış açısına göre devlet, “bir bütün olarak toplumun bütünleşmesi ve yeniden üretimi uğruna, bireysel ve toplumsal istemleri ikinci plana iten bir sistem olarak görülüyordu” (Habermas, 1973: Offe, 1972, 1984’dan aktaran, Clarke).

Devletin siyasal ve yönetsel sistem biçimleri, Habermas ile Offe tarafından,

“devletin bütünleştirici işlevleri ile uyum içinde, devletin maruz kaldığı çeşitli ve bireysel çatışan basınçların uzlaştırılması çabası içerisinde ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri tartışma, yönlendirme, süzme ve yeniden düzenlemeyi sağlayacak

unsurlar olarak ele alınıyordu. Bu yaklaşıma göre devlet özerktir, fakat elbette ki tarafsız değildir” (Clarke,2004, s.14)).

Offe'nin cevap aradığı temel soru; “Devletin, sadece kapitalist toplumdaki devlet değil, fakat kapitalist devlet olduğunu nasıl gösterebiliriz?” iken, araçsal ve yapısal bakış açılarının “dışsal” olarak devleti ele almalarına karşılık devletin “içsel” mekanizmalarının teorisini ortaya koymak ise temel sorunsalıdır. Offe'nin, içsel mekanizmaları açıklamak için geliştirdiği kavram ise “seçici mekanizmalar” kavramıdır. Bu seçici mekanizmalar özetle; “anti-kapitalist çıkarların sistematik olarak devlet faaliyetlerinden dışlanması”nı ifade eden ‘Olumsuz Seçme’, “tüm olarak sermayenin çıkarlarına hizmet eden politikaların, tekil kapitalistlerin dar görüşlü çıkarlarına tercih edilmesini” ifade eden ‘Olumlu Seçme’ ve son olarak, “devlet kurumları aracılığıyla, sınıf tarafsızlığının sürdürülmesini ifade eden ‘Gizlenmiş Seçme’dir (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright, 1976, s.47).

Olumsuz seçmeyi tartışırken Offe, sırasal süzme sistemi olarak işleyen dört tip genel mekanizma düzeyi belirtir: Yapı, ideoloji, süreç ve baskı,

“Her düzey kendinden önceki düzeyler tarafından henüz süzgeçten geçirilmemiş imkanları dışarıda bırakır... Seçici mekanizmaların asli sınıf niteliğini anlamak için, dışta kalmış tercihleri tanımlamak ve gözlemek gerektiği ve devletin seçici mekanizmaları etkili biçimde işlev gördüğünde, devletin sınıfsal niteliğini ampirik olarak sergilemenin imkansız olduğu sonucuna varır. Bu analizin girdiği bu çıkmazdan kurtulmak için Offe, analizin odağını normal işlev gören devletten, bunalım zamanlarındaki devlete kaydırmaktadır” (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976,s.48).

Offe, devletin içsel çelişkilerinin, devletin bütün olarak sermayenin çıkarına bir politika izlemesini engellediğini öne sürer. Devlet, Offe'nin (1974) “tahsis edici politikalar” ve “üretici politikalar” diye adlandırdığı iki tür olumlu faaliyetle uğraşır:

“Bunlardan her birinde devlet, sürekli sermaye birikiminin gerekli koşullarının sağlamada önemli rol oynar” teknelci kapitalizm geliştikçe, birikim sürecindeki çelişkiler devleti üretim ile ilgilenmeye iter. Devlet, birikim koşullarını gittikçe artan bir ölçüde doğrudan ürettikçe, devlet politikaları tüm olarak sermaye

açısından rasyonel olması giderek artan bir önem kazanır... Offe, kapitalist devletin temel olarak böyle bir planlamayı başaracak yetenekte olmadığını ileri sürer... Bu yüzden devlet üretimini rasyonelliği mübadele için üretim yerine kulanı için üretim şeklinde tanımlanmalıdır” (D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright,1976, s.48).

Devletin ‘birikim’ ve ‘meşruiyet’ işlevleri bir yönetim ve tahakküm biçimi olarak onun sahip olduğu ikili role işaret etmektedir. Bu ikili işlev, birbiriyle çatışan çıkarlar bir yönetim biçimi olarak devletin ‘ussallığına’ sınırlamalar getirdiğinde birbiriyle eşit duruma gelir. Ne var ki, siyasal sistemin özgül işlevi siyasal çatışmaların sadece ekonomik çatışmalar doğurmadığı anlamına gelir; bu çatışmalar belli bir devlet biçiminde içerilen özgül çelişkilerden kaynaklanır; devlet kendi faaliyet alanlarında birinde ortaya çıkan çatışmalar çözüm bulmaya kalkıştığında bir başka alanda gerginliklere yol açarak çatışmaları hızlandırır. Siyasal bir kriz ya da "kriz yönetiminin krizi", devlet aygıtı birbiriyle çatışan istemler arasında bir uzlaşma sağlayamadığında ortaya çıkar. Ekonomik bir kriz devletin manevra alanını daraltır, ancak bu, siyasal bir kriz için ne gerekli ne de yeterli bir koşuldur” (Clarke,2004,s.14-15).

Offe’ye göre, “devlet tepeden tırnağa ussal olan bir aygıt değil, sivil toplumu imleyen çıkar çatışmalarını siyasal bir biçim içerisinde yeniden üreten bir düzenektir. Böylesi bir usdışılık bürokratik ve yönetsel başarısızlık olarak kendini gösterse de, bu yalnızca kapitalist üretim tarzının çelişkileri ile bu çelişkilerin doğurduğu sınıf savaşımının içerisindeki devlet aygıtının dışavurumudur. Bu Offe’nin çelişkisinin temelidir: bir yandan "ekonomik" ve “siyasal” birbirinden ayrı tutma ihtiyacı, öte yandan kapitalist üretimi güvence altına almak için devlete, bu ayrılığın askıya alınması konusunda baskılar söz konusudur” (Clarke,2004, s.23-24).

2.3.2 Devlet “Türetme” Tartışmaları

Althusser’in “düzeyler ayrılığı” ilkesinden hareketle, devletin doğasını ve devlet faaliyetlerini bu düzeyler üzerinden tanımlayan yapısalcı kurama ve araçsalcı indirgemeciliğe bir tepki olarak devlet türetme tartışmaları, devletin doğasını tanımlamaya yönelik Marx’ın “değer kuramı”ndan hareketle analizlerine başlamaktadır.

“Marx'ın değer kuramı, toplumsal varoluşun "ekonomik" biçimine ilişkin Marksist kuram kadar, devlete ilişkin kuramın da çıkış noktası olmuştur... Devlet Türetme yaklaşımı siyasal yaşamın kategorilerini ve özellikle asal bir kategori olan devleti, Marx'ın Kapital'de kapitalist üretim ilişkilerini çözümlemesinden yola çıkarak türetmeye çalışmıştır. Bu türetmenin ekonomik ile siyasal'ın birbirinden farklılaşmasının kapitalist üretim biçiminin zorunlu bir sonucu olduğunun göstermek açısından mantıksal, bu farklılaşmanın tarihsel olarak bu mantıksal zorunluluklar temelinde nasıl ortaya çıktığını görmek açısından da tarihsel olduğunu ileri sürmüştü. Bu çerçevede içerisinde farklı yaklaşımlar devletin doğuşuna yol açan mantıksal zorunlulukları farklı belirlemişler, ancak hepsi de sorunu, az ya da çok, işlevselci bir yaklaşımla ele almışlardır” (Clarke,2004,s.18-19).

Devletin türetilişine dair temel bir yaklaşım Blanke, Jürgens ve Kastendiek ile Hirsch tarafından getirilmiştir. Blanke, Jürgens ve Kastendiek çalışmalarında, ekonominin politikadan ayrılığını, meta değişiminin ikili karakterinden türetirler:

“bu ikili karakter bir yandan değer yasasına tabi şeyler arasındaki değişim ilişkisini, öte yandan değişimin öznelere ile onların sahip olduğu metaller arasındaki mülkiyet ilişkisini içerir. Mülkiyet ilişkileri mülkiyet haklarını yasalarla güvence altına alan bir hukuk sistemi ve dolayısıyla ‘ekonomi dışı zorlayıcı bir gücü’ gerekli kılar, ki bu da devletin tarihsel gelişiminin esasıdır” (Clarke, 2004,s.19).

Blanke, Jürgens ve Kasdendiek'in çözümlemeleri, “kapitalist üretim biçimini kapitalist üretim ilişkilerinden değil de, meta değişimi ilişkilerinden çıkardığı için sert saldırılara uğradı. Blanke, Jürgens ve Kasdendiek, meta değişiminin ancak kapitalist sistem içerisinde eksiksiz bir gelişme göstereceğini öne sürerek kendilerini ustaca savundular”. Ayrıca Blanke, Jürgens ve Kasdendiek, “devleti esas itibari ile meşru bir kurum olarak görmeleri sebebiyle de hücumlara maruz kaldılar; onlara göre devletin tipik müdahale araçları **hukuk** ve **para** biçiminde ortaya çıkmaktaydı” (Clarke, 2004,s.20,vurgular bana ait).

Devlet türetim tartişmalarına önceden yapılan katkılara karşı Hirsch, devlet biçiminin, “kendine özgü mantığı” tarafından belirlendiğini söylemekte ve devletin biçimini onun işlevinden türetmeye girişmektedir. Hirsch

“zerk bir gç olarak devlet biçimini, böyle bir güce herhangi bir asal işlev bahsedilmeden önce, türetilmesi gerektiğini söyledi ... devletin özerkliğini, zor kullanımı kapitalist sömürü ilişkilerinden ayrı tutma gereğıyle açıkladı, nk kapitalist sömürü, emek gücünün bir meta olarak özgürce alınıp satılabileceğini varsayıyordu ... devlet, sermayenin genel çıkarlarıyla zdeşleşmemiştir; kendine özgü bir mantığı vardır, bunu da belirleyen kendi biçimidir. Yine devletin biçimi "ekonomik" ile "siyasalın" teden beri süregelen ayrılığını varsayar; böylece devletin yeniden türetilmesi bu ayrımın sürekli yeniden üretilmesine bağlıdır; dolayısıyla da bu ayrılığın dayandığı temel olan kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesine bağlıdır. Böylece Hirsch, devletin biçimini onun işlevinden çıkarmak yerine, devletin biçimini onun işlevinden türeterek biçim ile işlev arasındaki ilişkiyi tersine çevirir. (gerçi bu tersine çevirme daha ziyade görünüşteydi, nk herkes gibi Hirsch de, devletin biçimini onun "aslı" işlevinden türetmiştir; burada söz konusu olan işlev ise işçi sınıfını boyunduruk altına almaktır.)” (Clarke,2004,s.21).

Hirsch’in devlet kuramında, kriz ve dolayısıyla "kâr oranlarını düşme eğilimi" belirleyici bir tarihsel yasa olarak yer almaktadır; “devlet bu eğilimin karşısında yeni işlevler yüklenir ve bu işlevi yerine getirmek için de birer dolayım olarak uygun biçimler geliştirir”. Fakat Clarke’ın aktardığı gibi,

“Hirsch'in "kar oranının düşme yasanı"na gönderme yapması; bu yasanın birikim dinamiklerini devletin gelişmesiyle, ilişkilendirme merkezi bir rolü olmasın karşın, retorik bir durumdan öte bir anlam taşımaz. Gerçekte Hirsch'in analizi, "kar oranını düşme eğilimi" ile buna "karşı eğilimleri" sermaye birikimi sürecinde birbiriyle çelişen ama birbirinden ayrılamaz veçheleri olduğunu göz ardı edip, asıl sorumluluğu devlete vermekle iradeci bir politisizme saplanır (krş Fine ve Harris, 1979: 99-100)” (Clarke,2004, s.22).

Bob Jessop, devleti türetme tartişmaları içinde, “sermaye-teorik” olarak nitelendirdiği ve özellikle Hirsch üzerinden eleştirilerde bulunduğu yaklaşımı, arasalcılığa kapı araladığı gerekçesiyle şu şekilde eleştirmektedir:

“Bu zel okulun argümanları, devletin sermaye tarafından kurulmuş ve denetlenen, yalnızca politik bir aygıt olarak kavranamayacağını gösterdiği için temel bir teorik ilerlemeyi temsil ederler. Bu okulun savunucuları kapitalist devletin sermayenin toplumsal yeniden üretiminde temel bir unsur –ayrı ayrı sermayeler arasındaki rekabet gücünü tamamlayan politik bir kuvvet olduğunu ve sermaye tarafından garanti edilmeyen dahili zorunlulukları garanti ettiğini düşünür. Bu, diğer şeylerin yanında devletin, özellikle ayrı ayrı sermayeler veya sermaye kesimleri genel olarak sermayenin çıkarlarının tehdit ettiğinde işçi sınıfının yanı sıra sermayeye de müdahale etmesini gerektirir. Bu tür bir işlem devleti sermayenin basit bir aygıtı olarak görme hatasını ortaya koyar” (Jessop,2002, s.253).

Jessop’a göre bu okul kapitalist devletin kökenini açıklamakta ve “ideal kolektif bir kapitalist” gibi işleyebilmesini ifade etmekte yetersizdir. Dahası, “bu karmaşık indirgemecilik biçiminden, devlet müdahalesinin arkasındaki itici güç olarak krizler ve sınıf mücadelelerine ad hoc göndermelerle açık bir şekilde kaınıldığın da dahi bunlar, hala tamamen ekonomik terimlerle düşünmektedir ve daima son tahlilde sermayenin çıkarlarının gerçekleştiği varsayılr” (bakınız: Özellikle Mueller ve Neussuess 1975’den aktaran, Jessop, 2002, s.254).

2.4 CSE’deki Devlet Tartışmaları

1970 yılında düzenlenen Sosyalist İktisatçılar Konferansı’nın (bundan sonra CSE) ilk toplantısında devlet sorunu, Robin Murray’ın “sermayenin uluslararasılaşması ve ulus-devlet” üzerine yaptığı ve “sermayenin uluslararasılaşmasının devletin “ulusal” sermayenin çıkarlarına hizmet etme yeteneğini tahrip ettiği” argümanına dayanan sunumu ve hemen ertesinde Bill Warren’ın, “kapitalist şirketlerin sahip olduğu egemenlik alanıyla ulus-devletin görünürdeki “rtşmezliği”nin, yalnızca devletin göreli özerkliğinin ... bir veçhesi olduğunu” (Clarke, 2004,s.32) savunmasıyla ortaya konu.

CSE'nin ikinci toplantısında bu tartışma daha ileri bir noktaya taşındı; “Modern devletin ekonomik rolü” konusunda, Warren, “devletin görelî “özerkliği” hiçbir şekilde onun sermayeden bağımsız olduğunu göstermeyeceğini” ileri sürdü. “Bu bakış açısına karşı çıkanlar arasında yer alan Michael Barrat-Brown, devletin halk savaşıyla ele geçirilebilecek unsurları için ve ilerici hedeflere yönlendirilebilecek en azından kimi devlet politikaları için bir etkinlik alanı olduğunu savundu” (Clarke,2004,s.33). Bu tartışma “sermaye ile devlet arasındaki ilişki sorununa getirilen geleneksel yaklaşımın”(Clarke, 2004, s.33) (Poulantzas ve Miliband arasında gerçekleşen “yapısalcı” ve “araççı” tartışmanın) yeniden ortaya konmasını ifade etmektedir.

CSE'nin “Britanya ve AET” konulu üçüncü konferansında Hugo Radice ve Sol Picciotto'nun sundukları bildiride, “sermaye ile devlet arasındaki çelişik ilişkiye parmak bası[lı]yor ve sosyalizm için uygun devlet biçimi ile sermayenin yeniden yapılandırılması üzerine verilen sınıf savaşımı arasındaki ilişki sorunu” ortaya konmaktaydı.(Clarke,2004, s.33). Bu bildiriden çıkan temel analiz, “ “yapı” ile “mücadele” arasındaki karşıtlığın reddine işaret etmekteydi; “yapı” ve özellikle de devletin kurumsal biçimi, verili olarak değil, *bizatihi sınıf mücadelesinin bir nesnesi* olarak ele alınabilirdi” (Clarke,2004,s.34,vurgular bana ait).

3. GÜNCEL MARKSİST DEVLET TEORİLERİ VE ARA DEĞERLENDİRME

1970 sonrası, Marksist devlet teorileri açısından yeniden bir canlanmanın yaşandığı yıllar oldu. Yukarıda bahsedildiği gibi, CSE'deki tartışmalarla başlayan canlanmaya, bildiri düzeyinde katılan yazarlar, daha sonraki düşün hayatlarında ürettikleri çeşitli çalışmalarla katkıda bulunmaya devam etmişlerdir. CSE'deki tartışmaların dışında çok sayıda yazar, Marksist devlet teorilerine katkıda bulunmuştur. Biz burada gerek CSE'deki tartışmalarda öne çıkan düşünürlere gerekse Türkiye ve dünyada devletin analiz edilirken, geniş biçimde referans verilen yazarların analizleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Birinci bölümde, Marksist devlet teorilerinin süreç içinde, “yapısalcı” olarak değerlendirilen ve ekonomi-politik ayrımı üzerinden devletin analiz edildiği yaklaşımdan süreklilik/kopuş ilişkisi bağlamında ne şekilde gelişim gösterdiği anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu bakımdan bu bölümde; -CSE'deki tartışmaları özetleyen iki kutup olmaları bakımından- “ilişkisel-stratejik yaklaşım”, “sınıf-teorik yaklaşım” ve E. M. Wood'un devlet analizlerinde oldukça ilgi uyandıran yaklaşımı ve son olarak devleti, sermayenin uluslararasılaşması kavramı çerçevesinde mekânsal farklılaşmalar üzerinden analiz eden yaklaşım değerlendirilecektir. Bu yapılırken, yazarlar;

- ekonomi-politika ayrımı,
- sınıf mücadelesi

bakımından analiz edilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise Marksist devlet teorilerine dair ara değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken Marksist devlet teorileri; ‘bilgi nesnesi’nin ne olduğu, ‘analiz düzeyi’nin ne olduğu, ‘merkezi teorik terimleri’nin ne olduğu ve günümüz kapitalizmde değişimi nerede gördükleri soruları çerçevesinde tasnif edilmeye çalışılacaktır. Bu tür bir tasnif, bize, sıralanan bu Marksist devlet teorilerinin anlaşılması amacına yönelik olarak, aralarındaki ayrım ve farklılıkların neler olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Üçüncü ve son bölümde ise ele alınan tüm Marksist devlet teorilerinin sağladığı analiz imkânıyla birlikte ve geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlarda devletin anlaşılmasını kolaylaştırıcı bir analiz yöntemi olarak sermaye birikimi kavramından

yararlanarak, kavramsal çerçeve oluşturulma çabasına girişilecektir. Burada kurulacak kavramsal çerçeve, maddi üretim (sermaye birikimi aksı) – sermaye birikimi stratejisi – iktisat politikaları kategorileri aracılığıyla kapitalist devletin belli bir tarihsel konjonktürde tahliline yönelik oluşturulmaya çalışılacaktır.

3.1 Güncel Marksist Devlet Teorileri

3.1.1 İlişkisel-stratejik Devlet Teorisi

3.1.1.1 Jessop'un Devlet Teorisini Etkileyen Düşünceler

Bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, Bob Jessop'un devlete dair görüşlerini, hangi düşünür ve ekollerden etkilendiğini ile bu etkileşim ve gelişim bağlamında hangi kavramsal argümanlarla devleti analiz ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Jessop'un üretkenliği ve tezin kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, sadece Jessop'un kavram setinin -onun düşüncesinin ana referans noktalarını verecek kavramlar eşliğinde açıklanmasıyla yetinilecektir. Bu kısımda “siyasal alan-iktisadi alan ayrımı sorununun Jessop'da ortaya konma biçiminin devlet kuramına yansımaları”na değinilecektir. İkinci kısımda ise, “kapitalist devletin sınıfsal niteliği ve sınıf mücadelesi-tarihsel değişim sorunsalının Jessop özelinde- Marksist devlet kuramı üzerine yansımaları” ele alınacaktır. Bu iki sorunsalın seçilmesinin nedeni, yapısalcı yaklaşımın devlet tartışmalarındaki etkisini, gerek aşma çabaları gerekse kavramsal ve düşünsel olarak takip edilmesi açısından bu iki sorunsalın belirleyici olmasıdır. Bu iki bölüm bu sorunsallara dair ve bu sorunsallarla ilişkili başka sorunsalların aşılmasına yönelik olarak Jessop'un farklı kavramları incelenecektir. Bu kavramların incelenmesi, eleştirel olarak, tarihsel materyalist bir çerçeveye göre yapılmaya çalışılacaktır.

Jessop, düşünsel olarak etkilendiği isimlere *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* isimli 12 makaleden oluşan derleme kitabının önsözünde kısaca değinmektedir. İlk olarak, “genellikle kızgınlığa yola açacak kadar zor ve anlaşılması güç” olarak değerlendirdiği ve “kapitalist devletin eleştirel çağdaş izahı için en önemli çıkış noktası” olarak gördüğü Poulantzas'ın etkisinden bahseder (Jessop, 2008, s.10). Bu etki, genel olarak devletin “görelî özerkliği”, “‘ekonomi’ ve ‘politik’in kurumsal olarak ayrılığı” ve “sermayenin uzun vadeli ve kısa vadeli çıkarları arasındaki soyut çekişme” konularında kendini göstermektedir. Bölümde

esas olarak, Jessop'un, kavram setiyle bu "kadim" konuları açıklamak üzere geliştirdiği tezi üzerinde durulacaktır.

Alman devlet teorisyenlerinin etkisinden bahseden Jessop, özellikle Joachim Hirsch ve Claus Offe'nin etkilerini vurgular. Joachim Hirsch'ten "politik-ekonomi ve siyaset sosyolojisinin teorik olarak nasıl entegre olabileceğini göstermiş ve faydalı Alman kavramı Vergesellschaftung (societalization-toplumsallaştırma)'yı tanıtmıştır" diye bahseder (Jessop, 2008, s.10). Bir diğer Alman düşünür olan Offe'nin etkisinden ise şu şekilde bahseder; "Claus Offe'nin erken dönem çalışmasını yeniden okumak, devletin yapısal çelişkiler kadar stratejik ikilemler bölgesi olarak da görülmesi gerektiğine dair inancımı güçlendirir" (Jessop, 2008, s.10). Ayrıca Jessop'un, Offe'nin "seçici mekanizmalar" kuramından da etkilenmiş olduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır.

İleride daha yakından göreceğimiz gibi 'strateji' kavramı, Jessop'un teorisinin başat kavramıdır. Jessop, strateji kavramı ile Poulantzas ve Foucault'un görüşlerinden referansla, fakat kısmen onlardan ayrılarak teorisini geliştirmektedir.

"Hem Foucault hem de Poulantzas politik sınıf hâkimiyetini hem kasıtlı hem de özel olmayan bir şey olarak kabul ettiler. Foucault'nun dediği gibi: 'mantık mükemmel biçimde açıktır, amaçlar anlaşılabilir, ancak genellikle bunları icat edecek biri yoktur ve çok az kişinin bunları formüle ettiğini söyleyebiliriz'(Foucault, 1976: 95). Benzer bir şekilde, Poulantzas için, devlet'in politikası hala tutarlı küresel bir projenin mantıklı formülasyonu olarak değil, ama stratejik hesaplama olarak okunabilir (Poulantzas 1978a: 33,136). Her iki yazar da taktikleri, stratejileri ve stratejik hesaplamaları vurgulamışlardır"(Jessop, 2008, s.344)

Jessop'un analizinin bir diğer önemli referans noktası Düzenleme Okuludur. Hatta Jessop Düzenleme Okulu'ndan, "... düzenlemeci yaklaşımı devlete karşı tercih ettiğim yaklaşımın ekonomik tahlildeki *strateji-teorik eşiti* olarak görmekteyim" (Jessop, 2008, s.269)(vurgu bana ait) diye bahsetmektedir. Jessop düzenleme yaklaşımını şu şekilde tarif etmektedir:

“Bu yaklaşım, sürekli sermaye birikim koşulları ile ilgilenmektedir ve bu birikimin hareket yasalarını belirlemeye çalışmaktadır. ... düzenlemecilerin tek ve evrensel bir sermaye mantığı öne sürmekten çok uzakta oldukları ... bunun yerine, birikimin çeşitli kurumlar, toplumsal normlar, ağlar, uzlaşma biçimleri vs. yolu ile toplumsal olarak dolaymlandığı çok ve çeşitli yollar üzerinde ısrarla dururlar. Birikim sürecinin temel yasalar ve eğilimler yolu ile otomatik ‘yeniden üretimi’yle olduğu kadar olumsal, sosyo-ekonomik ‘düzenlemesi’yle de ilgilenirler” (Jessop, 2008, s.340).

Jessop’u düzenlemeci yaklaşım ile dirsek temasına iten aslında bu yaklaşımın, temel önermesi olan “birikim rejimlerinin, büyüme tarzlarının ve düzenleme tarzlarının çeşitliliği” önermesidir. Ayrıca Jessop, düzenlemeci yaklaşımın; “üretim güçlerinin toplumsal üretim ilişkilerini asla tamamen belirlemediğini ve aynı temel toplumsal formların farklı ilişki tipleri ile eklenilebileceği”ni vurgulaması bakımından; bu tür savların, “kapitalist üretim ilişkilerinin kendine yeterliliği ve sermaye mantığının benzersizliği hakkında *a priori* varsayımları” (Jessop, 2008, 341) çürüttüğü gerekçesiyle olumlamaktadır. Son olarak Jessop, “söylem analizinin” düşüncesi üzerindeki etkisinden bahsederken aslında Ernesto Laclau'nun etkisinden bahsetmiştir.

3.1.1.2 Değer-biçimi – Birikim Stratejileri ve Hegemonik Projeler

Jessop’un devlete dair görüşlerine dair, (en azından *The Capitalist State/Kapitalist Devlet* adlı kitabının) zayıflıklarını aşma çabası, onu, “ekonomi ve sermaye dinamiği” konularında “eksik”lerini tamamlamaya sevk etmiştir. Jessop’a göre bu eksiklik; “ekonomi-dışı yeniden üretim gereksinimleri kaynağı, bir devlet ve daha geniş politik sistem üzerinde kısıtlamalar kaynağı olarak görmekten” ve “ekonomik indirgemecilikten kurtulmaya hevesli olduğumdan ve ekonomik ile politiğin kurumsal ayrılığını kabul ettiği[n]den, birikim dinamiğine daha fazla zaman, enerji ya da yer ayırmak gerekli görünmemekten” kaynaklanmaktaydı (Jessop, 2008, s.264).

Bu bağlamda Jessop, “değer-biçimi” kavramından hareketle kapitalist üretim ilişkilerini ele almıştır. Jessop’a göre değer-biçim:

“kapitalist gelişimin matrisini tanımlayan temel toplumsal ilişkidir. Değer-biçimi, bütün olarak sermaye ilişkisinin yeniden-üretiminde, birbirine farklı momentler halinde organik olarak bağlanmış bir dizi unsuru kapsar. Sermaye dolaşımı alanındaki mal ve hizmet mübadelesinin gerçekleşmesine aracılık eden bu unsurlar meta, fiyat ve para biçimlerini içerirler”(Jessop, 2008, s.264).

Fakat “tek başına değer-biçimin sermaye birikiminin seyrini belirlemeyeceğini” vurgulayan Jessop, “belirli kapitalist ekonomilerin doğasını ve dinamiğin kavrayabilmek için hala biçim sorunlarının ötesine geçmek gerektiği”ni (Jessop, 2008, s.264) düşünmektedir.

Jessop yukarıdaki durumu, değer-biçim ile birikimin doğası arasındaki diyalektik ilişki ile açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Jessop, değer-biçimi, “sermaye ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki çeşitli çabalara zemin” oluşturduğunu vurgularken; birikimin doğası ise, “bu çabaların **başarısına ya da başarısızlığına** bağlı” olduğunu vurguluyor (Jessop, 2008, s.264) vurgular bana ait). Buradan hareketle sınıf-teorik ve sermaye teorik yaklaşımların eksikleri üzerinden, bu teorilerin referansları arasındaki “bağlantı” kurulması gerekliliğinden ve bu bağlantı için gerekli olan kavramdan bahseder:

“... birikim kalıplarındaki bu çeşitliliğin tam olarak anlaşılabilmesinde, içerik lehine biçimi göz ardı eden “sınıf-teorik” bir yaklaşımla tahlil edilen toplumsal-ekonomik mücadelelerin somut şekilleriyle değer-biçimin soyut, “sermaye-teorik” eylem yasaları arasında anlamlı bağlantılar kurabilecek “stratejik-teorik” kavramlara ihtiyaç vardır” (Jessop, 2008, s.264-266, vurgular bana ait).

Jessop’a göre, “birikim stratejisi, çeşitli ekonomi-dışı önkoşulları ile birlikte tamamlanmış belirli bir ekonomik “büyüme modelini” tanımlar ve bunun gerçekleştirilebilmesi için uygun genel bir strateji hattı çizer” (Jessop, 2008, s.266). Hemen arkasından ise Jessop; “böyle bir modelin, başarılı olabilmesi için” gerekli olanı dile getirir: “sermaye dolaşımının (para veya banka sermayesi, endüstriyel sermaye ticari sermaye gibi) hegemonyası altında birleştirmesi gerekir” (Jessop, 2008, s.266). Hegemonyanın başarılı olabilmesi için Jessop, “basit endüstriyel hakimiyet” ten ayırt edilmesi kaydıyla;

“üretici (ya da endüstriyel) sermayenin performansı, birikim sürecinde nihai ekonomik belirleyicidir ve nakit sermaye (kredi de dahil olmak üzere) ve ticari

sermaye bir bütün olarak (dolayısıyla rekabetten soyutlanış şekilde) gerçek getiri oranları, uzun vadeli üretici (ya da endüstriyle) sermayenin sürekli fiyat tespitine bağlı” (Jessop, 2008, s.266)

olduğu gerekçesiyle, “endüstriyel” (üretken) sermayenin hakimiyetine” dikkat çekmektedir.

Jessop ekonomik hegemonya ile ekonomik hakimiyet arasındaki farkı, ilkinin genel sermayenin “çıkarına rağmen” hareketi; ikincisinin ise birikim stratejisinin “genel kabulü” ile sağlanacağını vurgulamaktadır:

“Ekonomik hakimiyet, sermayenin çeşitli fraksiyonları tarafından kurulabilir ve bir fraksiyon, kendi “ekonomik-korporatif” çıkarlarını ancak diğer sınıfların taleplerini dikkate almadan ya da kendi çıkarını onların çıkarlarına rağmen dayatabilmesiyle gerçekleşmiş olur... buna karşın, ekonomik hegemonya bir birikim stratejisinin genel olarak kabul görülmesiyle kazanılmış ekonomik liderlikle sağlanır” (Jessop, 2008, s. 267).

Fakat “ekonomik hegemonya”nın, “ekonomik hakimiyet” ile desteklenmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir; “kapitalist ekonomik ilişkilerin genişletilmiş yeniden-üretimini, yapısal olarak belirlenmiş olan bir ekonomik hakimiyetin payandasındaki ekonomik sınıf-liderliğine bağlı olduğu söylenebilir” (Jessop, 2008, s.269). Jessop, sermayenin uzun vadeli ve kısa vadeli hedeflerini, bu hedeflerin başarılı olabilmesi için, uygulayıcı olan fraksiyonun kim olabileceği ve nasıl sağlanabileceği dolayımında anlatmıştır.

Hegemonya kavramı Jessop’un düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Jessop, “ekonomik hakimiyet” ile “ekonomik hegemonya” arasındaki farkı ve ilişkiyi verdikten sonra, “ekonomik hegemonya”nın liderliğini sağlayacak “hegemonik proje”lerin üretilmesi gerektiğini vurgular. Jessop, bu projelerin yapısal sınırlarını ise şu şekilde ifade eder; “ekonomik hakimiyeti” sağlayan fraksiyonun, “söz konusu projenin arkasından harekete geçirilen diğer toplumsal güçlere **maddi taviz akışını** da gerektirmektedir. Dolayısıyla hegemonya, birikim süreci tarafında koşullandırılmış ve sınırlandırılmıştır” (Jessop, 2008, s.279-280, vurgular bana ait).

Bütün bu argümanlar, aslında, “birikim stratejilerinin çeşitliliği” konusunda Jessop’un temel teorik önermesine dayanmaktadır. Jessop’a göre birikim stratejilerinin çeşitliliği, belli sermaye fraksiyonları arasında belli bir dönemde “ekonomik hakimiyet” ile sağlanmasına karşın, tek ve kesin yol olmadığını ifade etmektedir. Alternatif birikim stratejileri farklı taktikleri gerekli kılmaktadır. “Alternatif taktiklerin işe yarar hale getirilmesi (hepsi eşit derecede tercih edilebilir olmamakla birlikte) birikim stratejilerinin esnek uygulanabilirliği için gereklidir” (Jessop, 2008, s.275). Birikim stratejisinin etkin olabilmesinin bir diğer koşulunu ise “yapı” ile “strateji” arasındaki diyalektik ilişkiyle açıklayan Jessop, bu etkililiğin “hakim yapıların özünde varolan manevra alanı sınırlarına uyarlanmasına ve bunların güç dengesindeki yansımalarına” (Jessop, 2008, s.276) bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Buraya kadar Jessop ile ilgili temel olarak iki tane çıkarımda bulunabiliriz: 1- Jessop, “birikim stratejisi” ile “hegemonik projeyi” ayırarak, daha çok bilinen “birikim” ve “yasallaştırma” kuplesiyle önerilen devlet faaliyetleri hakkındaki açıklamaları (örneğin O’Connor 1973) geliştirme” çabasıdadır. 2- “Gramsci’ye olduğu kadar Poulantzas’a dayanarak, hegemonyanın yapısal belirlenim ve sınıf liderliği unsurlarını ayır[arak]. ... hegemonya için mücadeleler, daima özgül, stratejik olarak seçici zeminlerde gerçekleştiği”ni ve bunun da “varsayılan hegemonik projelerin başarısı, özgül içeriklerine ve cazibelerine olduğu kadar üretimlerini ve kabullenmelerini etkileyen yapısal koşullara da bağlı” (Jessop, 2008, s.292) olduğu anlamına geldiğini vurgular.

Jessop, sermaye-teorik yaklaşımlar ile sınıf-teorik yaklaşımlar arasında bir bağ kurulması gerektiğini vurgular ve bu bağ için “strateji” kavramına değinir. Bu noktada Jessop’un sermaye-teorik ve sınıf-teorik yaklaşımlarının eleştirisi üzerinden, “stratejik-ilişkisel” kavramına bakmak gerekmektedir. Jessop sermaye-teorik yaklaşımları; “ ‘sermaye-mantığı’ geleneğinin devlet hakkındaki çalışmaları, genellikle devletin sermaye birikimi ve burjuva politik hakimiyeti için *işlevselliğini* kabul eder. Bu anlamda, modern devleti özünde kapitalist, yani *kapitalist devlet* olarak görürler. Dahası, devlet biçiminin sermaye birikimi ya da politik açıdan bir *problematik* oluşturduğu düşünülürdüğünde bile, çoğunlukla *kapitalist gelişmenin herhangi verili bir aşamasında sadece tek bir sermaye mantığı olduğu*

farzedilir. Bu da tek bir zorunluluk silsilesi olduğunu işaret eder” (Jessop, 2008, s. 339, vurgular bana ait) şeklinde eleştirmektedir.

Sınıf-teorik yaklaşımlara yönelik eleştirisi ise;

“Sınıf-teorik tahlilciler için devletin biçimi ve işlevleri, sadece sınıf mücadelesinin değişen güç dengelerini yansıtır. Bu anlamda modern devleti, sadece olumsal olarak kapitalist, yani kapitalist toplumda bir devlet olarak kabul ederler. Lakin sınıfsal mücadele tahlilleri, genellikle yetersiz ve mekaniktir. Nitekim sınıfların ve sınıfsal fraksiyonların analitik sınırlarının tanımlanması konusundaki ciddi sınıflandırma çılgınlığına rağmen, sınıf güçlerinin birliğine (şayet varsa) neyin yol açtığına yeterli dikkat gösterilmemiştir. Hepsinden başka, tikel çıkarlar ile genel çıkarlar arasındaki karmaşık, diyalektik ilişkilere yeterli dikkat gösterilmemiştir” (Jessop, 2008, s.339, vurgular kendinden),

Buradan hareketle, bu iki yaklaşımın açmazlarını aşacak yöntem olarak stratejik ilişkiyel yaklaşımından şu şekilde bahseder: “‘stratejik-teorik’ kavramlar, soyut, üniter ve özelleştirilmiş hareket yasalarını ve sermaye mantıkçıları tarafından inşa edilmiş sermaye ihtiyaçlarının daha somut, rekabet eden ve olumsal sermaye mantığı dizisine çevirebilirler. Ve bu kavramlar, ‘sınıf-teorik’ yaklaşımın sosyo-ekonomik mücadelelerin somut tarzları üzerinde biçimleri, içerikleri lehine göz ardı ederek odaklaşma eğiliminin önlenmesi için kullanılabilirler” (Jessop, 2008, s340)

3.1.1.3 Politik Strateji Olarak Devlet

“Politik strateji olarak devlet” kavramı temel olarak üç önerme ile yükselmektedir: 1- Devlet sistemi bir strateji zemini; 2- Devlet aynı zamanda stratejilerin geliştirildiği bir zemindir; 3- Devletin mevcut stratejik seçiciliği, kısmen, geçişteki stratejik seçicilik kalıpları ile bunun dönüştürülmesi için yürütülen stratejilerin etkileşiminin meydana getirdiği bir sonuçtur.

Birinci önermenin içeriği şudur; “Devlet, bir *stratejik seçicilik* zemini olarak, ... belirli bir türden politik stratejilere, diğerlerinden daha fazla açık olan bir sistem olarak tahlil edilebilir. Dolayısıyla, belirli bir devlet türü, verili bir devlet biçimi, verili bir rejim biçimi,

devlet iktidarını ele geçirmek için benimsedikleri stratejilere bağlı olarak, bazı güçlerin erimine diğerlerinden daha fazla açık olacaktır; ve o sistemi niteleyen müdahale tarzları ve kaynakları nedeniyle bazı ekonomi ya da politik stratejilerin izlenmesine daha uygun olacaktır” (Jessop, 2008, s.348). İkincisinin içeriği ise şudur; “Gerçekte, devlet sisteminin birliği, politik stratejilere başvurmadan anlaşılabilir: aynı şekilde devletin faaliyetleri de, politik stratejilere başvurmadan anlaşılabilir. ... devlet, farklı dalları arasındaki mücadele ve rekabetin olduğu kadar sınıfsal (ve sınıf-bağımlı) mücadele ve çelişkilerin zemini. Üçüncüsünün içeriği ise: “stratejik seçiciliğin kendinden önceki mevcut stratejik seçicilik kalıpları ile çatışması olarak değerlendirilebilir” ” (Jessop, 2008, s.350).

‘Politik strateji olarak devlet’ kavramı, bu üç önerme ışığında değerlendirildiğinde, mevcut alternatif stratejiler sahip bir alan olan devletin, bu stratejilerin seçici olarak belirlenmesinde, belirlenen bu stratejilere karşı, -“sınıfsal (ve sınıf-bağımlı) mücadele ve çelişkilerin zemini” olması gereğiyle- sınıfsal (ve sınıf-bağımlı) mücadele stratejilerinin alanıdır da aynı zamanda. Son olarak da, belli konjonktürün kendinden önceki durumun stratejik sonuçlarıyla mücadelesine açık bir alan olarak “eski” ve “yeni” stratejilerin çatışma alanı devlet.

3.1.1.4 Jessop’un Devlet Teorisinde İşçi Mücadelesinin Yeri

Yukarıda Jessop’un devlet analizi açısından strateji kavramının ne kadar önemli bir role sahip olduğuna değinmiştik. Jessop’a göre ;

“... eğer kendini işçi sınıfının yükselişine adanmış politik güçler, devlet iktidarını umdukları gibi etkilemede başarısız olursa, bunun nedeni, burjuva devletin bu tür bir etkiye karşı mutlak ve koşulsuz direnci olmayabilir. Bu durum, daha çok, söz konusu politik güçlerin mevcut konjonktürde çıkarlar evrimini değerlendirmekteki ve/veya söz konusu belirli devlet biçiminin karşısında zayıf kalabileceği politik stratejileri izlemekteki başarısızlıktan kaynaklanmış olabilir”
(Jessop,2008, 349).

Buradan anlaşıldığı üzere, işçi sınıfı mücadelesinin “başarısı” açısından politik stratejilerin “doğru” kavranması önemlidir.

Jessop, stratejik teorik bir yaklaşımın sınıf mücadelesini analiz etmek için gereken hattı şu şekilde ifade eder;

“- Sınıf mücadelesinin sermaye ilişkisi biçimleri içine nasıl yerleştiğini ve bu biçimlerin sınıf mücadelesi biçimi ve sonucunu belirlemeye nasıl yardımcı olduğunu araştırır.

- Sınıf mücadelesinin ve sınıf-bağlantılı mücadeleleri anlayabilmek için; mücadelenin çeşitli zeminleri ve biçimleri, sermaye birikiminin gelişen karmaşık eğilimle ve karşı-eğilimler, hesaplama ve stratejik yönlendirme tarzları ve farklı güçler tarafından benimsenen örgütsel biçimler, sınıf mücadelesinin seyri ve sonuçları üzerinde fark yarat[tığı] için tüm bunların araştırılması gerektiğini vurgular.

- Sınıf mücadelesinin doğasını ve dinamiğini tahlil edeceksek, sınıf kimliği ve/veya çıkarları temelinde öznel olarak örgütlenip örgütlenmediğine ya da yürütülüp yürütülmediğine bakmaksızın toplumsal antagonizmlerin ve mücadelelerin sınıf bağlantısını kuracak nesnel bir ölçüte ihtiyacımız vardır. Ve bunlar da sermaye ilişkisinin doğasından türetilmek zorundadır” (Jessop, 2008, s.346).

Tüm bunlarla birlikte sınıf mücadelesi alanı,

“...sınıf mücadelesi alanı, rekabet halindeki hegemonik projeler ve ittifak stratejileri temelinde incelenmelidir” yani, “sermaye ve sınıfla ilgili tüm olgular, yapısal belirlenimi ve zıt stratejik konumları ile ilişkilerinin ikil perspektifinden ele alınmalıdır”(Jessop, 2008,247).

Tüm bunlar “projelerin özel içeriği ve bunların uğraşlarını veren yandaşların kapasiteleri ile olduğu kadar mücadelelerin gerçekleştiği zemini sağlayan yapısal içerik ve toplumsal biçimlerle de ilgili olmalıdır” (Jessop, 2008, s247).

3.1.2 “Sınıf-Teorik” Devlet Teorisi

Sınıf mücadelesi kavram ve olgusunu devlet teorilerinin merkezine yerleştiren Holloway ve Picciotto’ya göre devlet, “sermayenin sınıfsal bir egemenlik ilişkisi olarak devamlılığında ve yeniden üretilmesinde hayati bir rol oynar” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.135). Yine Holloway ve Picciotto’ya göre devlet, “sermaye ilişkisinin görüntü düzeyindeki

(ya da olgusal) belli bir biçimi, yani tarihsel olarak özgül bir sınıf egemenliği biçimi olarak anlaşılmalıdır” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.136).

Holloway ve Picciotto’un görüşüne göre ;

“kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlenmesi sınıf mücadelesi ve devlet çözümlerinden ayrı tutuldu. Sermaye birikimi, çözümlenirken, dar anlamda "ekonomik" bir olguymuş gibi ele alındı... Birikime ilişkin çelişkiler genellikle, siyasal-sınıfsal ilişkiler üzerinde etkin olan "dış ekonomik yasalar" olarak düşünülemedi ” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.136).

Kapitalist üretim ilişkilerinin ve sermaye birikimi kategorilerinin sınıf mücadelesinde dışsal olarak ele alınması hakkındaki eleştirilerini temellendiren Holloway ve Picciotto, kapitalist toplumda devletin analizinde başlangıç noktası olarak sınıf mücadelesinden başlamanın yeterli olmadığını, “mücadelenin kapitalist biçiminden, artı-değer üretiminden, başlamak gerek[tiğini]” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.139) vurgulamaktadırlar.

Devleti, kapitalist toplumdaki sermaye ilişkisinin aldığı tarihsel biçim bağlamında analiz etmek gerektiğini savunan Holloway ve Picciotto, bunun için başlangıç noktası olarak, “ ‘siyasal’ın özgülüğünden ya da ‘ekonomi’nin belirleyiciliğinden” değil, “sermaye ilişkisinin tarihsel materyalist kategorisinden” hareket etmek gerektiğini vurgulamaktadırlar. Sınıf mücadelesi kavramını analizlerinin merkezine yerleştirmelerine karşın, “basitçe sınıf mücadelesi” bağlamında düşünmenin yeterli olmayacağını, “sınıf mücadelesinin kapitalist üretim tarzındaki belli tarihsel biçimini” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.138) anlamının gerekli olduğunu savunmaktadırlar.

Devleti sermaye ilişkilerinin bir uğrağı olarak inceleyen Holloway, bununla, “devletin kapitalist üretim ilişkileri içindeki yeri”ni analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunun önemini ise “devletin gelişimini kapitalist üretim tarzının gelişiminin bütünsel bir parçası olarak incelemenin yegane yolu” olduğu biçimde ifade etmektedir. (Holloway, 2004, s.283). Holloway, devleti sermaye ilişkilerinin bir uğrağı olarak analiz ederken, ‘üretim ilişkileri’ kavramının kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Holloway’ın devlet analizinde kritik yere sahip bir diğerk kavram ise Marx’ın fetişizm kavramından hareketle temellendirdiğı ‘biçim’ kavramıdır. Holloway’e göre; “kapitalist üretim ilişkileri, sınıf tahakkümü biçiminde değil de, daha ziyade meta, para, rant ve benzeri gibi birbiriyle bağımsız şeyler gibi görünen, ayrıksı biçimler serisi bütünü içinde ifşa edilir” (Holloway, 2004, s. 285). Bunun yanında biçim kavramının anlaşılmasında tarihsel boyut asli öneme sahiptir: “Bu tarihsel yaklaşımda çözümleyici olan, esas itibariyle biçim kavramıdır” (Holloway, 2004, s. 287).

Tarihsel ve toplumsal ilişkiler biçimi olarak devlet kavramsallaştırmasının önemi ise şu şekilde ifade edilmektedirler;

“Devleti, sınıf egemenliğini anlatan sermaye ilişkisinin görüntü düzeyindeki-tikelleştirilmiş bir biçim olarak çözümlemek, bize, sadece devletin gelişmesini sermayenin çelişkilerinin gelişmesiyle ilişkilendiren bir temel kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda devlete ilişkin hem burjuva kuramlarını..., hem de diğerk Marksist yaklaşımları eleştirel bir bakışla ele almamızı sağlayan bir temel de kazandırır” (Holloway ve Picciotto, 2004, s.138).

Sınıf teorik yaklaşımın devleti ele alırken kullandığı argümanlara kısaca değindikten sonra, ekonomi-siyaset ayrımını nasıl değerlendirdiklerine bakalım. Ekonomi-siyaset ayrışmasını Holloway şu şekilde ifade etmektedir;

“Kapitalist devlet, siyasetle iktisadın farklı toplumsal ilişkiler biçimi olarak ayrışması üzerine temellenmiştir. Kapitalist devlete ayırt edici özelliğini veren de budur. Söz konusu ayrışma, siyasal olanın önceden verili bir iktisadi alandan ayrılığıyla değil; iktisadi ve siyasal olanın ayrılığının, sermaye ilişkisinin parçalanması yoluyla kuruluşuyla ilgilidir. Sermaye ilişkisinin birbirinden ayrı iktisadi ve siyasal alanlar olarak parçalanması belki de meta fetişizmini en önemli yönlerinden biridir... Öte yandan bu ayrışma, bir kereliğine gerçekleşmiş bir olgu değil, sürekli tekrarlana bir süreçtir” (Holloway, 2004, 293).

Ekonomi-siyaset ayrımını, kapitalist üretim ilişkileri içinde sınıf egemenliğinin birer “biçim”i olarak değerlendiren Holloway ve Picciotto, devletin görelî özerkliği ile diğerk fetiş biçimler arasındaki benzerliği şu şekilde ifade etmektedir;

“Ekonomik ile siyasal’ın, sınıf egemenliğine ilişkin iki biçimi olarak, bu gerçek/tarihsel olarak belirlenmiş ayrılığı, "devlet"in "ekonomi"den özerk olduğu yollu yanılısamalara neden olmaktadır. ... Devletin özerkleştirilmesi, diğer fetişizm biçimleri gibi, hem bir gerçeklik hem de bir yanılısamadır. Bu gerçeklik, yöneten sınıfın bu yanılısamanın dayandığı toplumsal ilişkiler kompleksini sürdürmek/muhafaza etmek için verdiği mücadelenin başarısına bağlıdır sonuçta” (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 138-141).

Ekonomi-siyaset ayrışmasının fetişleşmiş bir biçim olduğu görüşünü savunan Holloway ve Picciotto, bu ayrışmanın sınıfsal olarak değerlendirmesini ise şu şekilde yapmaktadır: “Ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılması ve devlet biçiminin özerkleştirilmesi, yöneten sınıfın kendi egemenliğini devam ettirmek için verdiği mücadelenin birer parçasıdır” (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 142).

Yukarıda Açık Marksizm (Open Marxism) için, sınıf mücadelesinin devlet analizlerinin merkezinde yer alığını vurgulamıştık Burada sınıf mücadelesi kavramı ve olgusunun Açık Marksizm için ne ifade ettiği üzerinde biraz daha durmak gerekmektedir. Bu bakımdan, Holloway’ın sermaye ve sınıf mücadelesinin diyalektik etkileşimine dair şu ifadeleri önemlidir;

“Tarih, sınıflar arası cepheyi tanımlayan ve yeniden tanımlayan sınıf mücadelesi deviniminden başka bir şey değildir. Sınıflar arası ilişkiler ve sermaye ilişkileri geliştikçe, sermaye biçimleri de değişir. Sermayenin kendisi sınıf mücadelesi yoluyla değişip dönüştürüldükçe, sermaye biçimleri de değiştirilir. Öyle ki bu ilişkiler durmaksızın yeniden tanımlanıp, yeniden kurulmalıdır” (Holloway, 2004, s.288).

Holloway ve Picciotto’ya göre, “Kapitalist toplumdaki sınıf egemenliğinin önemli bir ayırt edici özelliği, onun meta değişimi araçlarıyla dolayımlanmış olmasıdır. Buradan hareketle Holloway, devlet kuramını, “genel bir düzeyde, sermayenin toplumsal bir ilişki olarak tarihsel açıdan özgün, mantıksal açıdansa en genel belirlenimi olan meta üretimi düzeyinde, oluşturmak” gerektiğini düşünmektedir. Ancak bundan sonra, “artı-değer üretimine ilişkin birbiri ardınca gelen bu egemen biçimler [mutlak ve nispi artı değer üretme

kategorileri] temelinde mevcut kapitalist devletin gelişmesinin anlaşılması gerektiğini” vurgulamaktadır (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 151).

Kapitalist devleti analiz ederken tarihsel olarak belli üretim ilişkileri ve maddi üretim dolayımında açıklanması gerektiği vurgusu, maddi üretim sürecinin artı-değer yaratılması üzerinden kapitalizmin uğrakları biçiminde kavramsallaştırılıyor. Burada artı-değerin, mutlak artı-değer ve nispi artı-değer kategorileri üzerinden kapitalist devletin tarihsel uğrakları kavramsallaştırılıyor. Kapitalizmin ilk uğrağı ve devletin ilk “rolü” birikimin önkoşullarının oluşturulması biçiminde ifade ediliyor. İkinci uğrak ise, birikimin asal çelişkileri ve devletin liberal uğrağı olarak ifade ediliyor.

Bu bakımdan, kapitalist devletin ilk uğrağı, “dolayısıyla ilk sınırlaması, genelleştirilmiş meta üretiminin oluşturulması ve sürdürülmesidir”. Bu analizden hareketle, kapitalist devletin birinci işlevi, “üretim ve tüketimin dolayımı olarak, *değişim garanti* etmektir. Gelişmiş meta üretiminde değişim (küçük meta üretiminin periferik ticaretinin aksine) temel bir çelişkiyi sergiler; bir yanda karşılıklı *avantajı*, fakat öte yanda değiş tokuş yapma gereksiniminden türeyen *zorlamayı* içerir” (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 153).

Kapitalist devletin ikinci uğrağı olarak tanımlanan liberal uğrak ise şu şekilde ifade edilmektedir: “Devletin liberal uğrağı olarak ifade edilen bu biçimin çelişkisi; “dolaşım alanındaki (görünürde) eşit değişimin, üretim alanındaki eşitsizlik tarafından sürekli bir biçimde tahrip edilmesinde oluşur” (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 155). Bu çelişkiler karşısında “devletin *işlevleri* de gözden geçirilip takviye edilir, çünkü bu işlevlerde kapitalizmin her uğrağındaki baskın çelişkilerce değişikliğe uğratılır” (Holloway ve Picciotto, 2004, s. 160).

Holloway ve Picciotto’nun, üretim ilişkileri ve maddi üretim üzerinden yaptıkları kapitalist devletin uğrakları analizi; ilk uğrakta maddi üretimin koşullarının sağlanması, ikinci uğrakta ise üretim ile dolaşım alanındaki eşitsizliğin yarattığı çelişkilere yönelik mekanizmaların harekete geçirilmesi biçimindedir. Bizce ilk uğrakta üretim alanına ikincisinde ise bölüşüm alanına yönelik devletin rolü tarif edilmektedir. Bu durumda devletin liberal uğrağında, maddi üretim koşulları ile ilgili herhangi bir rolü olup olmayacağı ya da tersinden “ilksel sermaye” birikimi uğrağında devletin üretim alanındaki eşitsizlik dolayısıyla

tahrip edilen dolaşım alanına yönelik herhangi bir rolü olup olmayacağı konusunda muğlaklık vardır.

3.1.3 “Politik Marksizm”

Bu bölümde, E. M. Wood’un devlet teorisi, ekonomi-politika ayrışması konusunda ve sınıf mücadelesi konusundaki düşünceleri değerlendirilecektir. Wood, gerek dünya genelinde gerekse Türkiye’de, kapitalizm ve devlet konularında son derece önemli bir yere sahiptir. Avro-komünizm ile ilgili ve özellikle tez konumuz açısından düşünüldüğünde Poulantzas’a dair eleştirileri, Wood’un devlete dair düşüncelerini daha yakından incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Wood, özellikle *Sınıftan Kaçış* isimli kitabında yazdıklarıyla, Marksizm içinde 1960’lı yıllar itibariyle ortaya çıkmaya başlayan, sınıf analizinin bir kenara bırakılıp “yeni toplumsal hareketler”in tarihin “itici gücü” olarak tanımlanmasını ciddi bir biçimde eleştirmiştir. Bu bağlamda, Avro-komünizm ile Çin’deki Kültür Devrimi ve onun “kitle-çizgisi” teorisi arasında ciddi benzerlikler olduğunu savunmaktadır. Daha da ileri giderek, sınıf analizine karşıt olarak ortaya çıkan “yeni hakiki sosyalizm”in “belli başlı temalarının hepsi, Nicos Poulantzas’ın embriyo halinde bulunmaktadır” (Wood, 2006, s. 49) şeklindeki ifadesiyle, “sınıftan kaçış”, “yolunu açan”ın Poulantzas olduğu önermesini ortaya atmaktadır. Çalışmamız açısından Avro-komünizm ya da ‘yeni toplumsal hareketler’in analizi tezin kapsamını aşmaktadır.

Wood’un, ekonomi-politika ayrışması konusunda düşüncelerine geçmeden önce, bu bölümün başlığının neden “politik Marksizm” olduğuna kısaca değinelim. Bu bölümde Wood’un analizlerinin “politik Marksizm” başlığında incelenmesinin nedenini, Oğuz’dan alıntılıyarak şu şekilde ifade edebiliriz;

“Ekonomi ile politika kapitalist üretim sürecinde birleşir, çünkü üretim süreci aynı zamanda bir sömürü sürecidir ve sermayenin emek üzerindeki politik egemenliğine dayanır. Dolayısıyla üretim tarzı kavramının kendisi politik bir boyut içerir. Wood, “politik Marksizm” nitelendirmesini bu anlamda kabul eder” (Oğuz, 2007, s. 45).

Wood'un düşüncesini politik Marksizm olarak nitelenmesinin gerekçesi ise, Callinicos tarafından Wood'a yöneltilen eleştiridir. Bu eleştiri, Callinicos'un, tarihsel materyalizmin, toplumsal değişimi açıklamak için kullandığı üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki yapısal çelişki ve bu çelişkinin yol açtığı kriz bağlamında ortaya çıkan sınıf mücadelesi mekanizmalarının, politik Marksizm tarafından, bunlardan ilkinin bir kenara bırakılarak tarihsel materyalizmi bir "egemenlik sosyolojisi"ne (Oğuz, 2007, s. 49) indirgemesi yönündeki eleştirisidir.

Ekonomi-politika ayrışması konusunda Wood, bu ayrışmanın kapitalizme özgü olduğunu, ancak bunun biçimsel bir ayrışma olduğunu savunmaktadır; "Wood için ekonomi ile politikanın ayrılması kapitalizmin "norm"unu değil "özgünlüğünü" oluşturur" (Oğuz, 2007, s. 50). Wood'a göre biçimsel olan bu ayrışmadan ziyade kapitalizm ekonomi ile politikanın kaynaşmasını ifade eder: "Doğrudan üreticilerin hukuksal ya da siyasal bağımlılığına ya da tabiliğine değil de kesin olarak mülksüzleştirilmesine dayanan sömürünün tamamen 'ekonomik' bir biçime büründüğü kapitalizmi bu olgulardan ayıran şey, işte tam da 'siyasal' ve 'ekonomik' yönlerin bu kaynaşmasıdır" (Wood, 2006, s.56).

Althusser ve Balibar'ın ekonomi-politika ayrışması konusunda "son kertede belirlenim" düşüncesinin Poulantzas'da değişime uğradığını belirten Wood, bu konuda Poulantzas'ı;

"özgün formülde, sömürü ilişkileri 'ekonomi dışı' biçimler bürünebilmekle birlikte, her zaman odak noktasında bulunur. Poulantzas'ın formülasyonunda ise, sömürü ilişkileri belirleyici olmaktan çıkar. Onun gözünde sömürü ilişkileri ekonomik alana girer..." (Wood, 2006, s.56)

biçiminde eleştirmektedir.

Wood, politikaya geniş bir alan açmaktadır. Wood, üretim ilişkileri bağlamında, maddi üretimin "başlangıcından" itibaren sömürü ilişkisinin var olduğunu ve bunun politik bir biçim aldığını ifade etmektedir. Hatta Wood, biraz daha çubuğu politikadan bükerek; sermaye ile emek arasında egemenlik ilişkisi bağlamında, üretim ve birikim süreci, "toplumun bir bütün olarak siyasal yapılanması ile koşullanır ... [dolayısıyla] ... Marx'ın argümanının,

kapitalist üretimin nihai gizinin **siyaset**'te yattığı söylenebilir” (Wood'tan aktaran Gülalp, 1993, s.62) çıkarımında bulunmaktadır.

Wood, devletin soyutlama düzeyi olarak ekonomi-politika ayrışması üzerinden analiz edilmesi yerine, bu soyutlamanın kamusal-özel ayrımı üzerinden yapılması gerektiğini şu şekilde ifade eder;

“Wood'a göre (1981, s.89), kapitalizmde devlet, el koyucu sınıfı, dolaysız siyasal güçten ve üretim ve el oyma ile doğrudan ilintili olmayan görevlerden ayırarak, o sınıfı adeta kamusal ve toplumsal işlevlerinden arındırılmış özel bir sömürücü güç ile bırakır. ... Devletin doğrudan üretim sürecinden 'soyutlanması', 'politik' olanın ekonomik olandan görece ayrılığı olarak değil, sermaye birikiminin 'kamusal' ve 'özel' uğrakları biçiminde ayrılması olarak anlaşılmalıdır” (Wood'tan aktaran Gülalp, 1993, s.62).

Wood'un günümüz kapitalizmine yönelik analizleri “küreselleşme” kavramı ve tartışmaları üzerinden, uluslararası kapitalizmde devletin rolünün azalmaktan ziyade arttığı yönündedir. Wood'a göre;

“Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki bir çatışma ilişkisidir: bir yandan, sermayenin yayılmasını olanaklı kılan şey, onun diğer hiçbir toplumsal formun yapamadığı bir biçimde, kendisini siyasal egemenlikten ayırt edebilmesidir. Diğer taraftan aynı ayırt etme süreci, sermayenin ekonomik hegemonyasının teritoryal devletler tarafından desteklenmesini de olanaklı ve zorunlu kılar” (Wood, 2007, s. 243).

Wood, ulus-devletlerin işlevleri üzerinden uluslararası kapitalizm için gerekliliklerini şu şekilde ifade etmektedir;

“Ulus-devlet kapitalizmin mülkiyet ilişkilerini, bu ilişkilerin yarattığı sözleşme düzenini, karmaşık finansal işlemleri, hatta onun toplumsal uyumunu korumak için özenle hazırlanmış ve zorun gücüyle desteklenen bir hukuksal ve kurumsal çerçeve sunar. Şimdiye kadar ulus-devlet dışında hiçbir egemenlik formu bu ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde tasarlanamamıştır” (Wood, 2007, s.242).

Ekonominin dünya çapında etki alanının arttığını ve “ekonomi'nin tüm diğer toplumsal ilkeler ve uygulamalar üzerinde nihai bir zafer kazandığını” vurgulayan Wood, sermayenin imparatorluğunun genişleyen ulus-üstü yapısının paradoksal bir biçimde onu, “çoklu devletler sistemine daha az değil, daha fazla bağımlı hale getir[diğini]” (Wood, 2007, s.242) belirtmektedir.

3.1.4 Devletin “Mekansal Farklılaşmalar” ve Sermayenin Uluslararasılaşması Kavramları Üzerinden Analizi

1980 sonrası, Marksist devlet teorisi açısından “küreselleşme” kavram ve olgusuna yönelik tartışmalara sahne olmuştur. Bu tartışmalar bağlamında devletin rolünün küreselleşme ile birlikte azaldığı ve hatta ortadan kalktığı yönündeki argümanlara karşılık; Marksist devlet teorisi içinden bir dizi cevap ortaya atıldı. Yukarıda Wood'un analizlerindeki “devletin bu süreçte daha fazla rol alacağı” yönündeki argümanı, bu bağlamda küreselleşme analizlerinin bir boyutunu oluşturmaktadır. “Küreselleşme”nin argümanlarına yönelik, bu argümanın “kavramın içerisinden” eleştirisine dayanan analizlerin yanı sıra, bu kavramsal düzeneğin dışından, süreci sermayenin uluslararasılaşması olarak değerlendiren analiz, “küreselleşme” tartışmalarının Marksist devlet teorileri içindeki bir diğer boyutunu oluşturmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak, Şebnem Oğuz'un tasnifinden yararlanarak “sermayenin uluslararasılaşması” ve “mekansal farklılıkları” Marksist devlet teorisi açısından içerimleri değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak ise, devleti ‘mekansal farklılıklar’ üzerinden analiz eden kimi yazarların, ekonomi-politika ayrımı, sınıf mücadelesi ve günümüz kapitalizmde değişimi nerelerde gördükleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

“Küreselleşme” kavramı ile ifade edilen sürecin, “sermayenin uluslararasılaşması” kavramı ile açıklanmasının; Oğuz; 1- “küreselleşen şeyin sermaye olduğu vurgusu, ‘sadece kapitalist sınıfa ait bir enternasyonalizm’ (Albo'dan aktaran Oğuz, 2006, s.148) olduğuna işaret” etmesi bakımından, 2- “uluslararasılaşma kavramı, sermaye birikimi sürecinde ulusal ölçeklerin ve dolayısıyla mekansal farklılıkların önemini koruduğunu” (Oğuz, 2006, s.148) ima etmesi bakımından önemine dikkat çekmektedir.

Sermaye kavramını Harvey'den hareketle, “ Sermaye bir şey ya da kurum değildir; üretim ve realizasyon sürecinde bir dolaşım sürecidir. Sürekli genişleyen ve biriken bu süreç,

dolaşım biçimlerini ve boyutlarını değiştirdikçe toplumsal üretim ilişkilerini de biçimlendirir.” (Harvey’den aktaran Oğuz, 2006i s.156) biçiminde tanımlayan Oğuz, buradan hareketle sermayenin farklı uluslararasılaşma biçimlerinin farklı mekanlarda gerçekleştiğini ve bu mekansal farklılıkların örtüşmezliğinin ulus devletleri gerekli kıldığı düşüncesine varır (Oğuz, 2006, 154).

Sermayenin uluslararasılaşması kavramı ve sermayenin biçimlerinin uluslararasılaşmasının farklı mekanlarına değinen Oğuz; üretken sermayenin mekanını ”üretim mekanı”, para sermaye döngüsü ile ifade ettiği “realizasyon” ve ticari sermaye ile ifade ettiği “yeniden üretim” mekanlarını ise “akışkan mekan” olarak tanımlamaktadır (Oğuz, 2006, 154). Bu tür bir ayrımın ise, 1- “birikim sürecinde sermayenin hareketliliği ile belirli bir mekanda sabitlenme eğilimi” arasındaki 2- “sermaye birikiminin uluslararası niteliği ile birikim koşullarını yeniden üreten devletin ulusallığı” (Oğuz, 2006, 154) arasındaki iki temel çelişkinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı kanısındadır.

Mekansal farklılıklar üzerinden devletin analiz edilmesi, yani sermaye ile mekan arasındaki örtüşmezlikten ilk olarak Murray’ın söz ettiğini vurgulayan Oğuz, “uluslararası sermaye ile devletin biçimi arasındaki ilişkinin niteliği” konusunda muğlaklığı Poulantzas’ın giderdiğini ifade etmektedir (Oğuz, 2006, 154). Oğuz, sermayenin mekanı ile uluslararası mekanı ayırıtıran bir diğer yazar olarak Palliox’un katkısının ise, “sermayenin farklı döngülerinin uluslararasılaşma evrelerini inceleyerek tartışmaya tarihsel bir boyut kazandırmış ve uluslararasılaşmanın yeni evresinin ayırt edici özelliğinin, uluslararası değerin bir ölçüsü olarak para formunun olduğunu” (Oğuz, 2006, 208) açıklaması ve “sermayeni uluslararasılaşması evrelerinde ulus-devletin sürekli ama değişen rolünü vurgulayarak, devletin son kerteye özgü yeniden yapılanmasının iki temel özelliğini ... devlet içindeki çelişkilerin artması ve devlet aygıtının iç hiyerarşisinin dönüşümü” (Oğuz, 2006, 209) olarak nitelemiş olması olarak ifade etmektedir.

Sermayenin uluslararasılaşması sürecinde devlete yönelik analizlerin, zaman, mekan ve devlet boyutlarını değerlendirmeye tutması ve bu mekansal farklılaşmaların sermaye içi çelişkileri ne şekilde etkilediğini açıklamayı hedefleyen Oğuz, yaklaşımın içerimini ve bu yaklaşımın “ip uçlarının” hangi yazarlar tarafından sergilendiğini şu şekilde ifade ediyor;

“Küreselleşme tartışmalarında hem devleti, hem de sermayeyi mekânsal farklılaşmaları göz önünde bulundurarak kavramlaştıran bir analizin ipuçları, Bryan, Panitch, Albo, Tsoukalas ve Harvey’in çalışmalarında bulunabilir. Bu yazarlardan her biri, kedilerine özgü biçimlerde, sermayenin mekân ile devletin mekânı arasındaki örtüşmezliği yeniden gündeme getirmişler ve bu örtüşmezliğin sermaye ve devlet içinde ne tür çelişkiler yol açtığı üzerine durmuşlardır” (Oğuz, 2006, s.195).

Mekansal örtüşmezlik sorunsalı çerçevesinde devletin analiz edilmesinin içeriminin daha iyi anlaşılması için, Oğuz’un yukarıda dile getirdiği isimlerin, ekonomi-politika ayrımını ve bu ayrımın uluslararası sistemde “yansımaları”nı ne şekilde analiz edildiğine yakından bakmak gerekmektedir. Burada, ekonomi-politika ayrımı ve bu ayrımın uluslararası sistemdeki yansımalarını, Oğuz’un saydığı isimlerden Leo Panitch ve Tsoukalas’ın görüşleri üzerinden ifade edilmeye çalışılacaktır.

Panitch, “... küreselleşmeyi ve emperyalizmi anlamayı sağlayacak uygun bir çerçeve oturabilmek” amacıyla kapitalist devletlerin; “birikimle olan ilişkisi”, “politik yönetim biçimi” ve “toprağa dayalı ulus devlet biçimi” olmak üzere üç düzey üzerinden tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Panitch, 2006, s.108). Kapitalist devletin birikimle ilişkisini, “görelî özerklik” kavramı üzerinden tanımlayan Panitch, görelî özerkliği şu şekilde tanımlamaktadır;

“Kapitalist devletlerin ‘görelî özerkliği’ ... kapitalist ekonomiden ya da kapitalist sınıflardan özerkliğinden ziyade, kapitalist devletlerin bir bütün olarak sistem adına davranabilmek için belli kapasiteler geliştirmeleri ve aynı zamanda da kendi meşruiyetleri ve yeniden üretimleri açısından bütünsel üretim sürecine bağımlılıklarının bu kapasiteleri sınırlamasıdır (görelîleştirilmesidir)” (Panitch, 2006, s.108).

“Görelî özerklik” kavramı, Panitch’in, politik yönetim biçimi düzeyinin analizi için de merkezi bir konumdadır. Panitch’e göre; ” kapitalizmde **devletlerin toplumdaki ayrılması**, politik yönetimin sınıf yapısından anayasal olarak uzaklaşması sonucunu verir” (Panitch, 2006, s.108, vurgular bana ait). Buradan hareketle Panitch, “ ... devletin özerkliğinin ne kadar

görelili olduğu, bunun devletin meşruiyeti ile nasıl ilgili olduğu ve devlet kurumlarının kapasitelerini birikimle ilişkili olarak nasıl şekillendirdiği” soruları çerçevesinde, politik düzeyin analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Üçüncü düzey olan toprağa dayalı biçimin, devletin uluslararası sistemdeki rolüne değinen Panitch’e göre, bu rolün açıklanması için sorunsallaştırılması gereken şey, “birikimin uluslararası alanı ile devletlerin ulusal alanı arasında çözülemez bir çelişki olduğu” varsayımından ziyade, “devletlerin yaptıklarının değer yasasının ve hukukun üstünlüğünün uluslararası düzeyde genişlemesi ve dahası diğer devletlerin yaptıkları ile tutarlı olup olmadığıdır” (Panitch, 2006, s.108). Yani Panitch, “devletler tarafından ekonomik olann siyasaldan ayrılığının uluslararası düzeye nasıl genişletildiği” sorunsalı üzerinden, ekonomi-politika ayrımını uluslararası düzeyde yeniden üretmektedir.

3.2 Ara Değerlendirme

Tablo 1: Güncel Marksist Devlet Teorilerinin Süreklilik/Kopuş bakımından değerlendirilmesi

	İlişkisel-stratejik Yaklaşım	“Sınıf-teorik” Yaklaşım	“Politik Marksizm”	Serm. U.a.laşması ve Mekansal Fark.
Bilgi Nesnesi	Erken Kapitalistleşmiş Toplumsal Formasyon	Erken Kapitalistleşmiş Toplumsal Formasyon	Erken Kapitalistleşmiş Toplumsal Formasyon	Erken Kapitalistleşmiş Toplumsal Formasyon
Analiz Düzeyi	Ulusal Toplum	Uluslararası Sistem	Uluslararası Sistem	Uluslararası Sistem
Merkezi Teorik Terimler	-Değer-biçimi -Birikim stratejisi -Ekonomik hakimiyet/ Ekonomik hegemonya -Hegemonya projesi - Politik strateji olarak devlet	-Biçim - Fetişizm - Üretim ilişkisi - Devletin uğrakları - Sermaye ilişkisinin aldığı tarihsel biçim olarak devlet	- Üretim ilişkisi - Ekonomi-dışı güçler - Ekonomi Politika Kaynaşması - İlişki ve Süreç olarak sınıf - Sermaye İmparatorluğu	- Sermaye biçimlerinin u.a.laşması - Sermaye mekanı/ Devlet mekanı ayrımı - ve bu ayrımın “örtüşmezliği” - Sınıf-içi çelişkiler
Ekonomi-Politika Ayrımı	Devletin görelili özerkliği	Sınıf mücadelesinin fetişleşmiş biçimi olarak biçimsel ayrım	Görünürdeki biçim olarak ekonomi-siyaset ayrışması, aslında ekonomi-politika kaynaşması	- Devletin Görelili “özerkliği” - Ekonomi-politika ayrımın uluslararası düzeyde yeniden üretilmesi
Sınıf Mücadelesinin Yeri	-Mevcut konjunktürde politik stratejileri değerlendirme başarısına göre - Daha ziyade sınıf-içi çelişkiler merkezinde	-Sınıflar-arası mücadele analizin merkezi.	- İlişki ve Süreç olarak Sınıf	Sınıfların küresel ölçekte içiçe geçmeleri, ulus devletin sınıf egemenliğini örgütlemeye merkezi rolü olan, “zor” ve “meşruiyet” bağlamında değerlendirilmesi

Yukarıdaki tablo ile amaçlanan, 1970 sonrasında Marksist devlet teorilerine dair yaşanan canlanmanın, Marksist devlet teorisi açısından önemli bir yere sahip olan Poulantzas'ın devlet teorisi ile olan ilişkilerini süreklilik/kopuş açısından incelenmesidir. İlk elde Sermaye-stratejik yaklaşım ve “mekansal farklılaşmalar ve sermayenin uluslararasılaşması” analizlerinin Poulantzas'ın devlet teorisinin asli referansı olan “devletin göreceli özerkliği”ni, devlet teorisi bakımından yeniden ürettikleri söylenebilir. Bu durum, Jessop'ın kendisinin de, Poulantzas'ın devlet teorisini açıkça başlangıç noktası olarak gördüğünü ifade etmesi ile açıktır. Fakat mekansal farklılaşmalar ve sermayenin uluslararasılaşması analizlerinde, yazarların kimi, kendi analizlerini açık olarak Poulantzas'ın devlet teorisi üzerinden kurgulamakta, kimi ise örtük olarak Poulantzas'ın devlet teorisini analizlerine dahil etmektedir.

Poulantzas'ın ekonomi-politika ayırımına dayanan devlet analizine dair, yukarıdaki iki ekol farklı biçimlerde de olsa karşıt argümanlar ile yaklaşmıştır. “Sınıf-teorik” devlet teorisi ekonomi-politika ayırımını, fetişleşmiş biçimler üzerinden yapılan bir ayırım olarak nitelendirmektedir. Bu ayırım yerine, “sınıf-teorik” analiz, üretim ilişkilerini merkeze alan bir analiz çerçevesinde, sermaye birikimi sürecinde sınıf mücadelesinin dışsal olarak değerlendirmeyen bir analizi önermektedir. Wood'un görüşü ise, ekonomi-siyaset ayrışmasının görüntü düzeyinde olduğunu vurgulamasına rağmen, bu kategorilerin kaynaşmış olduğu analizi ile Poulantzas'tan ayrılmaktadır.

Yukarıda değerlendirilen güncel Marksist devlet teorilerinin hepsi, daha ziyade devletin doğasına dair analizle ilgilenmelerinden ötürü erken kapitalistleşen ve geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlardaki devletin rolüne dair kapsamlı bir analizi geliştirmemişlerdir. Mekansal farklılaşmalar ve sermayenin uluslararasılaşması analizi, erken kapitalistleşen toplumsal formasyonların analizi için bir başlangıç noktası sunabilir. Fakat bu analiz, Poulantzas'ın devlet teorisi ile paralellik gösterecek bir şekilde, devleti, sınıflar-arası mücadele ile olan ilişkisi bağlamında değil, sınıf-içi ilişkileri biçiminde değerlendirdiği için sınıf mücadelesi analizi açısından eksik kalmaktadır.

Güncel Marksist devlet teorileri içinde -yukarıda analiz edilenler dahilinde- bir tek Jessop'un analizi, devlet teorisini uluslararası sistem dahilinde değil de tek bir ulus-devlet üzerinden kurgulamaktadır. Wood, ‘devlet’e dair analizleri tarihsel olarak kapitalizmin bir

Üretim tarzı olarak ortaya çıktığı aşamadan itibaren değerlendirmesine rağmen, özellikle “*Sermaye İmparatorluğu*” adlı makalesinde, devlet teorisini “emperyalizm” analiziyle birlikte uluslararası sistem dahilinde değerlendirdiği söylenbilir. “Sınıf-teorik” yaklaşım açısından ise, özellikle Sol Picciotto, devleti ulus-devlet sistemi içinde analiz etmektedir. Mekansal farklılaşmalar ve sermayenin uluslararasılaşması üzerinden geliştirilen analiz ise, “mekansal rtşmezlik” kavramı ile devlet mekanı ve sermaye mekanı arasındaki farklılığa odaklanmaktadır. Sermaye biçimlerinin uluslararasılaşması üzerinden devlet mekanı ve sermaye mekanı kategorilerinin ayrıştırılması, üretken-sermayenin meta-sermaye ve para-sermaye döngüleri üzerinden tanımlanmaktadır. Ulus-devletler sistemi üzerinden yapılan bu analiz; sermaye biçimlerinin akışkanlığı bakımından, üretken sermayenin ulus-devlet sınırlarına olan gereksinimi ile para-sermaye ve meta-sermayenin uluslararası “hareketliliği” ayrımı üzerinden gerçekleşmektedir.

Son olarak, güncel Marksist devlet teorileri, ‘sınıf mücadelesi’ kavram ve olgusunun devlet teorileri içindeki yeri bakımından değerlendirildiğinde, bir tek “sınıf-teorik” yaklaşımın, sınıf mücadelesi kavram ve olgusunu analizlerinin merkezine yerleştirdiği söylenbilir. Jessop’ın sınıf mücadelesini, hegemonya stratejileri ile olan konum ve ilişkileri bakımından değerlendirmesi, sınıf mücadelesi kavram ve olgusunun, devlet analizinden dışsal olarak değerlendirilmesinin en u örneğini oluşturmaktadır. Aynı Şekilde mekansal farklılaşmalar ve sermayenin uluslararasılaşması analizi de sınıf mücadelesi kavram ve olgusuna vurgu yapmamaktadır. Bu yaklaşımda sınıf-içi çelişkiler, neredeyse, sınıf analizinin tamamını oluşturmaktadır. Wood ise, sınıf mücadelesi kavram ve olgusunu, ekonomi-siyasal alan kaynaşması çerçevesinde, üretim ilişkileri bağlamında artı-değer sömürüsünün siyasi biçimine odaklanacak Şekilde devlet analizine dahil etmektedir.

3.3 Yeni bir analiz çerçevesine doğru

Marksist devlet teorileri bölümünde, Marx'ın devlete dair görüşleri ifade edilirken, Marx'ın, ilk eseri olan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş*'te, Hegel'in idealizmi ve devlet-sivil toplum ayrımı üzerinden analizini eleştirdiğini vurgulamıştık. Marx'ın ilk eserinden itibaren incelenmesi tez açısından problemliler olarak görülebilir. Fakat, kanımızca, 1980 sonrası devlet-piyasa ayrışması üzerinden yapılan analizlerin varlığı, Marx'ın çok erken bir dönemde eleştirdiği ikilikler üzerinden analiz, günümüzde hala 'vulger iktisat' tarafından sürdürülen bir anlatı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine, Marx'ın devlet analizinin gösterdiği gelişimin uzun alıntılarla anlatılması sınıf mücadelesi kavram ve olgusunun, Marx'ın düşüncesini açısından merkezi önemi -ve dolayısıyla devlete dair görüşlerinin de- vurgulanmaktadır.

Engels'in, devletin, tarihin belli bir aşamasında ortaya çıktığı yönündeki analizi, devletin (kapitalist devlet) sınıflı toplumlara özgü olduğunu gösterilmesi bakımından önemlidir. Bu görüşün uzantısı olarak, Lenin'in "devletin sönmülmesi"ne yönelik analizleri, yine kapitalist devletin tarihsel olarak ortaya çıkması ve tarih sahnesinden kaybolacağı yönündeki analizleri, kapitalist devletin tarihsel bir perspektifte ele alınması konusundaki ısrarın göstergesidir. Poulantzas'ın *Devlet, İktidar, Sosyalizm* kitabında, Engels'in, "sınıflar halinde bölünmenin ve bunlarının mücadelelerinin devlete önceliği sorununu devletin doğuşu sorununa bağlı olarak çözmek suretiyle temellendirme"ye çalışmasının "kökenler mitosuna boyun eğmek olarak" (Poulantzas, 2004, s. 47) eleştirmektedir. Burada -bu tartışmanın analizinin, tezin kapsamını aşacağından ötürü- sadece, devletin tarihsel olarak kavranmasının, devletin "sönmülmesi"ni öngören sosyalizm düşüncesi açısından merkezi bir konumda olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Marx'ın "burjuvazinin tüm ortak işlerini yürüten bir komite" olarak devlet tanımı, bizzat devletin, sınıf mücadelesinin dolayımı olduğunu ifade etmesi bakımından önemlidir. İlgili bölümde (Marx'ın devlete dair görüşleri bölümünde) bu alıntının analizinin problemliler olduğundan ve vurgunun "bütün ortak işler" üzerinde tutulması gerektiğini vurgulamıştık. Devletin sınıf mücadelesi içindeki yerinin/rolünün anlaşılması bakımından, söz konusu alıntının önemli olduğunu düşünüyoruz.

Çalışma boyunca Marksist devlet teorilerinin, tasniflendirmek adına kullanılan bir kategori de ekonomi-politika ayrımıdır. Ekonomi-politika ayrımının kapitalizme özgü olduğu görüşü incelenen bütün ekollerin hemen hemen ortak eğilimiydi. Ekonomi ve politika alanların sınırları, ekoller açısından farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu çalışma açısından ise, sınıf mücadelesinin ekonomi-politika ayrışmasına dışsal olarak tanımlanmasının problemliliğini düşünmekteyiz. Ekonomi ve politika *biçimlerinin* sınıf mücadelesinin veçheleri olduğu görüşü ve bunu bir tür fetişleşmiş biçimler yerine, üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çelişkileri analize katan bir yaklaşımı benimsemekteyiz.

Sermayenin emek üzerindeki tahakkümü, artı-değer'in yaratılması aşamasında *dolaysız* bir biçimde gerçekleşirken, artı-değerin yaratılması için gerekli koşulların sağlanması yoluyla sermayenin emek üzerindeki tahakkümü çeşitli *dolaymlar* aracılığıyla gerçekleşir. Artı-değer sömürsünü gerçekleştiren sermayedir, fakat artı-değer sömürsünün gerçekleşmesinin “garantisini” ve sürekliliği devlet dolayımı ile sağlanır. Devletin artı-değer sömürsünü gerçekleştirmesi için ve sürekliliğini sağlaması için ilk ve asli rolü, mülkiyet ilişkilerinin garanti altına alınmasıdır. “Ekonomi dışı” faktör olarak ‘zor’un yine devlet tarafından kullanılması, işçi sınıfının artı-değer üretimini sağlayacak biçimde baskılanmasını gerekli kılar. Üretim ilişkileri açısından, günlük çalışma saatlerinden, sendikal düzenlemelere kadar uzanan geniş nüfuz alanı içinde devlet, artı-değer sömürsünün “asgari koşullarını” güvence altına alır. Burada sıralanan, tarihsel ve konjonktürel olarak çeşitlenerek farklı biçimlerde ortaya çıkan devletin artı-değerin yaratılması sürecindeki rolü, nihai olarak tek bir şeyin sağlanmasına: yani sınıf mücadelesinin sermayenin tahakkümünü arttıracak biçimde sürmesine yöneliktir.

Yukarıda ele alınan devletin tarihsel ve sınıfsal rolüne ilişkin kategoriler, devletin doğasına ilişkindir. Fakat devletin sistemli bir şekilde analiz edilmesi için bir adım daha atılarak sermaye birikimi içindeki rolünün/yerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Sermayenin toplam toplumsal döngüsünün farklı aşamalarında, farklı roller üstlenen devletin nihai yönelimi sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Devlet, sermayenin farklı döngülerine farklı biçimlerde müdahale eder. Tarihsel ve konjonktürel olarak varlık ve değişim gösteren bu müdahaleler, devletin doğasının anlaşılmasının yanında, çeşitli toplumsal formasyonlarda sermaye-devlet ilişkisinin özgün biçimlerini analiz etmeye yardımcı olur. Bu bakımdan

retken-sermaye, meta-sermaye ve para-sermaye biçimlerinde gerçekleşen sermaye döngülerinin her birinde, devletin bu döngülerle olan ilişkisine bakmak gerekmektedir.

retken sermaye döngüsünde devlet, maddi üretim in çelişkili iki ögesi olan üretim ilişkileri ve üretici glerle girdiği ilişki çerçevesinde değerlendirilmelidir. Üretim ilişkileri bakımından devlet, çeşitli yasal düzenlemelerle bu ilişkinin yapısını belirleyebilir. Mülkiyet ilişkilerinin garantisi ve emeğin denetiminin sağlanması, üretken sermaye döngüsünde devletin başat rolünü oluşturmaktadır. Fakat bu, statik bir durumu değil, hem üretim ilişkilerinin devleti hem de devletin üretim ilişkilerini tarihsel ve konjonktürel olarak karşılıklı etkilemesi biçiminde gerçekleşir. Üretici glerin gelişmesi açısından durum ise, devletin bu süreçte altyapı ve teknolojik olarak sağladığı olanaklar çerçevesinde düşünülebilir.

Meta-sermaye döngüsünde devletin rolü, ulus-devlet sınırları içinde piyasanın ileyii ve uluslararası ticaretin koşullarının oluşturulması çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Ulus-devlet sınırları içinde ve dışında ticaretin ilemesinin yasal gereklilikleri, “zgr” ve güvenli bir biçimde sağlanmak koşuluyla iler kılınmalıdır. Ticaretin arttırılması konusunda bir dizi uygulama tarihsel ve konjonktürel olarak farklı biçimler olsa da, sermaye birikiminin gerekleri doğrultusunda, sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik bir dizi uygulamayı gerekli kılar. Uluslararası ticaret açısından ülkesel ve bölgesel olarak ticaretin sağlandığı oluumlarda devlet, sermayenin kolektif temsilcisi olarak antlamalara taraf olur.

Para-sermaye döngüsünde ise, devletin rolü genel eşdeğer olarak ulus-devlet parasının karşılığını garanti etme biçimindedir. Bu gerek ulusal sınırlar içinde gerekse uluslararası sistemde devletin ticaret ve yatırımlar açısından ulusal paranın “güvenilirliğini” sağlamasını gerekli kılar. Sermaye sınıfının ihtiyaç duyduğu para-sermaye donanımının sağlanması için, devletin yasal uygulamalardan ulusal banka sisteminin iler kılınmasına kadar çeşitli biçim ve düzeylerde etkinliği mevcuttur. Para miktar ve faizinin Merkez Bankası vasıtasıyla, sermaye donanımının gerekleri çerçevesinde, belirlenmesi devletin para sermaye döngüsü bakımından hareket alanının geniş sınırlarını ifade etmektedir. Söz konusu para-sermayenin, ulus-devlet sınırları içindeki sermayenin ihtiyaçları için, ulus-devlet sınırlarının iini ‘cazip’ kılmaya geldiğinde, yukarıdaki araçların yanına “devlet kağıtları” gibi devletin garantisinde sermaye girişi sağlanabilmektedir.

Devletin, sermaye birikimi dinamikleri açısından yukarıda sayılan uygulamaları, değer yasasının işlemlerini tadil edebilir ya da erteleyebilir fakat değer yasası sonunda kendisini dayatır. Bunun sebebini ise Sungur Savran şu şekilde açıklamaktadır:

*“Kapitalist toplumda değer yasasının üretim üzerinde mutlak bir egemenliği vardır ama bu egemenlik dolaysız, mekanik bir biçimde çıkmaz ortaya her zaman. Çeşitli **dolayım**lar değer yasasını tadil eder, biçimini değiştirir, erteler, hatta görünüşte ortadan kaldırır. ... Öte yandan değer yasası kendini son tahlilde yine dayatır. Dolayısıyla bu **dolayım**ların kendileri **değer yasasına tabidir**.... devletin maddi yaşamın yeniden üretimine değer yasasının işleyişinin bir **dolayımı** olarak katılmasıdır. ... devletin değer yasasıyla ilişkisi çelişik bir ilişkidir: **biryandan değer yasasını askıya alır ama, bir yandan da onun egemenliği altındadır**” (Savran, 1994, 23-24, vurgular kendinden).*

Fakat gerek değer yasasının tadil edilmesi gerekse kendisini dayatması karşısında devletin, yukarıda sıralanan sermaye biçimleri üzerinden etkisinin incelenmesi, mevcut toplumsal formasyonun sınıf mücadelesi açısından analizi konusunda son derece önemlidir. Bu bakımdan;

*“... az gelişmiş kapitalist ülkelerin tarihsel gelişmenin doğru tahlili, bu toplumların gelişmiş kapitalist toplumlarla ortak yanlarının olduğu kadar özgül yanlarının da doğru biçimde kavranmasını gerektirir. Bu özgüllüklerin kavranması ise genel belirlenimlerin yanı sıra bu toplumların yaşadığı ortak tarihsel durudan doğan **ek belirlenimlerin** tahlile katılmasını, yani tahlilin daha somut bir düzeyde yürütülmesini zorunlu kılar” (Savran, 1994, s.24-25).*

Geç kapitalistleşen toplumsal formasyonların ve bu toplumsal formasyonlarda devletin analizi açısından yukarıdaki kavramsal çerçevenin operasyonel olarak fayda sağlayacağı kanısındayız. Devletin, yukarıda sıralanan sermaye biçimleri ile ilişkisi ve bu ilişki bağlamında sermaye birikimini tıkanmaya girmesini engellenmesi; tıkanmaya girdiğinde ise, sermaye birikiminin yeniden yapılandırılmasını sermaye biçimleri kategorisi üzerinden analiz etmek, devletin bu süreçte etkisinin arttığını söylemekten daha fazlasını ifade etmek gerektiği düşüncesinden kaynaklıdır. Zira devletin, tarihsel ve konjonktürel olarak belli bir dönemde, bir önce ya da sonrakine göre rolünün arttığını söylemek, bize, yeterli değildir. Bu

tahlilin ardından, bu rolün bir önceki ya da bir sonraki döneme göre hangi amaçla, hangi biçimlerde, nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştiğini de analiz etmek gerekmektedir. Bunun için ise, 1980 sonrası değişimin ana referanslarını verebilecek neoliberalizm, küreselleşme ve istikrar gibi bazı kavram ve olguları analize dahil etmek gerekmektedir.

1970’li yıllarda kâr oranlarının eğilimsel düşüşü ile ortaya çıkan kapitalimin krizi, mevcut iktisat politikalarının gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlanan Keynesyen politikalar ve ‘refah devleti’ uygulamaları kapitalizmin içine girdiği krizin temel gerekçesi olarak saptanmıştır. Bu süre boyunca hakim iktisat paradigması haline gelen Keynesyen politikalar neoliberalizmin savunucularının “karşı taarruzu’ ile karşılaşmıştır. Bu karşı taarruzun temel hareket noktası ise, Keynes’in; “üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayalı özel kararlardan oluşan bir sistemin kendi dinamiğiyle istenen istihdam düzeyine ulaşamayacağı, bu nedenle de devlet müdahalesine muhtaç olduğu” (Elmar Altvater, <http://www.inadina.com/inadeski/sayi90/yazi6.htm> , par.6) yönündeki ilkesel varsayımdır. “Neoliberal karşı devrim”in bütün itirazları ilkesel olarak bu varsayım üzerine yoğunlaşmaktadır.

Neoliberalizm, “Sosyal Liberalizm” olarak nitelendirilen “refah devleti” uygulamalarını, “rasyonel birey” ve “piyasaların kendi kendine dengeye geleceği” gibi klasik liberalizmin temel ilkelerinden bir sapma olarak görmektedir. Barry, bu durumu şu şekilde eleştirmektedir:

“çağdaş ‘liberaller’ [sosyal liberaller kastedilmekte] piyasanın dengeleyici özellikleri konusunda klasik liberallerde var olan inanca sahip değildiler ve bu nedenle devletin makro iktisadi yönetiminde geniş ölçüde rol almasını önerdiler. ... Geleneksel liberalizm ile tek gerçek bağ, devletin ekonomide aktif tutumuna (ekonomik aktivizme) yeni bağlılığın, sivil özgürlüklerin korunmasıyla ilgili eski endişeler ile birleştirilebileceği inancında yatmaktadır” (Barry, 1989, s. 26-27).

Keynesyen iktisat karşısında yükselişe geçen “yeni” liberalizmin felsefi ve teorik zemini Avusturya Okulu ve Şikago Okulu’nun önde gelen iktisatçıları tarafından oluşturulmuştur. Bu iki okulun liberalizme dair kavrayışlarının düşünsel olarak homojen bir yapıya sahip olmadığını söylemek mümkündür. Fakat bu heterojen olma durumu liberalizmin

temel ilkelerine karşı bir tutumu değil, bu temel ilkelerin yorumlanmasındaki ve sosyal bilimsel yöntem farklılıkları (deneycilik/deneyciliğin reddi) biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bu felsefî ve teorik zeminin yanı sıra, pratik olarak neoliberalizm açısından iki dönemden bahsedebiliriz. Bunlar sırasıyla; Washington Konsensüsü ve Post Washington Konsensüsü'dür. Washington Konsensüsü politikalarının temel öncelikleri şu şekilde sıralanabilir;

“Mali Disiplin- Kamu harcama önceliklerinin yüksek gelir getiren alanlara doğru yönelmesi - Vergi reformu (vergileri düşürerek, vergi tabanını genişletmek) - Faiz oranlarının serbestleştirilmesi - Rekabetçi Döviz kuru - Ticari Serbestleşme - Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi - Özelleştirme - Kuralsızlaştırma (pazara giriş ve çıkış önündeki engellerin kaldırılması) - Mülkiyet haklarının güvence altına alınması” (Parkins, 2002, s.1, Aktaran Türkay, Akçay, 2009, 324-325)

Burada sıralanan politikalar hem erken kapitalistleşen ülkelerde, hem de geç kapitalistleşen ülkelerde, 1980’li yıllar itibariyle, geniş biçimde uygulama alanı bulmuştur. Fakat burada bir noktaya değinmek gerektiğini düşünüyoruz; -politikaların uygulanmasının doğurduğu sonuçlar bakımından, erken kapitalistleşen ülkeler ve geç kapitalistleşen ülkeler arasındaki eşitsizliği saklı tutarak- bu politikaların birer “dayatma” olarak sadece geç kapitalistleşen ülkelere uygulanmadığı aynı zamanda erken kapitalistleşen ülkelerde de yaygın biçimde uygulandığı noktasıdır. “Neo-liberal politikalar ve yapısal uyum programlarının, yaygın kanının aksine sadece ‘az gelişmiş’ ülkelere yönelik yaptırımlar olmadığı, bunun aksine söz konusu politikaların öncelikle erken kapitalistleşmiş uygulanmaya başladığı açık hale getirilmelidir.” (Ghai, 1995, s.41, Aktaran Türkay ve Akçay, 2009, 324).

Bu bağlamda neoliberalizmin, birbirine karşıt olmayan ve birbirini tamamlayan bu iki farklı dönemine ait görüşlerin “her kötülüğün kaynağı” olarak devlet algısından, “piyasanın sağlıklı işlemesi için önemli bir katalizör” olarak devlet fikrine evrilmesinin nedeninin tarihsel ve konjonktürel koşullar çerçevesinde ele alınması gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bu düşünsel değişimin gerekçesi, 1990’lı yılların başı itibariyle dünya kapitalizminin içine girdiği krizler karşısındaki neoliberal düşüncenin takındığı tutumdur.

Yaklaşık yarım asırdır hüküm süren, iktisat politikaları ve uygulamaları olarak neoliberalizmin temel hatlarını ise, Savran şu şekilde etkin bir biçimde özetlemektedir:

“Bilindiği gibi neoliberal program dört temel ayak üzerinde yükselir: kuralsızlaştırma/deregülasyon yoluyla devletin piyasanın işleyişi üzerinde sermaye birikimi mantığına ters düşen müdahalelerinin azaltılması; üretim alanında devlet faaliyetlerini asgariye indirme amacıyla özelleştirme; sosyal hizmetlerin (sağlık, eğitim, emeklilik, konut vb.) işçi sınıfı ve emekçilerin direncini arttırmasını engellemek için bunların ticarileştirilmesi ya da özelleştirilmesi; nihayet esnekleştirme ve sendikasılaştırma” (Savran, 2004, s. 31).

Son bir noktada bunlarla ek olarak uluslararası ticaret ve devlet müdahalesi konularında neoliberalizmin önermelerini şu şekilde ifade edebiliriz:

“Aynı zamanda ulusal mal ve sermaye akımları konusunda her türlü sınırlamalar kaldırılmalı ve ülkeler ekonomilerini eksiksiz olarak dışa açmalıdırlar. Neoliberal teorilere göre, her türlü iktisadi korumacılık, kamu teşekkülü ve sosyal devlet politikası piyasa koşullarına tabi olmamaları nedeniyle ekonomideki verimlilik ve etkinliği azaltacaktır” (Orhangazi, , s.402).

Özellikle neoliberalizmin hakim iktisat paradigması haline geldiği 1980’lerde ulus-devletin yeniden tanımlanması sürecinde öne çıkan bir diğer kavram ise küreselleşmedir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde yakın dönem devlet tartışmaları ele alınırken küreselleşme/uluslararasılaşma kategorileri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştı. Bu bakımdan, bu bölümde “küreselleşme” kavram ve olgusu; neoliberal bir projenin süreç ya da stratejisi olarak ele alınacak ve Türkiye’de bu konuda çeşitli yazarların düşünceleri kısmen incelenecektir.

Küreselleşme kavramı *zaman* ve *mekan* kategorileri üzerinden tanımlanmaktadır. Zaman kavramı, küresel ölçekte hareket eden meta, para, bilgi, vb. gibi değerlerin dolaşımının hızlanması üzerinden analiz edilmektedir. Mekan kavramı ise, dünya sisteminin ulus-devlet olarak örgütlenmiş bir bütün olarak algılanması üzerinden, bu ulus-devletler arası sınırların meta, para, bilgi vb. dolaşımı karşısında işlevlerini yitirdiği düşüncesi üzerinden temellenir.

Bu bağlamda, akışkanlığı bakımından diğer biçimlere göre daha hızlı ve kolay hareket sağlayan para, küreselleşme süreci ve olgusu analiz edilirken hem kavramsal hem de olgusal olarak küreselleşme analizlerinde ön plana çıkmaktadır,

“Gerçekte küreselleşme terimi de, olgusu da 1980 sonrası yıllarda ortaya çıkan ve temelde karlılığı yükseltmek amacıyla Merkez sermayesinin otonom (kendiliğinden) hareketinin her biçimiyle bütün sınırları adım adım zorlayarak yıkmasını, böylece karını en çoklaştırmayı gerçekleştirmesini anlatan süreç [tir]” (Kazgan, 1995, s.78).

Kazgan’ın analizi, para-sermayenin “küreselleşmesi” durumunu açıklamanın yanında bu hareketin yönünü de analize dahil etmektedir. Yukarda belirtildiği gibi “akışkanlığı” nedeniyle paranın dolaşımı ve bu dolaşımın önündeki engellerin ortadan kaldırılması yönündeki uygulamalar “küreselleşme” analizleri içinde haklı bir öneme sahiptir. Ama diğer biçimlerin hareketinin ve bu biçimlerin hareketi için gerekli uygulamaların belli tarih ve konjonktür içinde ele alınması gerekmektedir. Bu yapılırken bu sürecin sermaye birikimi dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesi kanımızca faydalı olacaktır.

Sermayenin yeni kârlılık alanları araması sürecinde paranın ön plana çıkmasının nedeni bu sürece ilişkin müdahale yollarının en kolay ve en hızlı biçimde çözülmesinin gerçekleşmesini sağlamasından ötürüdür. Dolaşımı görece daha sınırlı olan mal ve meta dolaşımı yani ticari sermayenin “küresel” dolaşımı ise, küreselleşme tartışmalarının -en az para sermayenin dolaşımının analizi kadar- haklı bir diğer veçhesini oluşturmaktadır.

“Geniş bir ifade ile, küreselleşme olgusunu dünya ekonomisini oluşturan sosyal ve iktisadi parçaların birbirleriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi olarak algılıyoruz. Ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesi küreselleşmenin en dar tanımıyla iktisadi olgularını sunmaktadır. Daha geniş bir bakış açısı ele alınırsa, bu sürecin “... piyasa mantığını engelleyen her türlü kolektif yapının yok edilmesini gerektirdiği görülecektir” ((Bourdieu, 1998’den aktaran Yeldan, 2002, s.20).

Yeldan'nın analizinde küreselleşme, para ve mal piyasalarını önündeki engellerin kaldırılması olarak ifade edilmiştir. Mal ve meta hareketlerinin dolaşımının önündeki engeller ise, para hareketlerine nazaran, daha kurumsal ve derin uygulamaları gerektirmektedir. İlerleyen bölümlere daha derinlemesine analiz edilecek bu durum, Türkiye'deki uygulamalar açısından, ele alınan tarihsel kesitin son zamanlarına denk gelmektedir ve bu nedenle kısaca değinilecektir. Bu bağlamda Gümrük Birliği Anlaşmaları ve GATT'S değerlendirmeye konu olacaktır.

Küreselleşme tartışmalarının bir diğer odak noktası üretim “mekanlarının kaydırılması” ya da “emeğin mobilizasyonu” gibi üretken sermayenin uluslararasılaşması sürecidir. Sermayenin geç kapitalistleşen ülkelerde üretimi gerçekleştirmesinin nedenleri başta ucuz işgücün olduğu bölgelerde üretimi gerçekleştirerek üretim maliyetlerini kısmak ve aynı zamanda bu bölge pazarlarında pazar paylarını artırmaktır. Bizim incelediğimiz dönem açısından üretken sermayenin uluslararasılaşmasına, dönemin başat unsuru olmaması nedeniyle yine kısmen değinilecektir.

Tarihsel olarak sermayenin biçimlerinin (para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermaye) uluslararasılaşması sürecinin, küreselleşme tartışmalarında zamanlama olarak, analize konu olan dönemde, bu biçimlerden birinin “başat” olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu bakımdan burada sürecin; sermaye birikiminin önündeki engellerin ortadan kaldırılması, sermaye birikimi koşullarının garanti altına alınarak yeniden sağlanması, sermayenin genişleyen biçimde hareket etmesinin iç (kendi) ve tarihsel-konjonktürel sınırlarının, sermaye birikimi dinamikleri açısından hangi sermaye biçimleri eşliğinde ortaya çıktığı, sorunsalları dolayımında değerlendirilmelidir.

Bu bakımdan küreselleşme süreç ya da stratejisinin özellikleri Türkay'ın ifadesiyle şu şekilde tanımlanabilir:

“Küreselleşme, tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizmin yaygınlaşması anlamında yeni bir gelişme değildir. Kapitalizmin sermaye birikimi rasyoneline uygun bir süreç yaşanmaktadır. Bu rasyonel, eşitsizlik, tam rekabet, korunma, farklaşma, dışlama ve güç gibi kendi aralarında mantıki bağlara sahip, esasa ilişkin dinamiklere dayanmakta ve bunlar aracılığıyla kendini yeniden

*üretmektedir. Bu anlamda küreselleşme, dünya genelinde hükmünü icra eden kapitalist sermaye birikiminin gelinen aşamasında, bu konjonktürün tarihsel gerekliliklerine uygun olan **entegrasyon** biçimidir” (Türkay, 2009, s. 256).*

Türkay’ın analizinden anlaşılacağı üzere sermayenin farklı biçimlerinin uluslararasılaşması ne yeni bir konudur, ne de şimdiye kadar ortaya çıkan tarihsel ve konjonktürel pratikler olası tek biçimlerdir. Konumuz açısından devlet müdahalelerinin ortadan kaldırılması üzerinden yükselen neoliberal tezler, süreç içinde anlaşıldığı üzere müdahalenin yalnızca bir biçimi olan Keynesyen politikalara karşı olduklarıdır. “Bu çerçevede Neo-liberal yaklaşım, Keynesyen politikalara karşı olarak geliştiği ölçüde, devlet müdahalesine, daha doğru bir ifadeyle *devlet müdahalesinin Keynesyen biçimine karşı çıkmıştır*” (Türkay, 2000, s.13; Atılğan, 2000, s. 19, Aktaran Türkay ve Akçay, 2009, s.330).

Fakat burada açık bir biçimde ifade edilmesi gereken başka bir husus vardır; o da ister Keynesyen politikalar eşliğinde ister neoliberal politikalar eşliğinde olsun, kapitalizmin “küreselleşmesi” mevcut olan eşitsizliği pekiştirerek ve yeniden üreten bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

“Küreselleşen kapitalizm, insan doğasına aykırı tüm özellikleriyle küreselleşmektedir. Bu anlamda küreselleşme projesinin vitrinini oluşturan teknolojik ilerleme, bilgi toplumu, zamana ve mekana ilişkin sınırlılıkların ortadan kaldırıldığı, her düzeyde bütünleşme sürecine girildiği iddiaları, önlerine kapitalizmin en açık özelliği olan ‘eşitsizlik’ sıfatı koyulduğunda gerçek anlamlarına kavuşacaklardır. Bütünleşmeye değil parçalanmaya, dayanışmaya değil rekabete dayalı bu sürecin işleyişinin ortaya çıkardığı en somut gelişme, ulusal ve uluslararası alanlarda, maddi ve manevi her düzeyde eşitsizlik ve tahribattır” (Türkay, 2004, s.197).

Neoliberalizmin hakim iktisat paradigması haline gelmesi, yalnızca devletin yeniden tanımlandığı bir süreci değil, aynı zamanda, devletin uygulayacağı ve izleyeceği iktisat politikalarının da yeniden tanımlanmasını içeren bir süreci ifade ettiğine değinmiştik. Bu süreç değerlendirilirken, -iktisat politikaları uygulamaları açısından- İstikrar politikaları ve Yapısal Uyum Politikaları (İYUP) kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde İstikrar politikalarının ve İYUP’ların tarihsel olarak ortaya çıkış biçimleri, hangi makro-ekonomik

değişkenler üzerinden tanımlandığı ve devlet “müdahalesinin” bu makro-ekonomik biçimler içerisinde ne şekilde tanımlandığı üzerinde durulacaktır.

İstikrar kavramının ekonomi açısından ne ifade ettiğinin saptanmasıyla başlayabiliriz:

*“İstikrar, ilk bakışta, teknik bir makro ekonomi kavramı olarak görülür ve açıklanır. Enflasyon oranı, faiz oranı, büyüme oranı, işsizlik oranı, döviz kuru, ödemeler dengesi gibi temel göstergelerden oluşan bir **dengenin** ifadesi olarak tanımlanır. İstikrasızlık, böylece, bu göstergelerden bir veya bir kaçının ‘istenen’ sınırların dışında seyretmesini, yani bir dengesizliği işaret etmektedir” (Öztürk, M. 2005, s. 235, vurgu kendinden).*

Liberal iktisat, her ne kadar “piyasanın kendi kendine dengeye geleceği” varsayımı üzerinden hareket etse de, kapitalizmin “rastlantısal” (Liberal iktisat teorisine göre) olarak ortaya çıkan krizlerinden çıkılması ve böylece ekonominin yeniden dengeye gelmesi için bir takım iktisat politikaları önerir. Yukarıdaki değişkenler üzerinden “denge” ya da “dengesizlik” tanımlamaları yapılmaktadır. Bu politikalar ile arz-talep, yatırım-tasarruf, ödemeler dengesi, cari açık gibi makro-ekonomik değişkenler “denge” ye yani istenilen düzeye geleceği varsayılır.

İstikrarın orta ve uzun vadede de devam etmesi için önerilen bu iktisat politikalarının, Yapısal Uyum Politikaları ile tamamlanması gerektiğidir.

“... ilk aşamada uygulanan kısa vadeli istikrar politikalarıyla ekonomide makro istikrarın sağlanması, yani ekonominin soğutulması sağlanır. Daha sonra ise uzun vadede hem dolaşım hem de üretim sürecinde kâr oranlarının düşmesini engelleyen, sermaye birikiminin genişlemesini sağlayan kapitalist yeniden üretim koşullarını gerçekleştirerek kapitalist sistemle entegrasyonu kuvvetlendiren yapısal uyum politikalarına geçilir.” (Altıok, 2002, s.84).

Burada sürecin anlaşılması için yapısal uyum programlarının tarihsel olarak ortaya çıkışına ve bu uygulamaların, geç kapitalistleşen ve erken kapitalistleşen ülkeler bakımından ne ifade ettiğine bakmakta fayda var. Bu süreci Ghai, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve

Sosyal Demokrasi” isimli makalesinde “endüstrileşmiş” ve “gelişmekte olan ülkeler” bakımından farklılıklarını da ortaya koyarak açıklamıştır.

Ghai, “... *dünyanın çeşitli bölgelerinde reform çabalarının hız ve modeli önemli ölçüde değişiklik göster[diğini]*” (Ghai, 1995, 47) vurgulamaktadır. “Endüstrileşmiş” ülkeler açısından uygulanan politikaları, 1980 öncesi ile süreklilik/kopuş bakımında değerlendiren Gahi, kopuşu tanımlama biçimi; Keynesyen politikaların terki olarak tanımlanabilir. Fakat burada bizim için önemli olan Ghai’nin; neoliberalizmin devlet müdahalesi, piyasanın kendi kendine işlemesi ve daha önemlisi ulusal sınırlar içinde “koruma” mekanizmasına yönelik eleştirilerin, daha 1980’li yıllarda söylemsel ve retorik düzeyde kalmasına işaret etmesidir:

“Liberal reformlar tüm alanlarda aynı hevesle uygulanmamıştır. En azından üç alanda, ... liberal düşüncenin çiğnendiği örneklerle doludur. Geniş kapsamlı deregülasyonla tanımlanan bu dönemde, aynı zamanda tarımda korumacılığın yoğunlaştığı, uluslararası ticarete tarımsal kategorilerde uygulanan kısıtlamaların arttığı ve kalifiye olmayan insanların göçüne artan oranda kısıtlamalar bulunduğu görülmektedir” (Gahi, 1995, s.49).

“Gelişmekte olan ülkeler” açısından yapısal uyum politikalarını, “daha önce devlet kontrolüne yöneltilen modernizasyon ve endüstrileşme politikalarından kesin kopuş” olarak değerlendiren Ghai, bu kopuşun etkilediği alanları şu şekilde ifade etmektedir;

“Devlet müdahalesinin genişliği ve derinliği farklılık gösterse de; birçok ülkede kopuş, geniş alana yayılmış, endüstrinin korunması ve ekonomideki konumu, tarımsal ürünlerin pazarlanması, döviz ve kredi dağılımı, ithalat ve ihracatın düzenlenmesi, yabancı sermaye yatırımları, teknoloji, emek piyasaları ve toplu pazarlık gibi konuları etkilemiştir” (Ghai, 1995, s. 50).

Buraya kadar, İstikrar ve YUP’ların tarihsel ve konjonktürel olarak nasıl ortaya çıktığı ve hangi makro-ekonomik değişkenler üzerinden, ne şekilde tanımlandığına değinildi. Fakat konumuz bakımından, söz konusu sürecin geç kapitalistleşen ülkeler açısından neler ifade ettiğinin tanımlanması son derece önemlidir. Söz konusu süreç, geç kapitalistleşen ülkelerin kapitalist sisteme daha derinden bir entegrasyonu ifade ettiği ölçüde, kriz koşullarından çıkılması için yeniden yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Bu yeniden

yapılanma sürecinde, yeniden kurulacak istikrarın bileşenleri, “*sermaye için daha karlı koşulları oluşturacak sınıfsal ve kurumsal düzenlemelerdir*” (Öztürk, M. 2005, s. 238).

Bu süreci, uluslararası sermayenin –çeşitli kurum ve yapılar aracılığıyla (CUŞ, IMF, DB vs.)- tek yönlü “dayatması” olarak analiz etmek Türkiye’deki iktisatçıların birçoğunun (neo-Klasik ve neo-Keynesyen) benimsedikleri bir yaklaşımdır. Fakta bu sürecin sınıflar-arası ve sınıf-içi ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek kanımızca son derece önemlidir. Bu bakımdan İYUP olarak adlandırılan, neoliberal politikaların ve küreselleşmenin derinleşerek artmasını sağlayan politika önerilerini şu şekilde ifade edebiliriz;

“Önerilen programlar, uluslararası sermayenin dünya ölçeğinde yeniden yapılandırılması ve ülke içinde bu sürece katılmak arzusundaki kesimlerin ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmektedir. Programların temel hedefi, kapitalist ilişkilerin, sermaye yararına, yeniden örgütlenmesinin koşullarının yaratılmasıdır. Bu süreç sınıf-içi ve sınıflar arası bir dizi çatışmayı içinde barındıran bir süreçtir” (Öztürk, M. , 2005, s. 238-239).

Devletin bütünlüklü analiz edilmesi amacıyla, devletin doğasına yönelik analizlerden başlayan ve devletin tarihsel ve konjonktürel rolüne kadar soyuttan somuta giden bir çerçevede incelenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan devletin günümüz kapitalizmindeki rolünü, devletin doğası gereği sınıfsal karakterini göz önünde bulundurarak, tarihsel olarak özgünlükler üzerinden açıklamak gerekmektedir

Devlet-sermaye ilişkisi doğrudan bir belirlenim ilişkisi değildir. Sınıf mücadelesinin alanı olarak devlet, doğası gereği egemen sınıfın yararına bir dizi uygulamayı hayata geçirir. Devletin bu uygulamaları, sermaye birikimi koşullarının sağlanması ve yeniden üretilmesi için gerekli müdahaleleri içerir. Fakat bu uygulamalar sürtünmesiz bir ortamda gerçekleşmez. Bu uygulamaların hayata geçmesi sınıf mücadelesinin düzeyine bağlı olarak değişir.

Devletin ekonomiye müdahalesi, doğası gereği sınıf karakteri çerçevesinde şekillenmesine karşın, biçimleri tarihsel olarak değişiklik göstermektedir. Devletin ekonomiye müdahalesi, sermayenin yeniden üretimi için gerekli koşulların yaratılmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda devlet çeşitli düzeylere çeşitli biçimlerde müdahale eder. Devletin bu müdahaleleri, sermaye adına daha karlı koşulların oluşturulmasına yöneliktir.

Kâr oranlarının eğilimsel düşüşü neticesinde sermayenin uluslararası düzeyde yeniden örgütlenmesini sağlamak amacıyla, ulus-devletler, bu süreçte uluslararası sistemle daha derinden bir bütünleşme için gerekli koşulların sağlanması rolünü üstlenmektedirler. Devletin müdahaleleri erken kapitalistleşen ve geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlar açısından değişiklikler göstermektedir. Bu değişikliklerin temel nedeni, farklı toplumsal formasyonların sermaye birikimlerinin gelmiş olduğu aşama çerçevesinde uluslararası kapitalizmle bütünleşme biçimlerindeki farklılıklardır.

Günümüz kapitalizminde geç kapitalistleşen toplumsal formasyonlarda devletin rolü, ulus-devlet sınırları içindeki sermayelerin uluslararası kapitalizmle bütünleşmesi için gerekli koşulları sağlamaktır. Bunun yanında devlet, sermayenin uluslararası kapitalizmle bütünleşmesi sürecinde, ulus-devlet sınırları içindeki sermayenin uluslararası rekabet ve yarışkanlık koşullarını sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, geç kapitalistleşen bir toplumsal formasyon olarak Türkiye’de devletin, sermayenin uluslararası kapitalizmle bütünleşmesi için gerekli olan koşulların sağlanması adına uyguladığı iktisat siyasetleri değerlendirilecektir.

4 DEVLET-SERMAYE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA 5 NİSAN 1994 KARARLARI

4.1 5 Nisan Kararları

Standard and Poor's'un, Türkiye için 1994 yılında yaptığı değerlendirmede sonucu kredi notunu (Türkiye'ye spekülasyon ülkesi, gözetim altında ülke anlamına gelen) B+ olarak belirlemesi, Türkiye ekonomisinin zaten içinde bulunduğu krizin "patlak vermesi"ne neden olan son olay olarak karşımıza çıkmaktadır. 1994 krizi ve ardından alınan 5 Nisan kararlarının nedenleri ve bu nedenleri açıklamakta kullanılan çeşitli yaklaşımlar bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu bölümde krizin ve 5 Nisan Kararları'nın analiz edilme biçimlerinden ziyade, 5 Nisan kararlarının amaç, hedef ve unsurlarına değinilecektir.

5 Nisan 1994 Programının amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temele oturtmaktır. Bu programla ekonominin bir taraftan hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılabilecek yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir. Bu doğrultuda, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda program açısından temel ilke; "sübvansiyon dağıtılan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işleyişini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmek" (Parasız, 1998, s.352) olarak belirlenmiştir. Sosyal dengelerin gözetilmesi amacının yanında, toplumun bütün kesimlerinin "fedakarlık" göstermesi, programın amacına ulaşması için temel unsur olarak belirtilmektedir.

4.1.1 Programın Hedefleri

1- Programla bütçe açığının aşağıya çekilmesi ve kamu iç borç stokunun düşürülmesi hedeflenmektedir (Parasız, 1998, s.355).

- Nisan-Haziran döneminde 16.3 trilyon TL ilave gelir sağlanması, bütçe harcamalarında 22 trilyon TL tutarında kısıntıya gidilmesi, bütçe açığında 38 trilyon TL tutarında iyileşme sağlanması ve bütçe açığının bu üç ay için 10 trilyon TL'ye indirilmesi hedeflenmiştir.

- 1994 yılı sonu itibariyle konsolide bütçenin finansman ihtiyacındaki azalmanın 100 trilyon TL civarında olması ve 1994 yılı sonu itibariyle kamunun iç borç stokunun 40 trilyon TL düşmesi hedeflenmiştir.

2- Bankacılık Sektörüne yönelik hedefler

İstikrar programının kamu açıklarını düşürücü etkisi, Merkez Bankası'nın parasal büyüklükler üzerindeki kontrol gücünü artıracak ve mali piyasalarda kalıcı bir istikrar sağlanacaktır. Bu amaç doğrultusunda;

- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan kredi kullanımlarına sınırlamalar getirilecek, Merkez Bankası daha özerk bir yapıya kavuşturulacaktır,
- Merkez Bankası, para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu bir şekilde yürütecek ve parasal büyüklükler kontrol altında tutulacaktır.

3- Üretim yapısı ve ihracata yönelik hedefler ise şu şekilde özetlenebilir;

- Önümüzdeki dönemde başta ihracat olmak üzere, turizm, dış müteahhitlik ve döviz kazandırıcı hizmetler, Türk ekonomisinin itici gücü olmak zorundadır. Daraltılacak yurtiçi talep, yurtdışı talebin artırılması yoluyla dengelenecek, bu yolla üretim, istihdam ve döviz gelirleri artırılabilecektir.
- AB ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliği çerçevesinde, AB normlarına uygun, çevreye duyarlı, katma değeri yüksek, moda ve markaya yönelik, uluslararası kaliteye sahip üretim ve yatırımlar desteklenecektir.

Kararlar

Programdaki kararlar, Konjonktürel ve Yapısal olmak üzere iki türdür. Konjonktürel kararlar, ilk elden ekonomiye hızlı ve doğrudan müdahaleyi mümkün kılan niteliktedir. Yapısal kararlar ise, orta ve uzun vadeli “istikrar”ın sağlanması için gerekli uygulamaları içermektedir.

4.1.2 Konjonktürel Kararlar

Konjonktürel kararları şu şekilde sıralayabiliriz

1- Döviz Kuru, Faiz ve Para Piyasalarına Yönelik

- Hükümet %38,9 oranından devalüasyona gitmiştir
- Merkez Bankası TL'den kaçışı ve dolarizasyonu önlemek amacıyla, günlük hatta gecelik olarak faizi belirleme yoluyla faizleri yüksek tutulmuştur
- 5 Nisan'da TL'yi cazip hale getirebilmek için hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan % 5 vergi kaldırılmıştır.
- Döviz kurları serbest bırakılmış, MB'nin kur belirleme sistemi değiştirilmiştir. Kurlar On bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır.
- TL cinsinden tasarruf mevduatı ve döviz tevdiat hesaplarının sigorta kapsamı, 50 milyondan 150 milyon liraya çıkarılmış, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmiştir.
- Hazine, Haziran ayında % 50 net faizli (yıllık % 406) 10 trilyon liralık 3 ay vadeli bono satışa çıkarmış, bonoların 2 saatte tükenmesi üzerine Hazine 4 defa bono satmıştır.

2- Zamlar ve Vergi Alanındaki Uygulamalar

- KİT ve TEKEL ürünleri çok büyük oranlarda pahalılaştırılmıştır. Bu çerçevede şeker % 50-62, tekel ürünlerine %70-100, çaya % 64.2-72.7, THY'ye % 47-53.3, akaryakıtta %45.9-90 zam yapılmıştır.
- Akaryakıt ilişkin kesintiler, % 10'dan % 25'e yükseltilmiştir.
- Akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye aktarılan pay % 50'den % 70'e çıkarılmıştır
- Hükümet, Akaryakıt Tüketim Vergisi'ni 300 puana kadar arttırma yetkisini almıştır.
- Bir defalık ek vergiler (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi) getirilerek 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiş ve vergi iadesi sistemi yıllığa dönüştürülmüştür.

- Temmuz ayında 31.12.1993 tarihi itibariyle 50 milyon TL ve üstü vergi borcu bulunan ve borcunu 1.7.1994 tarihine kadar ödemeyenler, 15 Temmuz'da teşhir edilmeye başlanmıştır.
- Maktu harçlar % 100 oranında, nispi harçlar ise %20 oranında arttırılmıştır

3- Bankacılık Alanında

- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.
- VDMK ve döviz hesaplarına % 22 disponibilitate zorunluluğu getirilmiştir.
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği 2 gün önceden MB'ye bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.
- Hazinesin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınır getirilmiştir.
- 1995 yılının ilk günlerinde bankaların karşılık oranları arttırılmış, böylece hazineye 30 trilyon TL'lik ek kaynak sağlanması hedeflenmiştir.
- Kamu kuruluşlarının paralarının MB'ye ya da Ziraat Bankası dışında tutulmaması kararlaştırılmıştır.

4- İhracata Yönelik Olarak

- İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları seviyesinden sağlanması amacıyla uygulanmaya başlanan prim sistemi, kapsamı genişletilerek sürdürülecektir.
- İhracat için hayati öneme sahip Türk Ex-imbank kredi ve sigorta programlarının, 1994 yılında genişletilerek uygulanmasına devam edilecek, bütçe ve kredi imkanlarından yararlanarak Ex-imbank'a ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir.

5- Tarımsal Destekleme Politikası

- Tarımsal destekleme konusunda; hedef kitleye doğrudan ödeme yapmak ve kredi kolaylıkları sağlama gibi fiyat desteği dışındaki konulara ağırlık verilecektir.
- Devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımı kapsamı durdurulacaktır.
- Tütün destekleme kararnamesinde Tekel Genel Müdürlüğü'ne destekleme alım bedelinin % 30'una kadar verilen harcama yetkisi % 10'a indirilecektir.

4.1.3 Yapısal Kararlar

Özelleştirmeler

- İlk aşamada, halen kamu ortaklığı idaresi tarafından tüm hazırlıkları tamamlanmış olan Et Ve Balık Kurumu ile Yem Sanayii'nin özelleştirme işlemleri en kısa sürede sonuçlandırılacaktır.
- 1994 yılı sonuna kadar, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş, D.B. Deniz Nakliyat ve Ditaş kısmen veya tamamen özelleştirilmiş olacaktır. Ayrıca, 1995 yılında TEK ve PTT özelleştirilecek ve ön hazırlıkları 1994 yılında tamamlanacaktır.
- PTT'nin cep telefonu ve kablolu TV gibi hizmetlerinin lisansı satılacaktır.
- Kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecektir. 1994 yılında Sümerbank ve Etibank özelleştirilecek, Emlakbank halka açılacaktır.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri

- Faaliyetleri devam eden KİT'lerin özel sektör kuruluşları gibi hacze, iflasa ve tasfiyeye açık olmaları için gerekli hukuki düzenlemeler hızlandırılmıştır.
- KİT'lerin iştirakleri, gayrimenkul, dinlenme tesisleri ve lojmanların satılması hızlandırılacak. Bu konuda yönetim kurulları yetkilendirilecektir.
- Emekli Sandığı'na ait gayrimenkuller gözden geçirilerek sandığa ait oteller kiraya verilecek veya satılacaktır.
- Büyük borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilikten dolayı özelleştirilmelerine imkan bulunmayan tesisler kapatılacak ve aktifleri satılmak suretiyle değerlendirilecektir. Bu kapsamda ilk aşamada, Sümer Holding'in 7 işletmesi, Petkim'in Yarımca Tesisi, Petlas A.Ş., Turban'ın işlettiği 5 şehir oteli, Testaş'ın Aydın işletmesi, Haliç, Camialtı ve Alaybey Tersaneleri ve Et-Balık Kurumu'nun bazı kombina ve işletmelerinin faaliyetlerinin durdurulması kararlaştırılmıştır. Bu işletmelerin siparişleri ve mamul stoklarının tasfiyesi dikkate alınarak, karar belirli bir dönem içinde uygulanacaktır. Ayrıca Türkiye Zirai Donatım Kurumu yıl sonuna kadar özelleştirilmediği takdirde kapatılacak, Devlet Malzeme

Ofisi yıl sonuna kadar tasfiye edilecektir. Tekel'e ait Ankara Bira Fabrikası, Bomonti Bira Fabrikası ve Cibali Sigara Fabrikası yılsonuna kadar kapatılacaktır.

- Özelleştirilecek kuruluşlarda rasyonalizasyon sebebiyle olabilecek istihdam azalmalarında ödenen istihdam kaybı tazminatlarının, özelleştirme kapsamında olmamakla birlikte benzer tarzda rasyonalize edilmesi gereken KİT'lerde de ödenmesi sağlanacaktır.

Kamu Kesiminde İstihdam Realizasyonu

- Kamu kesiminin yeniden yapılanması sürecinde, istihdamın sayı, nitelik, verimlilik ve ücret düzeyi bakımından sağlıklı bir yapıya kavuşturulması özel önem taşımaktadır. Bu çerçevede, kamu kesiminde istihdamın gözden geçirilerek, aşırı istihdam yükü altında bulunan kuruluşlardaki fazla personelin azaltılması yönünde tedbirler alınacaktır.
- Emekli Sandığı'na tabi olarak çalışan kadınlarda 15 yıl, erkeklerde 20 yılını dolduran memurların kurumlarından ayrılmaları ve kalan süre için prim ve katkılarını ödemeleri şartıyla Emekli Sandığı'ndan emekli olabilmelerine imkan tanınacaktır.

Sosyal Güvenlik Reformu

- Özel sağlık ve özel emeklilik sigortası teşvik edilecektir.
- Tazminatların emekli keseneği matrahına dahil edilmesi suretiyle, emekli sandığı gelirleri artırılabilecek ve böylece söz konusu kuruluşun bütçe üzerindeki yükü hafifletilecektir.
- Sosyal Sigortalar Kurumu'na tabi sigortalılar için, emekliliğe hak kazandıran prim gün sayısı belli bir geçiş süresi tanınarak kadın sigortalı için 7.200, erkek sigortalı için 9.000 güne çıkartılacaktır. Ayrıca, emekli aylığı ödemelerinin başlayabileceği asgari yaş sınırı getirilecektir.
- Sosyal Sigortalar Kurumu emeklilerine ödenen sosyal yardım zammını karşılayacak şekilde prime esas ücret yükseltilerek prim gelirleri ve bazı prim oranları artırılabilecektir.
- SSK'nın piyasa rayıcı altında kira geliri getiren gayrimenkullerinin kira bedelleri rayiç değerlere yükseltililecek ve kira getirmeyen gayrimenkulleri öncelikle satılacaktır.

4.2 1994 Krizi'nin ve 5 Nisan Kararları'nın Nedenleri

4.2.1 Neo-Klasik (Liberal) Analizler

1980 sonrası dünya kapitalizminin içine girdiği kriz neticesinde, Keynesyen iktisat karşısında yükselişe geçen “yeni”-liberal iktisat, devletin ekonomiye her türden müdahalesini krizin müsebbibi olarak görmüştür. Liberal iktisadın “rasyonel” bireylerin “rasyonel tercihleri”nin ekonomiye “dengeye” getireceği varsayımına dayanan neoliberal kuram, kriz koşullarının yeniden yaşanmaması için devletin ekonomiye müdahalesini engelleyecek bir dizi reformun uygulamaya konmasını öngörmektedir. Uygulamaya konulan bu reformlarla ekonominin “denge” koşullarına kendiliğinden geleceği varsayılmaktadır.

Devlet-piyasa ikiliği üzerinden analizlerini gerçekleştiren neoliberal iktisat, piyasalara müdahalelerin krize sebebiyet vereceği görüşünü savunmaktadır. Neoliberal iktisat açısından devlet, ekonomiye para piyasaları üzerinden müdahale etmemelidir. Neoliberalizmin “parasalcılık” olarak da tanımlanmasının nedeni Friedman’ın görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Friedman’a göre, “serbest piyasanın işlerliğinin hüküm sürdüğü bir toplumda, devletin ekonomik alanda tek işlevi olmalıdır, bu da para arzının kontrolüdür” (Sallan-Gül, 2004, s.60). Bu bakımdan devlete biçilen rol para arzıyla oynayarak ekonomideki istikrarı sağlamakla sınırlıdır.

1994 yılında meydana gelen kriz ve ardından alınan 5 Nisan Kararları analiz edilirken, neoliberal düşüncenin devletin ekonomiye olan müdahalelerinin krize neden olduğu yönündeki görüşü referans almaktadır. Devletin uyguladığı iktisat politikaları sonucunda krize girildiği görüşü, İlker Parasız tarafından şu şekilde ifade edilmektedir; “5 Nisan Kararlarının nedenlerini bir yandan orta ve uzun dönemde izlenen ekonomi politikalarında diğer yandan 1994 yılı başlarında izlenen yanlış para politikalarında aramak gerekir” (Parasız,1998, s.344).

Parasız, krize ve dolayısıyla 5 Nisan Kararları'nın alınmasına “sebebiyet veren” orta ve uzun dönemde izlenen ekonomi politikalarını şu şekilde sıralamaktadır:

“Uluslararası ekonomik koşulların etkisi, yurt içi tasarruf oranının düşmesi ve faiz oranları, para ikamesi olgusu ve T.C Merkez Bankası'nın senyoraj hakkının azalması, borç yönetimi politikasının benimsenmesi, 1989-1991 yıllarında TL'nin

aşırı değerlenmesi, yüksek faiz, sıcak para girişleri vs...” (Parasız,1998, s.350-65)

Fakat Parasız'a göre;

“Türkiye’de 1994 yılında yaşanan krizin en önemli genel nedeni, kanımızca monetarist içerikli kurala göre politikalarından, Keynesgil içerikli politikalar dönüş yapılması oluşturmaktadır. ... Kanımızca, Merkez Bankası’nın kuralcı politikalarından uzaklaşması ve bunun yerine duruma göre politikalara yönelmesi, ülkemizin 5 Nisan 1994 kararlarına sürüklenmesinde önemli rol oynamıştır ” (Parasız,1998, s.345).

Krizi ve 5 Nisan Kararları'nı açıklamak için getirilen, uygulanan sıkı para politikaları ve bu konuda hükümetlerin “yanlış tercih”te bulunarak bu sürece sebebiyet verdiği biçimindeki değerlendirme, neoliberalizmin, hem devletin ekonomiye müdahalesini olumsuz gören görüş, hem de devletin monetarist (parasalcı) uygulamalar aracılığıyla ekonomik istikrarı sağlayacağı görüşü ile paralellik göstermektedir. Kriz ve 5 Nisan kararlarının alınmasının sebebi, sadece para politikaları üzerinden -bu para politikalarının uygulanmasında sıkı para politikalarının tercihi üzerinden- analiz edilmektedir.

4.2.2 Neo-Keynesyen Analizler

1994 yılında yaşanan kriz analiz edilirken geliştirilen bir diğer yaklaşım ise, neo-Keynesyen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, “krizi, ekonomik liberalleşme yönünde atılan adımların düzensizliğine ve yanlış sıralamasına bağlamaktadır” (Yeldan, 1995, 203). Yeldan'ın “yapısalcı okul” olarak değerlendirdiği ve kendisini de bu okula dahil ettiği görüşe göre;

*“ürün piyasalarına yeterli rekabetçi ortam sağlanmadan ve dış ticaret kalemlerinde olumlu sonuçlar alınmadan atılan bu adım, karar alıcıların elinden kısa dönemli aletleri (döviz kuru, faiz haddi gibi) alarak **manevra yeteneklerini sınırlamış**; ve Türkiye'nin yapısal nitelikli sorunlarını daha da keskinleştirmiştir” (Yeldan, 1995, s. 205, vurgular bana ait).*

Yeldan'ın ifadesi neo-Keynesyen analizin ana hatlarını bize sunmaktadır. Yerli sermaye açısından, uluslararası sistemde rekabet edebilecek koşullar yaratılmadan ve dış ticarete

yönelik “hedefler” gerçekleştirilmeden “finansal” bütünleşmeye geçilmesi “zamanlama” yanlışı olarak değerlendirilmektedir.

1980 sonrası 5 Nisan Kararları’nı hazırlayan süreç neo-Keynesyen analiz tarafından; uygulanan iktisat siyasetlerinin doğurduğu sorunlar -döviz kuru politikası, faiz hadlerinin yükselmesi, sıcak para hareketleri, iç borçlanma vb. gibi- makro-ekonomik göstergeler üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Analizler genel olarak Türkiye ekonomisinin uluslararası kapitalizmle entegrasyon biçimlerinden “finansal bütünleşme” kategorisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. 1980 sonrası finansal ve mali serbestleşme yolunda uygulanan iktisat siyasetleri, döviz-faiz kuru “sarmalı” ve sıcak para hareketlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Neo-Keynesyen analizler, krizi, para politikaları üzerinden açıklamaları bakımından neo-Klasik analizlerle paralellik göstermektedir. Fakat iki analiz biçimi arasındaki fark, neo-Klasik analizin, para politikalarının “hiçbir müdahale olmaksızın” gerçekleştirilmesi görüşüne karşın neo-Keynesyen görüşün, devletin para politikalarını artık belirleyemeyeceği yönündeki ayrımıdır. 1989 yılında, TL’yi konvertibilitesinin sağlanmasıyla, devletin para politikaları üzerinden ekonomiye müdahalesini olanaksız hale getirdiği görüşü, Gülten Kazgan tarafından şu şekilde ifade edilmektedir;

“Mali piyasaların bu boyutta serbestleşmesi, Türkiye’nin mali piyasalarının dış dünya ile bütünleşmesi demektir. Yani artık hükümetin döviz fiyatını, faiz haddini, para miktarını belirlemedeki gücü, yerini, uluslararası mali piyasalarla Türkiye arasında karşılıklı fon akımlarının belirlenmesine bırakıyordu. Böylece döviz fiyatı artık cari işlemler bilançosu açıkları ya da fazlalarına bağlı olarak değişen bir anahtar fiyat olmaktan çıktı; sermaye hareketlerinin belirlediği bir fiyata dönüştü” (Kazgan, 1995, 207).

Krizin gerekçesi olarak, mali ve finansal serbestleşme sonucunda devletin ekonomiye müdahale edemez hale gelmiş olması gösterilmektedir.

1990’lı yıllar ve dolayısıyla bu yıllarda meydana gelen krizler analiz edilirken, 1989 yılında TL’nin konvertibiliteye geçilmesi neticesinde mali ve finansal serbestleşme önemli bir yer tutmaktadır. Bu görüşe göre, sermaye giriş-çıkışlarının önündeki engellerin tamamen

kaldırılması ile yabancı sermayenin ülkeye yatırım yapmak yerine günlük faiz-döviz kuru farkları neticesinde “rant” elde etmektedir. Korkut Boratav, 1994 yılının Ocak ayında “Finansal kriz ihtimalinden” bahsettiği yazısında, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sonucundan Türkiye’de yaşanabilecek krizi şu şekilde ifade etmektedir;

*“Sermaye hareketleri serbest bırakıldığı andan itibaren, Türkiye, iç ve dış spekülâtorlerin serbestçe at oynatabileceği bir alan haline geldi. Türk parasından kaçışın veya Türkiye’den sermaye kaçışının önlenmesi için Türkiye’de faizlerin yüksek, kur artışlarının, yani doların fiyat artışlarının, ve beklentilerinin düşük tutulması gerekiyor. ... 1989 ile ’93 yılları arasında bu politika Türkiye’ye çok ağır maliyetler getirmiştir. Bunun **bir boyutu, rekabet gücündeki aşınma ve ihracat dinamiğinin ortadan kalkmasıdır. Ama daha ciddi bir boyutu daha vardır. Bir yabancı veya yerli spekülâtor, ... 1989 ile ’93 yılları arasında yüzde 44’e yakın dolar üzerinden faiz elde edebilirdi ve etti. Bu durum, doğru karar veren spekülâtorlerin Türkiye’yi ne büyük bir avanta toplama alanı haline getirebileceklerini gösteriyor**” (Boratav, 1994, s. 12, vurgular bana ait).*

Bu ifadeden hareketle; finansal alandaki gelişmelerin, yani spekülâtif para hareketlerinin, Boratav’ın, kriz (ya da olası bir kriz) değerlendirmesinde merkezi bir noktada olduğunu söyleyebiliriz.

Neo-Keynesyen analizin 1994 krizinin nedenlerini, “finansal serbestleşme” biçimindeki yanlış politika tercihleri ile açıkladığını söylemiştik. Finansal serbestleşme ile sağlanan para-sermaye önündeki engellerin kaldırılması, neo-Keynesyen iktisadın, analizlerinde, yurtiçine giren sermayenin biçimine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kazgan sermayenin uluslararasılaşma biçimlerinden olan doğrudan yatırımların, spekülâtif para hareketlerine kıyasla ülke ekonomisi açısından “olumlu” sonuçlar doğurduğunu belirtiyor. Kazgan’a göre;

“Dolaysız yatırımlar ülkeye makine-donanım, gayimaddi haklar vb. olarak girdiğinde ... bu ithalatın karşılığında bir sermaye girişi olmuş demektir. Dolayısıyla girişleri ithalat fazlası yaratmaz. Girdikleri ülkede yatırım artışına,

teknoloji transferine katkıları olabilir; yeter ki, yerli sermaye ile işbirliği yapsınlar, yerli personel kullansınlar” (Kazgan, 1995, 87-88).

Burada devletin, uluslararası kapitalizmle entegrasyon sürecinde kalkınmayı, sanayileşmeyi sağlayacak nitelikte hareket etmemesi eleştiriliyor. Rant ekonomisine dönüşme karşısında devletin sürece müdahale etmeyerek yanlış politikaları izlediği görüşü örtük olarak sergilenmektedir.

Neo-Keynesyen analizlerin liberal analizlerle ortak noktası, yanlış uygulanan iktisat siyasetleri neticesinde ülke ekonomisinin kötüye gitmesidir. Liberal analizden farklı olarak neo-Keynesyen analizler, uygulanan iktisat siyasetlerinin, toplumun sermaye kesimi dışında kalan kesimleri açısından yarattığı adaletsizliklere değinmektedir. Devletin, vergiler ve KİT’ler aracılığıyla elde ettiği gelirleri toplumun geniş kesimlerine “bölüştürmesi” yerine, sermayeye “kar aktarma mekanizması” biçiminde dağıtması, devlet-sermaye arasındaki ilişkinin salt bölüşüm düzeyinde analiz edildiğini göstermektedir. Üretim alanındaki devletin rolü, sermayenin “sanayileşme” alanındaki katkısı ve düzenlemelerine indirgenmektedir.

4.2. 3 Marksist Analiz

Hem neo-Klasik hem de neo-Keynesyen analizler, devletin, sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılması ve sermayenin yeniden yapılandırılmasına yönelik meta-sermaye, para-sermaye ve üretken sermaye döngülerine müdahalelerinden, birine -yani para-sermaye (neo-Klasik)- ya da ikisine- yani para-sermaye ve meta-sermaye (neo-Keynesyen)- odaklanmaktadır. Kanımızca, kriz analiz edilirken, devletin, sermaye birikimi sürecindeki meta-sermaye, para-sermaye ve üretken sermaye biçimlerine yönelik müdahale biçimlerinin hepsinin analize katılması gerekmektedir. Yukarıda değerlendirilen iki yaklaşım üretken-sermaye döngüsünde devletin rolünü analizlerin dışında bırakmaktadır.

1994 Krizi ve arkasından gelen 5 Nisan Kararları değerlendirilirken, dış ticaret ve finansal alanda devletin rolü elbette ki krizin analizi açısından önemlidir. Fakat, krizin ve kararların bütünsel olarak değerlendirilmesi için, üretim alanında meydana gelen tıkanma ile para ve meta sermaye döngüleri arasındaki ilişkinin açıklanması gerekmektedir. 1994 krizi, 1980 sonrasında sermayenin yeniden yapılandırılmasına yönelik devlet müdahaleleriyle tadil edilen fakat ortadan kaldırılamayan değer yasasının işleyişinin kendini dayatmasıdır; yani

krizin kökleri üretim alanındadır. 1980 sonrası uygulanan iktisat siyasetleri, dış ticaret ve finansal alanlarda yoğunlaşmaktadır. Devletin içe yönelik sermaye birikimi dönemindeki uygulamalarının aksine, 1980 sonrasında, üretim alanından büyük ölçüde çekildiği görülmektedir. Devletin üretim alanına yönelik müdahale ve yatırımlarının büyük ölçüde azalması, 1980 sonrası dış pazara yönelik üretim stratejilerinin benimsenmesi ve bu stratejilerin neoliberal politikalar çerçevesinde şekillenmesiyle alakalıdır.

1994 krizi ve ardından alınan 5 Nisan Kararları değerlendirilirken, 1980 sonrası iktisat siyasetlerinin krizin oluşmasında dolaylı etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Döviz kuru artışını yavaşlatmak adına uygulanan politikaların faiz oranlarını arttırması ve sermayenin ihtiyaç duyduğu para-sermaye donanımını sağlamak adına devletin, yabancı sermaye için ülke piyasalarını “cazip” hale getirmesi, faiz oranlarını sürekli arttırmayı gerekli kılan sarmal bir döviz kuru-faiz ilişkisini var etmiştir. Devletin, bu süreci sürekli kılmak adına iç ve dış borçlanma biçiminde finansman yoluna gitmesi, mevcut cari açık oranını arttırmıştır. Fakat bütün bu sayılan uygulama ve sonuçlar, krizin temel nedeni değildir. Analiz burada bırakılırsa kriz, ülke ekonomisinin krizi olarak değerlendirilmiş olacaktır. Bu bakımdan bizce, 1994 yılında yaşanan kriz, 1980 sonrası uygulanan bir dizi iktisat politikasının “hazırladığı bir ortamda” ve değer yarasını tadil etmek adına uygulanan iktisat politikalarına rağmen, kâr oranlarının eğilimsel düşüşü neticesinde ortaya çıkmıştır.

1994’te yaşanan krizi, kâr oranlarının eğilimsel düşüşü çerçevesinde değerlendiren Altıok’a göre; “1994 krizi yeterince artık-değer üretmeyen, rekabeti arttıracak sanayi yatırımı yapamayan ve üretimi modernize edecek teknolojik gelişmeyi sağlayamayan sermaye sınıfının krizidir” (Altıok, 2002, s.111). 1994 yılında yaşanan krizin, salt finansal alana ait bir kriz olmadığı düşüncesi, Savran tarafından da dile getirilmektedir. Savran, 1993’te, ekonominin içinde bulunduğu “aşırı ısınma” durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...bir kriz evresinde, sermaye birikiminin önündeki engellerin aşırı bir borçlanma ve parasal şişkinlik temelinde geçici bir biçimde etkisizleştirilmesi sonucunda, üretim ve tüketim artan bir hızla sürdürülmektedir. ... duraklaması, hatta daralması yönüne güçlü eğilimler harekete geçmiş olduğu halde, ekonomi son bir parlamayla, hızlı bir büyüme temposuna kavuşur” (Savran, 1994, 21).

Buradan hareketle Savran, 1986- 1993 yılları büyüme hızlarındaki dalgalanmanın, “1994 başında patlak veren krizin basit bir parasal ya da finansal bunalım olmadığını, üretim alanında yattığını” (Savran, 1994, 22) vurgulamaktadır.

Bu bağlamda, 1980-1994 yılları arası üretim yapısının incelenmesi ve krizin üretim alanında kaynaklandığının gözler önüne serilmesi, 1994 yılında yaşanan kriz ve arkasından alınan 5 Nisan kararlarının değerlendirilmesi için önemlidir. Krizin üretim alanından kaynaklandığının kanıtlanması için *yatırımların yıllık artış hızı ve kapasite kullanım oranlarının* 1980-1994 yılları arasındaki seyrine bakmak gerekmektedir.

Yatırımların yıllık artış hızına dair Savran durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“1980’li yıllardaki gelişmesini izlemek, büyüme hızının çok daha anlamlı sonuçlara ulaşmasını olanaklı kılacaktır. 1977’den itibaren, 1982 yılı da dahil olmak üzere üst üste düşen toplam yatırım, 1983 sonrasında önce yavaş, sonra daha hızlı bir artış geçirir. 1985 yatırım artış oranı %16,9, 1986’da ise %11’dir. 1987’de oran gerilemekle birlikte hala pozitifdir: % 5,5. 1988’le birlikte toplam yatırımda gerileme başlar. O yıl % -1,6 olan oran, 1989’da sifıra yakın ama eksidir. 1990’da ani bir sıçrama ile %7 dolayına yükseldikten sonra, 1991’de yeniden eksi değer kazanarak %3 daralır. Buraya kadar büyüme oranıyla yatırımların artış oranı paralel gelmiştir. Asıl ilginç olan bundan sonra başlar: 1992’de büyüme hızı %5,7 iken yatırımlar yalnızca %2 dolayında, 1993’te %7,3’lük büyümeye karşılık sadece %2,5 dolayında olmuştur” (Savran, 1994, s.22).

1984-93 yılları kapasite kullanım oranlarına baktığımızda ise % 5,2 gibi bir artış karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllar arasında kapasite kullanım oranlarının devlet sektörü açısından düştüğü, özel sektör açısından ise arttığı gözlenmektedir. Kapasite kullanım oranlarındaki bu artış milli gelirdeki azalma (1980’li yılların ortalarının tersine, 1988’den itibaren yatırım artış oranı her yıl büyüme oranını altında kalmıştır.) ile beraber ele alındığında büyümenin arkasında yatanın, “üretim kapasitesinin büyümesinden çok, var olan kapasitenin daha yüksek oranda kullanılmasından kaynak[lanıdır]” (Savran, 1994, s.22). Savran’a göre, “buradan çıkan sonuç açıktır: 1988-1993 arası dönemde, ekonomi büyüme ve

durgunluk arasında salınmakla kalmamıştır; daha da önemlisi, büyümenin arkasındaki esas itici güç sermaye birikimi değildir” (Savran, 1994, s.22).

Tablo 2 : Kapasite Kullanım Oranları

Yıllar	Toplam	Devlet sektörü	Özel Sektör
1984	74,3	79,3	73,3
1985	70,3	73,8	69,3
1986	70,0	72,5	69,1
1987	78,2	80,6	76,8
1988	76,7	78,4	75,9
1989	74,9	73,7	75,3
1990	76,2	73,7	77,3
1991	74,5	77,2	73,0
1992	76,4	77,7	75,6
1993	79,5	79,0	79,7
1994	73,0	78,3	70,9
1995	78,5	80,4	77,7
1996	77,8	82,0	76,5
1997	79,3	81,2	78,6

Kaynak: TÜİK: “İstatistik Göstergeler 1923-2010”

4.3 5 Nisan 1994 İstikrar Programını Sermaye Birikimi Kategorisi Üzerinden Değerlendirilmesi

5 Nisan 1994 yılında uygulamaya konulan “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı”;

1- 1980 yılından kararların alındığı 1994 yılına kadar olan tarihsellik içinde devletin, sermaye birikiminin yeniden yapılandırılması adına uyguladığı ve sermaye birikiminin farklı düzeylerine nasıl müdahale ettiği gösterilerek

2- 5 Nisan Kararlarının bu iktisat siyasetleri açısından benzerlik ve farklılıkları gösterilerek analiz edilecektir.

Devlet sermaye birikiminin farklı düzeylerine konjonktürel olarak müdahale etmek üzere bir dizi iktisat siyasetine başvurur. Savran, iktisat politikalarını, Brezilya deneyimi üzerinden; 1-Ücret Siyaseti, 2- Dış Ticaret Siyaseti, 3- Sermaye ve Para Piyasaları, 4- Yabancı Sermaye Yatırımları, 5- Vergi Reformu, 6- Yatırımların Özendirilmesi, olarak kavramsallaştırmaktadır (Savran, 1984,39-43). Savran’ın bu kavramsallaştırılmasından yararlanarak, devletin sermaye birikiminin meta-sermaye, para-sermaye ve üretken- sermaye gibi farklı düzeyleri üzerinden müdahale biçimleri incelenecektir. Bu bakımdan 5 Nisan kararlarını “hazırlayan” süreç ve 5 Nisan kararları, şu iktisat politikaları başlıkları altında değerlendirilecektir;

1- 1980-1994 yılları arası emek-sermaye ilişkisinde devletin rolü

2- Dış Ticaretin yapısındaki değişimler ve devletin müdahaleleri

3- Parasal ve Finansal alandaki değişiklikler ve devletin müdahaleleri

4- Üretim Yapısındaki değişiklikler ve devletin müdahaleleri

Fakat bundan önce 1980 sonrası süreç analiz edilirken nasıl bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirileceğine kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

1970’li yılların sonunda, birçok diğer geç kapitalistleşen toplumsal formasyon gibi Türkiye’de de mevcut birikim tarzı olan iç pazara yönelik sermaye birikimi tıkanma aşamasına gelmiştir.

*“Türkiye kapitalizmi açısından belirleyici **çelişki** sermayenin kendini dünya sermayesinin bir parçası olarak yeniden-üretmemesi olmuştur. İç pazara dönük birikim tam kaçınılmaz olarak üretim sermayesinin dünya ölçüleriyle küçük ölçekli ve yarışkan olmayan birimlerde örgütlenmesine yol açmış, bu da var olan sermaye/emek ilişkileri temelinde dünya pazarında yarışkanlığı engelleyerek dış ödemelerde somutlaşan bir bunalımı doğurmuştur” (Savran, 1985, s. 13, vurgu bana ait).*

1980 itibariyle uygulanmaya başlanan dış pazara yönelik sermaye birikim tarzı (DPYSBT), konumuz açısından, devletin işte bu çelişkiyi ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalarını içermektedir. Dış pazara yönelik sermaye birikim tarzının temelini “dünya ekonomisiyle daha derinden bir bütünleşme” ve sermayenin işçi sınıfı üzerindeki tahakkümünün arttırılması oluşturmaktadır (Savran, 1985,s. 15). Devletin rolünü biçimlendiren bu bütünleşme ve tahakkümün sağlanmasıdır.

DPYSBT yerleşebilesi için ise “sermayenin yeniden yapılanması” gerekmektedir.

“Bu da iki boyutlu bir süreç: Bir yandan, sermayenin içyapısı değişmek zorunda” bazı eski üretim dallarının ve zayıf sermayelerin gerilemesi yoluyla. Bir yandan da, sermayenin işçi sınıfı ile ilişkilerinin gerek emek gücü piyasasında, gerekse üretim sürecinde var olan koşulların değişmesi yoluyla” (Savran, 1985, s.15).

Bu çalışma kapsamında, 1980 sonrası süreçte devletin, üretim yapısına yönelik müdahaleleri üzerinde durulacaktır.

Bu yapılırken tüm bu alt bölümlerde, “sermayenin içyapısının” ve “üretim koşullarının” değişimine yönelik rolü açıklamaya çalışılırken, devletin yukarıda belirtilen çelişkileri ortadan kaldırmak için nasıl bir yol izlediğini uygulanan “iktisat siyaseti programı” üzerinden açıklamaya çalışacağız. Burada, devletin bu sürece hangi araçlar ile müdahale

ettiğini ise, “somut konjoktüre bağılı olarak, teknik nitelikte tekil iktisat siyaset önlemleri ile beslenmesi ve somutlaştırılması” (Savran, 1985, s.15) üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

İzlenecek olan bu yöntemle, Türkiye'nin “dışa açılma” sürecinde -sermaye birikimi açısından- sermayenin uluslararasılaşma biçimlerinin çelişkileri açıklanmaya çalışılacaktır. Bu, sermayenin yeniden yapılandırılmasının konjoktürel ve tarihsel gereklerinin açıklanması açısından ve uygulanan iktisat siyasetleri ve tekil iktisat siyaset önlemlerinin ilişkilendirilmesi açısından fayda sağlayacaktır. Gerek sermayenin çelişkilerinin gerekse sermaye içi çelişkilerin karşısında devletin konumu anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu tür bir yöntemle amaçlanan, 1994 5 Nisan kararları ile sonuçlanan, 1980 sonrası süreçte devletin rolünün bütünlüklü olarak değerlendirilmesidir.

4.3.1 1980-1994 yılları arası emek-sermaye ilişkisinde devletin rolü

1980 yılında uygulanmaya başlanan ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar ve yapısal uyum programı, 12 Eylül darbesiyle birlikte işçi ve emekçilere yönelik bir “karşı taarruz”u ifade etmektedir. Dönemin TİSK başkanı Halit Narin'in ifadesi ile artık “gülme sırası” sermayededir. 1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye'de sermaye birikiminin tıkanmaya girmesinin temel gerekçesi olan işçi sınıfı mücadelesinin kazandığı ivme ve elde ettiği kazanımlar, “ihracata dayalı kalkınma/büyüme” söylemi çerçevesinde, “sermayenin karşı taarruzuyla” birlikte topyekun ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile daha derin bir entegrasyon içine girdiği bu dönemde, ulusal sermayenin uluslararası rekabette “tutunmasını” sağlayacak temel unsur olan ücretlerin düşürülmesi iktisat politikalarının ana aksını oluşturmaktadır

1980 sonrası uygulanan ücret siyaseti, ulusal sermayenin dünya ekonomisiyle daha derinden bir bütünleşme süreci içinde rekabet ve yarışkanlık koşullarının sağlanabilmesinin mantıki sonucu olarak, ücretlerin kâr oranlarını artıracak biçimde baskılanmasına dayanmaktadır. Ücretlerin baskılanmasını Savran, Brezilya ekonomisine yönelik gözlemleri neticesinde, iki tür amaca yönelik olduğunu ortaya koyar:

“Bir yandan, üretken işçilerin (artı değer üreten işçiler: sanayi, tarım, ulaştırma, kapitalist temelde örgütlenmiş bazı hizmetler gibi dallarda çalışanlar) ücretleri düşürülerek artı değer oranlarının keskin bir biçimde yükselmesi sağlanır. Böylece, bireysel sermayelerin kâr oranları artarken, aynı zamanda, toplumsal olarak yeniden dağıtılabilecek artı-değer kitlesi de büyütülmüş olur. Öte yandan, üretken olmayan emekçilerin ve özellikle devlet memurlarının ücretlerinin (maaşlarının) düşüşü, (Serra, 1979:78), bu bağlamda artı-değer kitlesinin daha küçük bir bölümünün devletin cari harcamalarına ayrılmasını sağlayarak, daha büyük bir bölümünü, çeşitli sermayelerin uluslararası piyasada desteklenmesi için kullanılabilir fonlar olarak serbest bırakır” (Savran, 1984, s. 39-40).

Tablo 3: Reel ücret Endeksi

Yıllar	Kamu	Özel	Genel	Yıllar	Kamu	Özel	Genel
1980	82.9	77.5	79.9	1988	49.7	83.9	65.8
1981	88.1	94.3	90.6	1989	68.6	91.6	81.3
1982	84.2	109.7	98.6	1990	88.5	121.1	106.1
1983	83.2	132.6	106.8	1991	131.2	163.9	150.9
1984	72.2	107.1	89.8	1992	143.4	171.3	161.8
1985	62.3	94.9	78.1	1993	154.3	172.3	168.2
1986	54.9	84.7	69.4	1994	138.6	147.3	147.2
1987	58.4	85.1	72.0				

* 1979 yılı 100 kabul ediliyor

Kaynak: Altıok M., 2000, s.122

1980-1994 yılları arası reel ücret endeksinin yer aldığı **Tablo 3**'ye bakıldığında, 1980 yılı gerek kamu gerekse özel sektörde reel ücretlerde ciddi boyutta bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Reel ücretler, 1983 yılında genel seçimler nedeniyle bir miktar artış gösterse de 83-88 yılları arası ücret siyaseti açısından ücretlerin ciddi bir biçimde baskılandığını

göstermektedir. Ayrıca dikkat çeken bir diğer nokta, kamu kesimi reel ücret endeksinin 1979-1988 yılları arasında % 50'ye yakın gerilediğidir. Özel kesim reel ücret endeksi açısından durum ise 1980-88 yılları arasında reel ücretlerin inişli çıkışlı biçimde seyretmesiyle beraber ciddi bir düşüş gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ücretlerdeki azalmanın bir diğer göstergesi ise Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki ücretlerin durumudur. 1980 ile birlikte ücretlerin GSYİH içindeki payı, 1970'li yılların genel ortalamasına göre % 5 oranında azalma göstermiştir. 1980-1988 yılları arası işgücü ödemelerinin GSYİH içindeki payı ise % 7.6 oranında bir azalma göstermiştir.

TABLO 4: Ücret Gelirlerinin Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (*)

YILLAR	ÜCRETİN PAYI (%)	YILLAR	ÜCRETİN PAYI (%)
1970'ler (**)	32.0	1989	24.0
1980	27.1	1990	27.2
1981	23.8	1991	31.9
1982	22.5	1992	31.7
1983	23.4	1993	30.9
1984	21.0	1994	25.5
1985	19.7	1995	22.2
1986	19.4	1996	23.9
1987	20.7	1997	25.8
1988	21.5	1998	25.5

Kaynak: - TÜİK "İstatistik Göstergeler 1923-2010"

- Ar, K. N. , 2007

* Cari Fiyatlarla

** Dönem Ortalaması

1989 yılı “Bahar Eylemleri” olarak bilinen ve işçi sınıfının 1980 darbesinin “ölü toprağını” üzerinden atarak, uygulanan iktisat siyasetlerine karşı örgütlü bir biçimde yeniden hareket etmesi, reel ücretlerin ve ücretlerin GSYİH içindeki payının artmasını sağlamıştır. 1990 yılında gerek kamu gerekse özel kesim reel ücretlerinde ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Ücretlerin GSYİH içindeki payı ise % 7.7’lik bir artışla 1970’lerin ortalamasına gelmiştir.

Yukarıdaki veriler (hem reel ücret artışları hem de ücret gelirlerinin yurtiçi GSMH içindeki oranı) ışığında, ücretlerin baskılanması, sınıf mücadelesinin devlet dolayımı üzerinden gerçekleştiğinin ampirik göstergesidir. Ücretlerin aşağıya çekilerek sermayenin kâr oranlarının arttırılmasına yönelik uygulanan ücret siyasetleri, 1980-1993 yılları arasında (1989 yılındaki işçi sınıfının gösterdiği mücadelenin kazanımı dışında), sermayenin uluslararası rekabet açısından emek yoğun sektörlerde yarışkan kılınması işlevini görmektedir.

1980 sonrası ücret siyaseti açısından, ücretlerin aşağıda tutulması için, devlet, işçi sınıfının örgütlenmesi ve sınıf mücadelesi yürütmesinin yollarını kapatacak bir dizi girişimde bulunmuştur. 1989 yılında yukarıda ifade edildiği gibi reel ücret artışlarını sağlayan işçi hareketinin kazandığı ivme aşağıda sayılacağı gibi bir dizi anayasal ve yasal kısıtlamalara rağmen gerçekleşmiştir. Tezin kapsamı dahilinde bu duruma; 1- 1982 anayasasıyla getirilen kısıtlamalar ve 2- Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nda yapılan değişiklikler üzerinden kısaca değinilecektir.

Kronolojik olarak değerlendirildiğinde 1980 yılında ilk düzenlemenin; “5.3.1980 tarihinde 24 sayılı genelgeyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde hem kamu hem de özel sektör için toplu sözleşmelerle ilgili olarak "Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu" oluşturul[ması]” (Karahasanoğlu’dan aktaran Özerkmen, 2003, s.247) olduğu görülmektedir.

Fakat yukarıda değinildiği gibi, 1982 anayasasında sendikal haklar geniş biçimde yer bulmuştur. Özerkmen, anayasanın sendikal haklara dair sınırlamaların şu şekilde ifade etmektedir:

“Anayasa’da sendikalaşma hakkı önünde üç yasak ya da sınırlama (m. 51- 52) bulunmaktadır. Bu kuralların ilkinine göre hem işçiler hem de işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar. İkinci kural, işçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için en az on yıl eylemli işçi olarak çalışmak gerekmektedir. Üçüncüsüne göre de sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar ve tüm gelirlerini devlet bankalarında saklamaları zorunludur” (Özerkmen, 2003, s.249).

“1982 Anayasası, grev hakkını 'hak' ve 'çıkart' diye ikiye ayırmış, çıkart grevini kapsamına almış, fakat hak grevini yasaklamıştır (m. 54)” Özerkmen, 2003, s.251). Bu yasa ile toplu iş sözleşmeleri yapılırken çıkan uyuşmazlıklar karşısında sendikaların olası tepkilerinin önü kesilmiştir.

1980 sonrası sendikal hakların kısıtlanmasına yönelik bir diğer uygulama ise 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’dur (TİSGLK). Bu kanunla amaçlanan, sendikaların toplu iş sözleşmesine katılabilmesi için miktar kısıtlamaları getirilmesidir. Bu yasaya göre; “bir sendikanın toplu iş sözleşmesi hakkına sahip olması için önce örgütlü olduğu iş kolundaki işçilerin % 10’unu, sonra da işyerindeki işçilerin yarısından bir fazlasını örgütlemesi gerekmektedir” (Akkaya, 2000, s.214).

Bütün bu kısıtlamalara ek olarak grev yapılması halinde grevin Bakanlar Kurulu’na “genel sağlık” ve “ulusal güvenlik” “gerekçesiyle” grevi erteleyebileceği belirtilmiştir. Özerkmen bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Bu yasaya [2922] dikkatle bakıldığında Bakanlar Kurulunun yetkisine bırakılan yasaklama "Genel sağlık" ve "Ulusal güvenlik" gibi iki soyut kavrama dayandırılmıştır” (Özerkmen, 2003, s.251).

Sendikal haklar; miktar, “hak-çıkart” ve “genel sağlık- ulusal güvenlik” gibi nedenlerle kısıtlanmıştır. Fakat sınırlamalar daha başka yasa ve düzenlemelerin de konusu olmuştur.

“Bu iki yasaya [2821 ve 2822 sayılı yasalar] ek olarak çeşitli tarihlerde çıkarılan yasalar sendikalar, önemli kısıtlamalarla karşı karşıya bırakılmıştır. 22-4-1993 tarihli 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası, sendikaların siyasi faaliyet yasağını pekiştirmiş, 2. 10. 1983 tarihli 2908 sayılı Dernekler Yasası ve 6. 10. 1983 tarihli

2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası sendikalar için önemli kısıtlamalar getirmiş, 19. 10. 1983 tarihli 2929 sayılı yasa ile KİT'lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) yönetim kurulundaki bir işçi üyelik kaldırılmıştır” (Koç'tan aktaran Özerkmen, 2003, s.252).

1980 sonrası uygulanan ücret siyaseti neticesinde ücretlerin düşük seviyelerde tutulması; özel kesim açısından artı-değer oranını arttırmak, kamu kesimi açısından elde edilen artığın sermaye lehine bölüşümünü sağlamak yoluyla, sermayeyi uluslararası rekabet açısından yarışkan kılmak işlevini görmüştür. 5 Nisan Kararları'nın ücret siyaseti açısından incelenmesi, bize, 1980 sonrası (1989-1991 yılları hariç) izlenen iktisat siyasetlerinin sürekliliğini göstermektedir. 5 Nisan Kararları ile, “ücretlerin düşürülmesinin somut karşılığı sıfır sözleşmeler ve/veya enflasyonun altında zam uygulamaları olmuştur” (Altıok, 2002, 112). Ayrıca, kamu kesimi ücret siyaseti açısından ise durum, “kamuda çalışan işçi ve memurlara bütçe ödenekleriyle sınırlı olmak üzere artış yapılması” (Altıok, 2002, 112) yönündedir. Bu uygulamalar bize, 5 Nisan kararları ile devletin, sermaye birikiminin tıkanmaya girmesi karşısında, üretim alanına ücretler üzerinden müdahale ettiğini göstermektedir.

1980 sonrası uygulanan vergi siyasetleri ise sermayenin karşı taarruzunun bir diğer veçhesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet teşvikleri için gerekli olan ve sermaye lehine teşvik ve sübvansiyonların finansmanı olarak işlev gören vergiler aracılığıyla işçi ve emekçiler çifte bir taarruzla karşı karşıya kalmaktadır. Devletin uyguladığı vergi siyasetleri “büyüme”nin ne şekilde ve hangi sınıfın yararına gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir.

1980 sonrası vergi politikaları incelendiğinde, vergilerin yatırımdan ziyade tüketimden alındığı gözlenmektedir. Dış ticaretin yapısındaki değişimler bölümünde inceleyeceğimiz üzere, devlet, ihracatı özendirmek ve desteklemek adına, ciddi boyutlara varan ihracat teşviklerinde bunuştur. Bu teşviklerin büyük boyutu vergi indirimi biçimindedir. Fakat burada vergilerin tüketim üzerinden sağlanmasının, işçi ve emekçi sınıf üzerindeki etkisine kısaca değinilecektir.

Devletin gelir sağlayıcı en büyük kaynağı, aldığı vergilerdir. Vergilerin yatırımdan ya da tüketimden sağlanması tercihi, devletin sınıfsal belirleniminin bir diğer göstergesidir.

Devletin, dolaysız vergiler aracılığıyla vergilendirme politikaları izlemesi, işçi ve emekçi sınıf üzerinde vergi yükünün arttırılarak “maliyetin toplumsallaştırılmasına” neden olmaktadır. Devletin dolaysız vergiler üzerinden elde ettiği gelirin bölüşümü ise, sermaye sınıfına kaynak aktarımı mekanizması biçimini almaktadır.

Devlet, 5 Nisan Kararları ile gelir arttırıcı ve kamuda maliyet azaltıcı bir dizi önemli almayı hedeflemiştir. Kamu maliyetlerinin mevcut krizin gerekçesi olarak gösterilmesi, KİT’lerin özelleştirilmesi ve kamuya personel alımının kısıtlanması uygulamalarına zemin hazırlamıştır. 5 Nisan kararları ile, devlet, gelir arttırmaya yönelik vergi ve zam uygulamaları üzerinden sürece müdahale etmiştir. Vergi ve zamlara yönelik 5 Nisan kararları şu şekildedir;

- KİT ve TEKEL ürünleri çok büyük oranlarda pahalılaştırılmıştır. Bu çerçevede şekere % 50-62, tekel ürünlerine %70-100, çaya % 64.2-72.7, THY’ye % 47-53.3, akaryakıtta %45.9-90 zam yapılmıştır.
- Akaryakıtta ilişkin kesintiler, % 10’dan % 25’e yükseltilmiştir.
- Akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye aktarılan pay 50’den % 70’e çıkarılmıştır
- Hükümet, Akaryakıt Tüketim Vergisini 300 puana kadar arttırma yetkisini almıştır.
- Bir defalık ek vergiler (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi) getirilerek 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiş ve vergi iadesi sistemi yıllığa dönüştürülmüştür.
- Temmuz ayında 31.12.1993 tarihi itibarıyla 50 milyon TL ve üstü vergi borcu bulunan ve borcunu 1.7.1994 tarihine kadar ödemeyenler, 15 Temmuz’da teşhir edilmeye başlanmıştır.
- Maktu harçlar % 100 oranında, nispi harçlar ise %20 oranında arttırılmıştır

Bu uygulamalarla, devlet, hem zamların ve vergilerin oranını arttırmıştır, hem de bu oranlardan aldığı payları arttırmıştır. Uygulanan vergilerin niteliğine bakıldığında, devlet; “ikinci konut ve lüks tüketim vergileri yoluyla, bir yandan vergi gelirlerini bir ölçüde arttırırken bir yandan da ‘fedakarlığın eşit bölüşüldüğü’ izlenimi yaratacak bir makyaj operasyonu” (Savran, 1994, s.32) gerçekleştirmektedir.

4.3.2 Türkiye Ekonomisinin 1980-1994 yılları arası “Dışa Açılma” biçimleri

4.3.2.1 Dış Ticaretin yapısındaki değişmeler

Dünya kapitalizmi ile daha derinden bütünleşme bakımından 1980’li yılların başı, dış ticaret açısından, “İhracata Dayalı Büyüme/Kalkınma” sloganı altında özellikle ihracatın arttırılmasına yönelik uygulamaların iktisat siyaseti üzerindeki hakimiyetine sahne olmuştur. Uygulanan bu iktisat siyasetinin ana hedeflerinden biri “karşılaşılan ‘döviz darboğazı’ sorununu ya da dış ödemeler problemini halletmekti” (Sönmez M. ,1992, s.47). “Döviz darboğazı”ndan çıkılması için, dış ödemeler dengesi açığının ithalat/ihracat oranlarının ihracat oranı lehine arttırılarak aşılması hedeflenmiştir.

İhracatın arttırılmasına yönelik iktisat siyasetleri merkezinde, “özendirici önlemler paketi” olarak nitelenen yüksek boyutlara varan teşvikler yer almaktadır. Özendirici önlemler; 1980 öncesi “ticaret politikalarıyla uluslararası rekabetten korunmuş, büyük ölçüde verimsiz, ihracat yapamayan, ara malı ve yatırımlar için dış döviz kaynaklarına çok bağlı olan sanayi yapısı”[nda] (Arın, 1980,) değişimin sağlanmasına yöneliktir.

İhracatın özendirilmesi için ise, ilk elde “% 50 oranında devalüasyon yapılarak ihracat mallarının ucuzlatılması” (Arın, 1980) ve “döviz kurunu sürekli, hatta günlük değiştirerek ihracatı karlı hale getirme siyaseti benimsenecekti” (Sönmez M. ,1992, s.47). Ama esas olarak “özendirici önlemler”;

“İhracatçılara 1980 sonrası sağlanan teşvikler, vergi, kredi ve döviz kolaylıkları şeklindeydi. Bunların ... belli başlıları 7 kaleimde toplanıyordu. Bunlar; vergi iadesi, kaynak kullanımı destek primi, kurumlar vergisi istisnası, ‘vergi, resim, harç istisnası’, ihracat dövizleri kullanma hakkı, ithalatta döviz tahsisi ve büyük ihracatçılara özgü, ‘munzam vergi iadesi’nden oluşuyordu” (Sönmez M. ,1992, s.55).

Yukarıda sıralanan her bir kalemin detaylı analizi bu tezin kapsamını aşmaktadır. Biz sadece “özendirici önlemler” olarak nitelenen bu kalemlerin, ihracat teşvikleri açısından nicel olarak ne anlam ifade ettiğine değinmekle yetineceğiz. Mustafa Sönmez’e göre; “Vergi iadesinin ihracat bedeline oranı yüzde 6.5 kabul edilse bile, ihracata sağlanan bu teşviklerle,

büyük ihracatçılara, ihracat bedelinin yüzde 44.6'sı; sıradan ihracatçılara da yüze 40.6'sı tutarında destek sağlanmış oluyordu" (Sönmez M. ,1992, s.56).

Burada şuna değinmekte gerekiyor; devlet tarafından verilen bu teşvikler, "iç pazara yönelik üretim yapan sermayelerle finansal olanakları daha zayıf olan sermayelere büyük darbe vurdu" (Öztürk Ö., 2012, s.86). Bu bakımdan bu süreç boyunca teşvikler büyük sermaye gruplarının güçlenerek çıkmasına, küçük sermaye gruplarının ise ya elenmeleri ya da şirket evlilikleri ile ayakta kalabilmeleri -yani sermayenin merkezileşmesi- ile sonuçlanmıştır.

İhracata yönelik bu uygulamalar her şeye rağmen ihracatın GSMH içindeki payının yıllar içinde artmasını sağlamaktadır. 1980 yılında ihracatın GSMH içindeki payı % 4,2 iken 1994 yılında 1994 yılında bu oran % 14,1'e yükselmiştir (**Tablo 4**). Burada bir noktaya değinmek gerekiyor; 1980-1989 yılları arasında ihracatın GSMH içindeki payı (1985 yılında % 0,1'lik düşüş dikkate alınmaz ise) 1986 yılında yılı hariç sürekli artış göstermiştir. 1990-1993 yılları arasında bu oran %10'un altında seyretmiştir. Bunun nedenlerini şu şekilde ifade edebiliriz; 1- "1990'a girerken, ihracatı teşvikte, pazarlama aşamasından çok üretim aşamasının önem kazanması, vergi iadesinin 1989'un başında kaldırılması, kur ayarlamalarının eskisine göre yavaşlatılması, hayali ihracat soruşturmalarına büyük ihracat şirketlerin karıştırılması" (Sönmez M. ,1992, s.57-58) gibi faktörler, 2- 1989 TL'nin konvertibilitesini sağlayan 32 No'lu K.H.K'nin çıkarılması.

Yukarıda sıralanan nedenlerden ilki, devlet teşviklerinin değişen yapısıyla ilgili iken, TL'nin konvertibilitesinin kabulü finans sermayenin uluslararasılaşması için gerekli bir adımdır. Birbiri ile ilişkili olan bu iki neden, dış ticaretin, iktisat siyaseti açısından hakim paradigma olma durumunun sona erdiğini göstermektedir. Finansal değişiklikler bölümünde daha detaylandırılacak olan bu durum için şimdilik sadece söyleyebileceğimiz, 1989 sonrası iktisat siyasetlerinin belirleyeni, finans piyasalarının tam serbestleştirilmesi için gerekli uygulamaların sağlanmasıdır.

1980 sonrası ihracat konusunda uygulanan iktisat siyasetlerinin bir diğer özelliği ise, ihracata konu olan ürünlerin toplam ihracat içindeki oranında, tarım ürünlerinin payının azalması ve sanayi ürünlerinin payının artmasıdır. 1980 yılında tarım ürünlerinin toplam ihracattaki payı % 56 iken, 1993'e gelindiğinde bu oran % 13,5'e gerilemiştir. Sanayi

ürünlerinin ihracatı açısından 1980 yılında, toplam ihracat içindeki oranı % 36,6 iken, 1993'te bu oran % 84,4' yükselmiştir. Bu bakımdan şunu söylemek mümkün; "Türkiye, 1980 sonrası dönemde birincil mal ihraç eden bir ülke olmaktan uzaklaşarak önemli miktarda sınai ürün ihraç eden bir ülkeye dönüş[tür]" (Öztürk Ö. , 2012, s. 85).

Tablo 5: Ekonomik faaliyetlere göre ihracat

Yıllar	Tarım %	Madencilik %	Sanayi %	Diğer %
1980	56,0	6,6	36,6	0,9
1981	46,2	4,1	48,8	0,8
1982	36,2	3,0	60,0	0,7
1983	32,1	3,3	64,0	0,6
1984	23,7	3,4	72,2	0,7
1985	20,8	3,0	76,0	0,2
1986	23,9	3,3	72,3	0,5
1987	17,5	2,7	79,3	0,4
1988	19,6	3,1	76,9	0,4
1989	15,8	3,5	79,9	0,8
1990	15,6	2,5	81,1	0,8
1991	17,4	2,1	79,7	0,8
1992	13,1	1,8	84,5	0,7
1993	13,5	1,5	84,4	0,6

* Kaynak TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2010"

Tarımsal ürün ihracatı yerine sanayi ürünü ihracatının gerçekleştirilmesi amacıyla ise;

“... destekleme fiyatı verilen tarımsal malların birim fiyatı üzerinden ihracat piri mi alınmasının sürdürülmesi vardır. Bu bir tür ihracat vergisidir ve bir destekleme ve istikrar fonuna yatırılacaktır. Bu fondan tarımsal üretim için kredi verilmesi öngörülmüştür. Böylece ihracatçı tüccardan bir tür vergi alınıp bunun üretim alanına kaydırılması amaçlanmaktadır” (Arın, 1980,).

“ ‘Dışa açılmacı’ yaklaşımın önemli bir ayağını da ithalatın liberalleştirilmesi; kotalarla, gümrüklerle sınırlanan ithalatın önündeki engellerin kaldırılması oluşturdu” (Sönmez M. , 1992, s. 60). Fakat burada ithalatın liberalleştirilmesi konusunda tekil iktisat siyasetleri uygulamalarına girmeden önce, bu liberalleşme ihtiyacının neden kaynaklandığı üzerinde durmamız gerekiyor.

İthalatın önündeki engellerin kaldırılmasının arkasında yatan nedenler, 1- üretim için gerekli ara malı ve girdilerin ucuza sağlanarak üretim maliyetlerinin düşürülmesi, 2- Özel üretimin bazı alanlarını rekabete açmak yoluyla İç pazara yönelik üretim yapan firmaların “dış pazarlara çıkacak düzeyde maliyet ve kalitede üretim yapmalarının sağlanması” (Sönmez M. , 1992, s. 60) olarak sıralanabilir.

İthalat arttırılması amacıyla; “İthalat damga resmi % 25’ten % 1’e düşürüldü, ithalat teminatları azaltıldı ve liberasyon listeleri yeniden düzenlen[mesi]. ... Gümrük ve istihsal vergileri değiştirilerek atıl[ması]” (Sönmez M. , 1992, s.60) gibi çeşitli uygulamalara gidildi. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere üretimin arttırılması amacıyla, “Üretimi ve yatırımı teşvik edilecek sektörler listesiyle pek çok girdi ve yatırım malı için ödenen gümrük vergileri sıfıra indirilmiştir” (Arın,1980,) .

Tıpkı ihracat teşviklerinde olduğu üzere, ithalat alanında da hayata geçirilen iktisat siyasetleri büyük sermaye gruplarının lehine işlemiştir. Bunun en açık örneklerinden biri ise, “döviz tahsislerinden yararlandırma amacına yönelik ‘acil ihtiyaç kotası’ sadece ‘sanayi odalarına’ kayıtlı sanayici ve madencilere tahsis edil[mesidir]” (Arın, 1980).

Dış ticaret konusunda son olarak değineceğimiz nokta ise, “ithalat daima ihracatın üzerinde seyrettiği için, dış ticaret ve dolayısıyla cari işlemler açıkları süreklilik kazan[mış]” (Öztürk Ö. , 2012, s.85) olduğudur. 1980 sonrası devletin yukarıda sıralanan gerekçe ve çeşitli

iktisat siyasetleriyle üstesinden gelmeye çalıştığı dış ticaret açığı, 1980-1993 yılları arasında 9 milyon dolarlık bir artış göstererek sürekli bir artış göstermiştir.

1980 sonrası dış ticaret açısından incelediğimizde, devlet teşviklerinde açısından doğrudan para teşvikleri yerine, vergiler üzerinden bir teşvik modelinin benimsendiğini görüyoruz. 1980’li yıllardan itibaren devletin, dış ticaret açıklarını azaltmak ve/veya ortadan kaldırmak adına dış ticarete yönelik teşvikleri 5 Nisan Programı’nda alınana kararlarla paralellik göstermektedir. 5 Nisan Programı ile;

- İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları seviyesinden sağlanması amacıyla uygulanmaya başlanan prim sistemi, kapsamı genişletilerek sürdürülmesi,
- İhracat için hayati öneme sahip Türk Ex-imbank kredi ve sigorta programlarının, 1994 yılında genişletilerek uygulanmasına devam edilecek, bütçe ve kredi imkanlarından yararlanarak Ex-imbank’a ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir.

biçimindeki kararlarla, devletin sermaye birikiminin karşılaştığı tıkanıklar karşısında dış ticaret teşvikleri aracılığıyla sürece müdahale ettiğini görmekteyiz.

4.3.2.2 Parasal ve Finansal alandaki değişiklikler

Yukarıda meta-sermaye döngüsünde devletin rolü kısaca işlenmiştir. 1980-1993 yılları arası para-sermayenin döngüsüne yönelik devletin rolünün işleneceği bu bölümde ise, bu yıllar arası uygulanan “para politikaları” olarak adlandırılan iktisat siyasetlerini uygulanma nedenlerine ve biçimlerine değinilecektir. Para politikaları dış ticaret açığının azaltılması, enflasyon oranının aşağıya çekilmesi, döviz kuru ayarlamaları ile yatırımların teşviki ve faiz hadlerinin düzenlenmesine yöneliktir. Bu politikaların uygulanmasının temel nedeni; “sermayenin dışa yönelik birikim modeline geçişte artan para-sermaye gereksinimini karşılamak üzere, sermaye, para ve döviz piyasaları[nın]” (Gültekin-Karakaş,2009, s.121) devlet tarafından geliştirilerek, sermaye birikiminin gerekliliklerinin yerine getirilmesinin koşullarının sağlanmasıdır.

İlk bölümde döviz kuru-faiz hadleri-enflasyon ilişkilerini ve daha ziyade devletin bu ilişkilerin çelişkili yapısına yönelik konjonktürel olarak uyguladığı iktisat siyasetlerine

değınilecektir. Ayrıca yine bu bölümde, neo-Keynesyen analiz tarafından, 1994 krizinin temel müsebbibi olarak görülen “sıcak para hareketleri” analiz edilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde iktisat siyasetleri açısından Bankacılık alanında devletin rolüne, gerek Merkez Bankası'nın uygulamaları ve bu uygulamalardaki değişim, gerekse Bankacılık alanındaki kurumsal düzenlemeler ve bunların nedenleri üzerinde durulacaktır.

4.3.2.2.1. Enflasyon, Döviz Kuru ve Faiz Hadlerine Yönelik İktisat Siyasetleri

1970'li yılların başı itibariyle dünya kapitalizminin içine girdiği bunalım, erken kapitalistleşen ülkelerdeki sermayenin yeni kârlılık alanları aramasını zorunlu hale getirdiğini daha önce vurgulamıştık. Geç kapitalistleşen ülkeler sermayenin (tüm biçimleriyle) uluslararasılaşması sürecinde, ihtiyaç duyduğu dövizini kendi ülkelerine çekmek adına bir dizi uygulamaya başvurmuşlardır. Bu ihtiyacın ticaret bakımından ne ifade ettiği yukarıda değerlendirilmiştir. Bu bölümde, bu ihtiyaca karşılık gelen faaliyetlerin finansal boyutlarına değınilecektir.

Para politikalarının temel hedeflerinden biri paranın miktarı ile ilgili olan paranın arz ve talebiyle ilgilidir. Bunun sağlanması için ise gerekli olan yurt içindeki faiz oranlarının yurt dışındaki faiz oranlarından birkaç puan yüksek belirlenerek dış kaynak girişinin artırılmasıdır (Sönmez M. , 1992, s. 23) . Bu, faiz ile döviz arasındaki durumu ifade emektedir. Yerli para bakımından ise faiz, yatırımlar için gerekli para-sermayenin tesisine yönelik bir durumu ifade etmektedir. Faiz oranlarının yüksek tutulması yoluyla ülkedeki “atıl” durumdaki mevduatın bankalara çekilerek, gerek holdinglerin ihtiyaç duyduğu para-sermayenin kendilerine ait bankalar aracılığıyla elde edilmesi, gerekse kredi yoluyla yatırımcıya ulaşması hedeflenmektedir.

Yukarıda ithalatın aramalı ve girdi sağlamaya yönelik olduğuna değınmiştık. Sermayenin ara malı ve girdi gereksinimlerini ithalat yoluyla karşılması için gerekli döviz miktarının sağlanması, yani yabancı paranın ithalatı ucuza gerçekleştirmek amacıyla düşük değerli olarak belirlenmesini gerektirmektedir. Bu ise döviz kurlarının konjonktürel olarak belirlenmesini gerekli kılmıştır. Döviz kuru uygulamaları ve faiz uygulamaları amaç bakımından benzerlik göstermektedir. Devletin mevcut konjonktürde iktisat siyasetlerinin birer aracı olan bu değişkenlere yönelik uygulamalara değınmek faydalı olacaktır.

1980-1989 yılları arasında faiz uygulamalarına yönelik iki farklı tarih dikkat çekmektedir. Bu tarihlerden ilki 1980 yılıdır. Mustafa Sönmez'in "bir kilometre taşı" olarak değerlendirdiği 1 Temmuz 1980 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile; "faizi serbestçe belirlenecek vadeli mevduatın kapsamını genişletirken, altı ay ile iki yıla kadar vadeli mevduat sertifikası çıkarılmasına da olanak tanıdı" (Sönmez M. ,1992, s.28). Faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi finansal liberalizasyon açısından zorunlu bir uğraktır.

Fakat yukarıda bahsedilen diğer kritik tarih olan 1985 faiz hadlerinin serbestçe belirlenmesi hedeflerken "son sözü" Bakanlar Kurulu'na bırakmaktadır.

"1985'te çıkarılan Bankalar Kanunu'nda da mevduat ve kredi faizlerin Bakanlar Kurulu'nca saptanması ilkesi yeniden belirlendi. ... hedef faiz oranlarını serbest bırakmak olsa da son söz Bakanlar Kurulu'nun da bilgisi dahilinde enflasyon oranının altına bırakılmaya gayret gösterilerek zaman zaman % 80-85'e kadar turmandırıldı" (Sönmez M. , 1992, 28-29).

Bu uygulama ile devletin iktisat siyasetlerini hızlı bir biçimde etkileyebilecek olan değişkenleri belirleme durumunu şimdilik sürdürmeyi tercih ettiği görülmektedir. 1988 yılında faiz oranları tekrar piyasada belirlenmeye başlandı:

" "Atıl" durumdaki yurt içi mevduatın sisteme içselleştirilerek banka kredileri aracılığıyla yatırıma dönüşmesi planı, faizlerin serbest olarak belirlenmesinin sonucu elde edilen faiz getirilerinin, sermaye tarafından daha karlı olduğu gerekçesiyle işlerlik kazanamamıştır. Bankalar açısından ise, faizlerin yüksek tutulmasının gerekçesi olarak; mevduat düşüşüne tahammülü olmayan bankaların sistemi pozitif faize zorlaması" (Sönmez M. , 1992, s.29).

gösterilebilir.

1989 yılına kadar faizin yükselmesinin gerekçelerini şu şekilde sıralayabiliriz;

1 – "Yüksek kredi faizlerinin mal ve hizmet fiyatlarına yansıtılması, enflasyonu; yüksek enflasyon da pozitif faiz için mevduat faizlerinin tırmanmasını kırbaçladı ve bu bir kısır döngüye dönüştü.

2 - Çoğunlukla enflasyonun üzerinde yapılan kur ayarlamaları, dövizde yatırım yapanlara önemli getiriler sağladı. Dövizin faizden fazla getiri sağlamaya başladığı konjunktürde, tasarruflar, bankalardan dövizde kaydı.

3 - Her yıl daha çok artan kamu açıklarının finansmanında iç borçlanma temel politika halini aldı. Özellikle devlet tahvili ve hazine bonolarının vaiz gelirlerinin vergiden muaf tutulması, yatırımcıyı riski olmayan bu alana kanallandırdı. Devletin, ihraç ettiği tahvillerine daha çok talep yaratmak amacıyla, faiz oranını daha da yükseltmesi, piyasa faiz oranlarının üzerinde baskı yaptı ve faizler yükselme eğilimini aldı” (Sönmez M. , 1992, s.29-30).

4 - Kredi taleplerindeki artış, mevduatları banka sistemine çekmek için mevduat faizlerinin yüksek tutulması zorunluluğunu da getirdi.

5 - Büyük holdinglerin denetimindeki bazı küçük bankaların pazar paylarını hızla arttırma çabaları da faiz yarışına, dolayısıyla faizlerin belli bir düzeyde kalmasına yol açtı.

Bu gerekçelerden ilk üçü, bize, finansal liberalizasyonun en temel ayaklarından biri olan faiz hadlerinin serbest belirlenmesine yönelik düzenlemelerin enflasyonun artması, döviz kurunun artması (döviz talebinin artması nedeniyle) ve kamunun giderek daha fazla borçlanması ile sonuçlandığını göstermektedir. Son ikisi ise, bankacılık alanında mevduatın arttırılması çabalarının ve bankacılık sektörünün daha karlı görülmesi nedeniyle rekabetin arttığını göstermektedir.

Faizin yüksek tutulmasının ve yüksek olarak seyretmesinin garanti altına alınması, yabancı sermayenin ülke finans piyasalarına çekilmesi için önemlidir. Fakat bu durumu, neo-Keynesçi analizin yaptığı gibi, sermayeyi “rantçı”, “avantacı” olarak nitelendirmek yerine, sermaye birikiminin sağlanması için sermayenin gerek duyduğu para-sermaye donanımı devlet tarafından finansman biçimi olarak değerlendirmekteyiz. Devlet para-sermaye döngüsüne, 1980-1993 yılları arası sermayenin para-sermaye donanımlarını arttıracak nitelikte, sermayenin “finansal kârlar” sağlayacağı uygulamalarda bulunmuştur.

5 Nisan Kararları ile kriz karşısında devlet, ilk elden para politikaları aracılığıyla müdahale etmiştir. Kriz sonrası sıcak paranın ülkeyi terk etmesi sonucu ortaya çıkan olumsuz koşulların etkilerini kaldırmak adına;

- Hükümet %38,9 oranından devalüasyona gitmiştir
- Merkez Bankası TL'den kaçışı ve dolarizasyonu önlemek amacıyla, günlük hatta gecelik olarak faizi belirleme yoluyla faizleri yüksek tutulmuştur
- 5 Nisan'da TL'yi cazip hale getirebilmek için Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan % 5 vergi kaldırılmıştır.

Bu uygulamalarla devlet ilk elden para-sermaye döngüsüne yönelik müdahale bulunarak sermaye birikiminin girdiği tıkanıklığı aşmaya çalışmıştır.

Faizlerin yüksek olarak belirlenmesinin arkasındaki motivasyon, ülkeye yabancı sermaye girişini sağlamaktır. Bu bakımdan sadece faiz oranlarının yüksek tutulması yeterli değildir. Yabancı sermayenin ülke sınırlarına girebilmesi için her türlü düzenlemenin yapılması gerekmektedir. 1989 yılında, TL'nin konvertibilitesinin sağlanması uygulaması; devletin, sermayenin para-sermaye donanımını artırmaya yönelik, en büyük ve doğrudan müdahalesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1989'da TL'nin konvertibilitesine yönelik düzenlemeden beklenen, “uluslararası fon akımlarının, hem büyümenin finansmanına hizmet edeceği, hem de kamu açıklarının finansmanını kolaylaştıracağıdır” (Karahanoğulları, 2003, s. 267). Finansal sermayenin uluslararasılaşması olarak değerlendireceğimiz bu dönemde öncelikle 32 No'lu kararla kısaca ne amaçlandığına değinelim.

Gülten Kazgan, “Dış mali serbestleşme” olarak değerlendirdiği bu uygulamaların amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır;

“a) yurt sakinlerinin dış piyasalardan serbestçe borçlanması ve yurt sakini olmayanların serbestçe iç mali piyasalarda plasman yapabilmesi, yani içeri doğru her iki kaynaktan sermaye girişinde sınırlamaların, denetimin kalkmasını sağlar;
b) yurt sakinleri dışarıya serbestçe sermaye transfer edip yabancı varlık kalemleri tutabilir, yurt sakini olmayanlar da aynı şekilde iç mali piyasalardan borçlanabilir; c) yurt içinde sakinler yabancı paralar üzerinden serbestçe bütün işlemleri yapabilirler” (Kazgan, ,s.89-90).

Bu uygulamalarla uluslararası para hareketlerinin önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Burada şuna değinmek gerekiyor; Türkiye iktisat yazınında “rant ekonomisi” olarak ifade edilen sürecin başlangıcı olarak değerlendirilen bu uygulamalar, sermayenin dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinin gerekleri dolayımında şekillenmektedir. Bu bakımdan tam mali serbestleşme, uygulanan iktisat siyasetleri yanlışları değil, tarihsel ve konjonktürel olarak sermayenin çelişkili doğası gereği kendisini dayatan bir zorunluluk biçiminde değerlendirilecektir.

Finansal serbestleşme ile birlikte, devletin 1989 öncesi iktisat siyasetleri için kullandığı araçlara dair bir dizi değişiklik gündeme gelmiştir. Yukarıda sayılan neden ve biçimlerle faiz, döviz kuru ve enflasyon gibi araçlar konusunda devlet etkisi kısmi bir tahdide uğramıştır. Finansal serbestleşme ile; “artık hükümetin döviz fiyatını, faiz haddini, para miktarını belirlemedeki gücü, yerini, uluslararası mali piyasalarla Türkiye arsında karşılıklı fon akımlarının belirlenmesine bırakıyordu” (Kazgan, 1995, s.207) .

Finansal serbestleşme ile yukarıda sıralanan makro değişkenler uluslararası fon akımlarının belirleniminde değişiklik göstermeye başlamıştır. “1980 sonrası üretken ve ticari sermayenin birikim stratejisinin bir parçası olan değeri düşük kur düzenlemelerine ve dış ticaretin teşvik ve kur politikaları ile desteklenmesine 1989’dan sonra son verilmiş[tir]” (Karahanoğulları, 2003, s.286). Döviz kuru bakımından bu durum, döviz fiyatının, “cari işlemler bilançosu açıkları ya da fazlalarına bağlı olarak değişen bir anahtar fiyat olmaktan çık[arak]; sermaye hareketlerinin belirlediği bir fiyata dönüş[mesine] (Kazgan, 1995, s. 207) neden oldu. Finansal serbestleşme ile birlikte faiz hadleri üzerinde hükümetlerin kontrolü de uluslararası para akımlarının tahdidi ile karşılaşmaktadır. “Faiz haddi yükselince, içeri doğru fon akışı bir yandan para arzını genişletmekte ve faiz haddini düşürmekte, bir yandan harcamaları kısma politikalarını etkisizleştirmekte[dir]” (Kazgan, 1995, s. 208).

Sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla, yabancı sermayenin giriş-çıkışları artış göstermekle birlikte bu hareketin niteliği dolaysız yatırımlardan ziyade faiz döviz kuru değişikliklerinden yararlanan sıcak para giriş-çıkışları biçiminde olmuştur:

“1989-93’ün kapsadığı beş yıl boyunca giren toplam dolaysız yatırım tutarı 3.55 milyar dolar, portfolio yatırı tutarı ise 9.11 milyar dolar. Bu da, dış sermaye için

Hazine bonosu-devlet tahvili faizleri ve hisse senedi spekülasyonu gibi sermaye piyasasındaki mali yatırımların, yurt içinde üretim yapmaya dönük dolaysız yatırımlardan çok aha karlı oluşunu göstermekte” (Kazgan, 1995, s.215).

Fakat para-sermaye hareketleri “sıcak para” biçiminde seyretmiş olsa da miktar olarak (giriş-çıkış çevirimi biçiminde) çok büyük artış göstermiştir:

“... uluslararası kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal ekonomiye etkileri, söz konusu net miktarlarda değil, döngüsel olarak brüt giriş ve çıkış işlem hacimlerinde yatmaktadır. Örneğin, Balkan ve Yeldan (1996) ve Yeldan (1997) tarafından MB kaynaklarına dayanılarak elde edilen veriler göre, kısa vadeli sermaye brüt giriş hacmi ayda ortalama 10 milyar civarında seyretmektedir. ... sürekli spekülatif devinim içinde seyreden bu tür işlemlerin hacminin, yıllık 100 milyar dolara ulaştığı görülmektedir” (Köse ve Yeldan, 1998, s. 55).

1989 sonrası yaşanan finansal serbestleşme ile birlikte, ekonomik büyümenin temel dinamiği devlet iç borçlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrası mali yapılanmada kamu borç finansmanı; “sermayenin tasarruf fazlasından borçlanılarak ve bununla birlikte Merkez Bankası kaynaklarından yararlanılarak finanse edilmeye çalışılmıştır” (Karahanoğulları, 2003, s. 286). Fakat 1989’da yaşanan dönüşümle; “dış tasarruflar da devlet borç finansmanın bir aracı haline gelmiştir” (Karahanoğulları, 2003, s. 286). Bu finansman biçimi ise bankalar dolayımında gerçekleşmektedir.

Bankaların, DİBS ihracatı açısından pozisyonları ve sahip oldukları Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) payı, bankaların borç finansmanı açısından yerlerinin anlaşılması bakımından önemlidir.

“Devlet İç Borçlanma Senetleri’nin (DİBS) başlıca alıcısı olan bankaların toplam DİBS ihraçları içindeki payı, 1993 ve 1994 yılları dışında yüzde 85’in altına inmemiştir (Yeldan’dan aktaran Öztürk. Ö., 2010, s. 148). Bankaların toplam aktifleri içindeki DİBS 1990 yılında Bankaların toplam aktifleri içindeki DİBS 1990 yılında yüzde 10 iken 1999’da yüzde 23’e yükselmişti” (Kansu’dan aktaran Öztürk. Ö., 2010, s. 148).

1989 sonrası yaşanan bu süreç, devletin büyümeyi sağlamak adına, DİBS aracılığıyla finansal teşvik biçimini alan ve kamu borç stokunda büyük bir artış sebep olmuştur.

“Kamu Kesimi Borçlanma Gereği'nin (KKBG), gayri safi milli hasılaya oranı 1988'de %4.6 iken, 1993'te %12'ye fırlamıştır. Bu açığın finansmanında kullanılan borçlanma senetleri ise finansal serbestleşme sürecinin de belirleyicisi olmuş ve iç borç stoğunun GSMH'ye oranı %20'ye, iç borç faiz ödemelerinin oranı ise %9.2'ye ulaşmıştır” (Köse ve Yeldan, 1998, s. 53).

- Döviz kurları serbest bırakılmış, MB'nin kur belirleme sistemi değiştirilmiştir. Kurlar 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır.
- TL cinsinden tasarruf mevduatı ve Döviz Tevdiat Hesaplarının sigorta kapsamı 50 milyondan 150 milyon liraya çıkarılmış, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmiştir.
- Hazine, Haziran ayında, % 50 net faizli (yıllık % 406) 10 trilyon liralık 3 ay vadeli bono satışa çıkarmış, bonoların 2 saatte tükenmesi üzerine Hazine 4 defa bono satmıştır.

1980'lerin özellikle ikinci yarısından itibaren, devlet iç borçlanma mekanizmasının sermayenin ihtiyaç duyduğu para-sermaye donanımını finanse ettiğini söyleyebiliriz. 5 Nisan Kararları ile , “Hazine, Haziran ayında, % 50 net faizli (yıllık % 406) 10 trilyon liralık 3 ay vadeli bono satışa çıkarması” devlet iç borçlanmanın sürdürülmesine yönelik uygulamalara devam ettiğinin göstergesidir. Bu uygulama aynı zamanda yabancı sermayenin ülke içine çekilmesine yöneliktir. Döviz tevdiat hesaplarının sigorta kapsamının genişletilmesi ise, ülke kredi notunun düşürülmesinin ardından “güven” sağlamaya yönelik bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.2.2.2. Bankacılık Sistemindeki Gelişmeler

Bu bölümde bankacılık sisteminin genel eğilimlerine değinilecek ve daha ziyade uygulanan iktisat siyasetlerinin bankacılık sistemini genişlemesine, bu genişlemenin biçimine ve genişleme sonucu finansal teşvik biçimini alan iç borçlanma bakımında bankaların rolüne değinilecektir. Burada, dış ticaret teşvikleri aracılığıyla ortaya çıkan ticari korumacılığın yerini, bu süreçte, “devletin esas olarak bankacılık sektöründen borçlanması yoluyla finans

kapital için korumacılığa” (Gültekin-Karakaş, 2009, s.124) terk ettiği görüşü üzerinden bankacılık sistemi değerlendirilecektir.

Yukarıda faizin artmasının gerekçelerine değinirken bankaların mevduat arttırma çabalarının etkisine ve bunun bir kârlılık alanı haline gelmesi sonucu banka sayılarının artışı ve küçük bankaların mevduat elde etmek için faizi tırmandırdığı üzerinde durmuştuk. Burada ise öncelikle para arzı konusunda merkez bankasının iki aracı üzerinden bankacılık sektörünün genişlemesine yönelik uygulamalara değinilecektir. Ardından ise bankacılık sisteminin niceliksel genişlemesi ve bu genişlemede bankacılık sektörünün uluslararası finans kurumları ile ilişkisi ve son olarak bankalar ile büyük sermaye grupları arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır.

Merkez Bankası, mevduat bankalarının ellerinde bulunan mevduatlarının bir kısmını “munzam karşılık” olarak Merkez Bankası’na yatırmalarını zorunlu tutar. Bu oranın belirlenmesi para arzını doğrudan etkileyen bir iktisat siyasetidir. Bu oranın yüksek belirlenmesi halinde bankalar ellerindeki mevduatla daha az işlem yapabilir hale gelirler. 1980 sonrası bankaların, Merkez Bankası’na yatırmak zorunda oldukları “munzam karşılık oranı” yıllar içinde azalma kaydetmiştir. “1980-1983 arasında bankalara vadeli hesap olarak yatırılan paraların % 25’i munzam karşılık olarak Merkez Bankası’nca tutulurken bu oran 1984’te 19’a, 1986’da 15’e 1987’de % 10’a kadar düşürüldü” (Sönmez M. , 1992, s.31). Sermayenin ihtiyaç duyduğu para-sermaye bu yolla karşılanmış oldu.

Yine, Merkez Bankası’nın belirlediği ve bankaların, “pasifteki mevduatlarının bir kısmını nakit ya da likit değer olarak ellerinde tutmak zorunda” oldukları “disponibilite oranı” da para arzını doğrudan etkilemektedir. “1965-1984 arasında % 10 olarak sabit tutulan disponibilite oranı, bir ara mevduatın büyüklüğüne göre kademelendirildi, ancak 1984’te yine tek bir orana dönüldü ve % 15’e çıkarıldı. 1987’den itibaren daha da fazlalaştırılan bu oran, 1988’de % 20’ye kadar yükseldi” (Sönmez M. , 1992, s.31). Bu iki uygulama sonucu ortaya çıkan ise, Merkez Bankası’nın elindeki mevduatın munzam karşılık oranları düşürülmek suretiyle azaltılması ve yine disponibilite oranları ile bankaların mevduat büyüklüklerinin sınırlandırılmasıdır.

Bankacılık sisteminde meydana gelen bu değişiklikler ile 1980-1993 yılları arasında sistemin genişlemesi sağlanmıştır:

“1980 sonrasında ... sektörün aktif büyüklüğünün GSMH’ya oranı 1980 yılında yüzde 28.6’dan 1990 yılında yüzde 38.2’ye yükselmişti (Köne, 2002, 135; aktaran Öztürk, Ö. , 2010, s.144). 1993 yılına gelindiğinde, bankacılık sektörünün ekonominin geneli içindeki göreceli ağırlığı 1980 seviyesinin iki katına, yüzde 56’ya yükselmiş durumdaydı” (Tacer 2004: 56; aktaran Öztürk, Ö. , 2010, s.144).

Bankacılık sistemini uluslararası finans kurumları ile bütünleşmeye girmesi ise sistemin genişlemesinin bir diğer sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ortaya çıkan değişiklikler ise şu şekilde özetlenebilir:

“1980’li yıllarda ... sektörün uluslararası finans kurumlarıyla bağlantıları artırıldı, yabancı bankaların şube açmaları kolaylaştırıldı, yerli bankalara yurtdışında döviz pozisyonu tutma, yurt dışından borçlanma, yurt içinde yerleşiklerin döviz tevdiat hesabı açabilmesi gibi serbestlikler getirildi, ancak sermaye hareketleri üzerinde denetimler sürdürüldü” (Köne ve Ergüneş’ten aktaran Öztürk, Ö. , 2010, s.144).

Bankacılık sisteminde meydana gelen bu genişleme, gerek dış ticaret konusunda gerekse faiz uygulamalarında olduğu gibi büyük sermaye grupları lehine bir sonuç doğurmaktadır.

“Her ne kadar 1980 sonrası banka kurma izinlerinin gevşetilmesi ile birçok sermaye grubu bu alana girdiyse de sektöre egemen olan büyük bankaların konumları uzun vadede sarsılmadı. 1980-90 arasında, en büyük üç bankanın toplam aktifler içindeki payı yüzde 51’den yüzde 44’e, toplam mevduat içindeki payı ise yüzde 53’ten yüzde 43’e gerilemişti. Ancak sektördeki genişleme bu azalmayı fazlasıyla telafi edecek büyüklükteydi” (Öztürk, Ö. , 2010, s.145).

Öztürk’ün değindiğı gibi rakamsal olarak bu oran büyük sermaye grupları aleyhine bir durum gibi gözükse de, hem sektördeki genişlemenin etkisi, hem de bu grupların kurduğu

irili ufaklı diğerk bankaların aldığı pay durumun gerçekte büyük sermaye grupları lehine olduğunu göstermektedir.

1989 yılında, uluslararası finans akımlarının önündeki engellerin kaldırılmasını sağlayan 32 No’lu Kanun Hükmünde Kararname’nin sermaye hareketleri açısından ne ifade ettiğine bir sonraki bölümde değineceğiz. Fakat 32 No’lu kararname ile sağlanan “tam mali serbestlik”in bankacılık sistemi açısından sonuçlarına değinmekte fayda var.

1980-93 dönemi boyunca bankaların ellerinde bulunan mevduatların yukarıda belirtildiği gibi yaklaşık iki katına çıkması ve Merkez Bankası mevduatlarının yine yukarıda sayılan nedenlerden ötürü azalması sonucu, devlet özel kesimden borçlanma yoluna gitmiştir. Finansal serbestleşme açısından devlet sürece yeni parasal araçlarla müdahil olmaya başlamaktadır. Devlet İç Borçlanma Senetleri aracılığıyla borçlarını finanse etmeye yolunu tercih ederken, bu senetlerin alıcıları ve bu alıcıların ellerinde tuttıkları senetlerin nicel boyutuna bakmakta fayda var.

Özellikle 1989 yılı sonrası, “devletin yüksek faizle iç borçlanmasının hemen yalnızca bankalar aracılığıyla gerçekleştiği de gözlenmektedir” (Öztürk, Ö. , 2010, s.148).

“Devlet İç Borçlanma Senetleri’nin (DİBS) başlıca alıcısı olan bankaların toplam DİBS ihraçları içindeki payı, 1993 ve 1994 yılları dışında yüzde 85’in altına inmemişti (Yeldan’dan aktaran Öztürk, Ö. , 2010, s.148). Buna bağlı olarak, bankaların toplam aktifleri içindeki DİBS payı da artmış ve 1990 yılına yüzde 10 iken 1999’da yüzde 23’e yükselmişti (Kansu’dan aktaran Öztürk, Ö. , 2010, s.148). Kısacası, bankalar, devletin yurtdışından borçlanmasında başlıca aracı konumundaydılar” (Öztürk, Ö. , 2010, s.148).

Tam mali serbestleşmenin sağladığı imkanlar sayesinde bankalar, içeride “ucuza” aldığı DİBS’leri yurtdışına “pahaliya” satarak yüksek kârlar elde etmişlerdir. Fakat bu durum “açık pozisyonların” arttırılması pahasına gerçekleştirilmiştir.

“ ... 1990’lı yıllarda bankaların uluslararası para-sermaye akımları ile devlet iç borçlanma mekanizması arasında konumlanarak büyük kârlar elde ettikleri, sektörün bütün olarak genişlediği, ancak aynı zamanda, yüksek enflasyon ortamında,

bankaların büyük miktarda açık pozisyon riski üstlendikleri söylenebilir” (Öztürk, Ö. , 2010, s.149).

1980 sonrası süreçte, sermaye donanımlarını, sahip oldukları bankalar aracılığıyla hem faiz-döviz kuru farkları üzerinden hem de yurtdışı piyasalarından düşük faizli aldıkları kredileri, kamu kağıtları aracılığıyla iç borç mekanizması üzerinden genişleten Türkiye’deki sermayenin bu durumunun korunması, 5 Nisan Kararları’nda yerini bulmuştur.

Gerek M.B gerekse özel bankalara yönelik kararlar, bankacılık sitemine yönelik daha “kurallı” bir döneme geçildiğinin ipuçlarını vermektedir. 5 Nisan Kararları ile devlet, bankalara yönelik iki uygulama üzerinden “düzenleme” getirmiştir. Yukarıda 1980 sonrası munzam karşılık oranı ve dispoñibilite oranlarının seyrine bakmıştık. Bu oranlardan, munzam karşılık oranının yüksek belirlenmesi halinde bankalar ellerindeki mevduatla daha az işlem yapabileceğini vurguladık. Bu bakımdan 5 Nisan kararları, bankaların ellerindeki mevduat, aracılığıyla paranın miktarına yönelik bir müdahalede bulunmaktadır.

- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.

Bankacılık alanında bir diğer uygulama ise dispoñibilite oranının arttırılmasıdır;

- VDMK ve döviz hesaplarına % 22 dispoñibilite zorunluluğu getirilmiştir.

Bu uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde, devlet bankaların mevduatlarını Merkez Bankası’nda tutmak yerine kendi ellerinde tutmalarını tercih etmiştir.

5 Nisan Kararları ile M.B’ye yönelik doğrudan uygulamalar da bulunmaktadır. Bu yönde kararlar şu şekildedir;

- Hazinesinin Merkez Bankası’ndan alacağı avansa sınır getirilmiştir.
- 1995 yılının ilk günlerinde bankaların karşılık oranları arttırılmış, böylece hazineye 30 trilyon TL’lik ek kaynak sağlanması hedeflenmiştir.
- Kamu kuruluşlarının paralarının MB’ye ya da Ziraat Bankası dışında tutulmaması kararlaştırılmıştır.

Bu uygulamalarla, kamunun kaynaklara ulaşmasına yönelik kısıtlamalar getirildiği ve kamu kuruluşlarının finans piyasalarına dahil edilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Ayrıca, uluslararası piyasalara, bankalardaki mevduatın devlet güvencesi altına alınması yoluyla güven verilmesi amaçlanmıştır.

4.3.2.3 1980 Sonrası Üretim Yapısı

1980 yılı itibariyle devletin sanayi politikaları konusundaki uygulamaları da değişiklik göstermektedir. 1960-80 yılları “ithal ikameci sanayileşme” olarak ifade edilen; korumacılık, ara malı ve girdinin KİT’ler aracılığıyla ucuza sağlanması ve “kamu bankaları aracılığıyla kredilerin belirli imalat sanayii dallarına ve küçük üreticilere yönlendirilmesi” (Şenses ve Taymaz, 2003, s.2) gibi uygulamaların, 1980 sonrası ortadan kalktığını söyleyebiliriz. 1980 sonrası sanayileşme politikalarının merkezden planlanması durumu artık söz konusu değildir. Üretim alanında devlet teşviklerinin sanayiden ziyade hizmetler (altyapı) alanına yönelik bir hal aldığını gözlenen bir diğer gelişmedir. Teşviklerin biçimine geçmeden önce genel olarak üretim yapısına dair birkaç şey söylemek yararlı olacaktır.

İlk olarak, iktisadi faaliyet kollarının GSMH içindeki oranlarına bakmakla işe başlayabiliriz. İktisadi faaliyet kollarının GSMH’ya oranının incelendiği tablo 5’e bakacak olursak 1980-97 yılları arası tarım sektörünün GSMH içindeki payının yarı yarıya düştüğünü söyleyebiliriz. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı ise 1980-97 yılları arasında % 4’lük bir artış göstermiştir. Tabloya göre asıl çarpıcı gelişme 1980-97 yılları arasında sanayinin GSMH içindeki payında % 7,66’lık bir sıçrama yaşanmasıdır. 1980 sonrasında neoliberal politikalar çerçevesinde tarımsal üretimin desteklenmesinden vazgeçilmesi, üretim yapısında hizmet ve sanayi üretiminin ağırlık kazanmasını sağlamıştır.

**Tablo 6: Seçilmiş Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kollarının
GSMH İçindeki Payı**

Sabit fiyatlarla

Yıllar	Tarım %	Sanayi %	Hizmet %
1980	24,16	20,49	55,35
1988	18,28	25,06	56,66
1989	16,61	25,87	57,52
1993	14,47	25,52	60,01
1997	12,67	28,15	59,18

Kaynak TÜİK, “İstatistik Göstergeler1923-2010” verilerinden
Yararlanılarak hazırlanmıştır.

1980 sonrası, devletin üretim alanına yönelik her türlü müdahalesini kısıtlayan ve devletin sadece para piyasaları üzerinden ekonomiye müdahalesini öngören neoliberal iktisat politikalarının mantıki sonucu, üretim yapısında kamu mülkiyetinin azalması ve özel mülkiyetin artmasıdır. 1980-1995 ücret ve istihdam paylarını incelediğimizde, bu yıllar arası katma değer oranının devlet sektörü payının % 21 civarında gerilediğini ve özel sektörün payının ise yaklaşık % 28 civarında arttığını görmekteyiz. Özel sektörde katma değer oranının artışının daha yakından incelediğimizde, 4’de 3’ünün büyük ölçekli iş yerlerinde üretildiği görülmektedir. İstihdam konusunda ise, kamu sektöründe % 50’den fazla bir azalma ve özel sektörde ise yaklaşık % 20 oranında bir artış görülmektedir.

Tablo 7: Kamu ve Özel Kesim İmalat Sanayi Üretim ve İstihdam Payı, 1980-1995 (%)

	1980	1985	1990	1995
<i>Katma Değer</i>				
Kamu	40.5	38.1	31.3	24.4
Özel	59.5	61.9	68.7	75.6
Küçük (10+24)	4.4	3.6	1.9	2.3
Orta (25-149)	15.6	14.2	12.7	16.2
Büyük (150+)	39.4	44.2	54.1	57.0
<i>Çalışan sayısı</i>				
Kamu	36.1	29.5	24.3	17.4
Özel	63.9	70.5	75.7	82.6
Küçük (10+24)	9.0	9.6	5.0	6.3
Orta (25-149)	19.8	21.3	22.3	27.7
Büyük (150+)	35.1	39.6	48.4	48.6

Kaynak: Şenses ve Taymaz, “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme”, s.18

1980 sonrası teşvik politikaları nitelik, biçim ve miktar bakımından değişikliğe uğramıştır. Teşvik politikalarını incelediğimizde ilk olarak, teşvikleri niteliğinde bir değişim yaşandığı karşımıza çıkmaktadır. Teşviklerdeki nitelik değişimi; “doğrudan parasal teşviklerin kaldırılması ve yatırım indirimi, gümrük muafiyeti, KDV erteleme gibi vergisel teşviklerin yaygın olarak kullanılmaya başlanmış olması” olarak ifade edilebilir” (Şenses ve Taymaz, 2003, s.4). Teşviklerin biçimine dair değişiklik ise; “1990 sonrasında DTÖ’nün ve AB ile Gümrük Birliği’ni oluşturan Ortaklık Konseyi Kararı’nın rekabet ve teşviklere ilişkin unsurlarına paralel şekilde, belirli bir sektörel önceliği olmayan yatay teşviklerin uygulamaya konması” olarak değerlendirilebilir (Şenses ve Taymaz, 2003, s.3-4). Teşvik politikalarına dair diğer bir değişim ise miktar konusunda karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere, teşviklerin niteliğinde bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim parasal teşviklerin azalması ve yatırım teşviklerinin artması olarak değerlendirilebilir. “1985-89 döneminde verilen parasal ve vergisel teşviklerin GSMH’ya oranı % 1.8’iken, bu oran 1990- 97 döneminde % 0.9’a düşmüştür” (Şenses ve Taymaz, 2003, s.3-4). Buna rağmen;

“Yatırım teşvikleri uygulamasında; ... [GSMH içinde teşvikten yararlanan yatırım tutarı] 1978- 82 döneminde % 12.5 düzeyine ulaştıktan sonra 1983-87 döneminde büyük bir artış göstererek %16.5 oranına sıçramıştır. Bu oran, Körfez Krizi’nin de etkisiyle 1988-92 döneminde % 10.0 düzeyine geriledikten sonra, 1994 krizine karşın 1993-97 döneminde AB ile Gümrük Birliği’ne girilmesinin katkısıyla % 13.5 düzeyine çıkmıştır” (Şenses ve Taymaz, 2003, s.3-4).

1980-88 döneminde yatırım teşvikleri içinde hizmet sektörünün payı artarken imalat sanayiinin payı, % 75’ ten % 6’ ya düşmüştür. 1968-97 döneminde imalat sanayiine verilen Teşvik Belgeleri’nin yaklaşık % 50’ si gıda ve tekstil sektörlerine verilmiş, çimento-pişiş kil, taşıt araçları ve makina sırasıyla % 10, % 8 ve % 5’lik paylarla diğer önemli sektörler arasında yer almıştır.

“1980 sonrası dönemin bir başka özelliği, ihracata yönelik firma ve sektörler öncelik verilmesidir. 1990’lı yılların başlarına kadar Teşvik Primi ve Kaynak Kullanımını Destekleme Primi gibi uygulamalar aracılığıyla yatırımlara önemli miktarda nakit desteği sağlanmıştır” (Şenses ve Taymaz, 2003, s.4).

Türkiye’de üretim yapısının incelendiği bu bölümde, sanayi ve hizmet üretiminin üretim yapısı içinde payının arttığını ve hizmet sektörünün üretim yapısı içinde en büyük paya sahip olduğunu görmekteyiz. 5 Nisan Kararları ile üretim yapısında tarımın payının azaltılması, süreklilik göstermektedir.

- Tarımsal destekleme konusunda; hedef kitleye doğrudan ödeme yapmak ve kredi kolaylıkları sağlama gibi fiyat desteği dışındaki konulara ağırlık verilecektir.
- Devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımı kapsamı durdurulacaktır.
- Tütün destekleme kararnamesinde Tekel Genel Müdürlüğü’ne destekleme alım bedelinin % 30’una kadar verilen harcama yetkisi % 10’a indirilecektir.

Bu durum Türkiye'deki sermayenin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçimini bir sonucudur. Ayrıca, gerek sanayi teşviklerinin gerekse sanayi teşvikleri içinde imalat sanayi teşviklerinin ciddi bir biçimde azaldığını görmekteyiz. Bu yıllar arasında devlet, ticaret teşvikleri vasıtasıyla sürece müdahil olmuştur.

1980-1993 yılları arası KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik bir dizi uygulama gerçekleşmiştir. Fakat devlet, bu yıllar arasında üretim yapısına yönelik desteğinin az olmasını, sanayi üretimine yönelik çok ciddi konumda ve öneme sahip KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik uygulamalara hız vermesiyle telafi edecektir. KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik 5 Nisan Kararları şu şekildedir;

- İlk aşamada, halen kamu ortaklığı idaresi tarafından tüm hazırlıkları tamamlanmış olan Et Ve Balık Kurumu ile Yem Sanayii'nin özelleştirme işlemleri en kısa sürede sonuçlandırılacaktır.
- 1994 yılı sonuna kadar, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş, D.B. Deniz Nakliyat ve Ditaş kısmen veya tamamen özelleştirilmiş olacaktır. Ayrıca, 1995 yılında TEK ve PTT özelleştirilecek ve ön hazırlıkları 1994 yılında tamamlanacaktır.
- PTT'nin cep telefonu ve kablolu TV gibi hizmetlerinin lisansı satılacaktır.
- Kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecektir. 1994 yılında Sümerbank ve Etibank özelleştirilecek, Emlakbank halka açılacaktır.
- Faaliyetleri devam eden KİT'lerin özel sektör kuruluşları gibi hacze, iflasa ve tasfiyeye açık olmaları için gerekli hukuki düzenlemeler hızlandırılmıştır.
- KİT'lerin iştirakleri, gayrimenkul, dinlenme tesisleri ve lojmanların satılması hızlandırılacak. Bu konuda yönetim kurulları yetkilendirilecektir.
- Emekli Sandığı'na ait gayrimenkuller gözden geçirilerek sandığa ait oteller kiraya verilecek veya satılacaktır.
- Büyük borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilikten dolayı özelleştirilmelerine imkan bulunmayan tesisler kapatılacak ve aktifleri satılmak suretiyle değerlendirilecektir. Bu kapsamda ilk aşamada, Sümer Holding'in 7 işletmesi, Petkim'in Yarımca Tesisi, Petlas A.Ş., Turban'ın işlettiği 5 şehir oteli, Testaş'ın Aydın işletmesi, Haliç, Camialtı ve Alaybey Tersaneleri ve Et-Balık

Kurumu'nun bazı kombina ve işletmelerinin faaliyetlerinin durdurulması kararlaştırılmıştır. Bu işletmelerin siparişleri ve mamul stoklarının tasfiyesi dikkate alınarak karar belirli bir dönem içinde uygulanacaktır. Ayrıca Türkiye Ziraî Donatım Kurumu yıl sonuna kadar özelleştirilmediği takdirde kapatılacak, Devlet Malzeme Ofisi yıl sonuna kadar tasfiye edilecektir. Tekel'e ait Ankara Bira Fabrikası, Bomonti Bira Fabrikası ve Cibali Sigara Fabrikası yıl sonuna kadar kapatılacaktır.

- Özelleştirilecek kuruluşlarda rasyonalizasyon sebebiyle olabilecek istihdam azalmalarında ödenen istihdam kaybı tazminatlarının, özelleştirme kapsamında olmamakla birlikte benzer tarzda rasyonalize edilmesi gereken KİT'lerde de ödenmesi sağlanacaktır.

KİT'lere yönelik olarak 5 Nisan Kararları, devletin kamuya ait ciddi sanayi kuruluşlarını, özel sermayenin kârlılık oranlarını arttıracak şekilde üretim yapısına yönelik olarak müdahalesidir.

5 SONUÇ

Bu çalışma boyunca Marksist devlet teorilerinin devletin doğasına yönelik analizlerine değinildi. Ekonomi-politika ayrımı üzerinden devlet analizlerinin, sınıf mücadelesi kavram ve olgusunu dışsal olarak ele aldığı vurgulandı. Bu bakımdan devletin sınıf mücadelelerinin alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurguladık. Çalışmada, ekonomi-politika ayrımı yerine maddi üretim (ve yeniden üretim) üzerinden bir analiz gerekli olduğu ve bunun için sermaye birikimi dinamikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacağı belirtildi. Geç kapitalistleşen toplumsal formasyonları açıklayabilmek adına devletin doğasına yönelik analizlerle birlikte, bu toplumsal formasyonların özgüllüklerinin de hesaba katılması gerektiği üzerinde duruldu. Çalışmada, bu özgüllükler, iktisat siyasetleri ve bunların değişen biçimleri üzerinden açıklandı.

Bu çalışmada, Türkiye’de devletin, 1994 yılına meydana gelen ekonomik krizle birlikte tıkanmaya giren sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmak için, 5 Nisan 1994 kararları vasıtaıyla, meta-sermaye, para-sermaye ve üretken-sermaye döngülerine çeşitli düzeylerde müdahalede bulunduğu ve bu müdahalelerin 1980 sonrası uygulanan neoliberal iktisat siyasetleri ile süreklilik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye kapitalizminin, kendisini dünya sermayesinin bir parçası olarak yeniden üretememesi nedeniyle, devlet, 1980 yılında 12 Eylül darbesi ile sermayenin yeniden yapılandırılmasını sağlamak amacıyla neoliberal politikaları uygulamaya koymuştur. Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında devletin uyguladığı “korumacılık” politikalarıyla küçük ölçekli ve yarışkan olmayan birimlerde örgütlenen sermaye, dünya kapitalizmiyle eklemlenme sürecinde bir dizi çelişkiyle karşı karşıya gelmiştir. Türkiye’deki sermayenin dünya kapitalizmi içinde rekabet edebilmesinin koşulu ürün maliyetlerinin ucuza gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Bu ise diğer faktörlerin yanında (hammadde, aramalarının ucuza elde edilmesi vs.) ücretlerin düşük olmasına bağlıdır. Dolayısıyla, Türkiye’nin dünya kapitalizmi ile daha derin bir entegrasyon içine girdiği bu dönemde, ulusal sermayenin uluslararası rekabette “tutunmasını” sağlayacak temel unsur olan ücretlerin düşürülmesi, iktisat politikalarının ana aksını oluşturmaktadır. 5 Nisan Kararları ile ücret siyasetine yönelik uygulamalar, 1980 sonrası iktisat siyasetleri ile süreklilik göstermektedir.

Türkiye kapitalizminin dünya ekonomisiyle daha derinden entegrasyonunu sağlamak adına devlet, 1980-1989 yılları arasında ağırlıklı olarak dış ticarete müdahale etmiştir. Bu yıllar arasında Türkiye’de devletin, vergi indirimleri biçimini alan sermaye teşvik ve özendirme sonucu ihracat ciddi bir artış göstermiştir. 1960-1980 yılları arasında üretken sermayenin ihtiyaç duyduğu aramalı ve girdiler KİT’ler vasıtasıyla giderilirken, 1980 sonrasında sermayenin bu ihtiyacı devletin ithalatı serbestleştirmeye yönelik uygulamaları neticesinde, ithalat aracılığıyla giderilmiştir. Bütün bu uygulamalar, Türkiye’de devletin meta-sermaye döngüsüne ithalat ve ihracata yönelik iktisat siyasetleri üzerinden müdahale ettiğini göstermektedir. İhracat teşvikleri 5 Nisan kararları içinde de yer bulmuş, İhracat için hayati öneme sahip Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarına ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir

1980-89 yılları arasında devlet, Türkiye burjuvazisinin para-sermaye donanımını sağlamak için yüksek döviz kuru ve faiz politikalarını izlemiştir. 1989 yılında TL’nin konvertibilitesinin sağlanmasıyla, sermayenin döviz ihtiyacının giderilmesine yönelik daha köklü bir serbestleşme sağlanmıştır. 1989 yılında dünya kapitalizmi ile bütünleşme para piyasaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Devletin, sermayenin ihtiyaç duyduğu döviz ülke içine çekebilme adına izlediği bu iktisat siyasetleri, sermayenin (özellikle büyük sermayenin) bankalar aracılığıyla büyük miktarda kârlar elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Devletin, Türkiye burjuvazisinin döviz ihtiyacını giderebilme adına yabancı paranın ülke içinde tutulmasını “cazip” hale getirecek uygulamaları, devlet iç borçlanma mekanizması aracılığıyla sermayenin kâr oranlarının arttırıldığı bir yapıya neden olmuştur.

5 Nisan kararları içinde KİT’lerin özelleştirilmesine yönelik kararlara geniş yer verilmiştir. 1970’lerin sonundan itibaren KİT özelleştirmeleri çeşitli düzeylerde uygulanmaktadır. Fakat 5 Nisan kararlarıyla, KİT özelleştirmeleri, hem programatik bir biçim almakta, hem de ciddi üretim kapasitesine sahip ve kârlı alanlara yönelmektedir. 1980 sonrası üretim yapısı içinde mülkiyet yapısının Kamu Sektörü’nden Özel Sektör’e doğru değişim gösterdiğini göz önünde bulunduracak olursak, 5 Nisan Kararları bu sürecin sürekliliğini göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Kâr oranlarının eğilimsel düşüşü sonucu meydana gelen kriz neticesinde devlet, sermayenin yeniden yapılandırılmasını sağlamak adına, sermayeye yeni kârlılık alanları açacak uygulamaları 5 Nisan kararları ile hayata

geçirmiştir. KİT'lerin özelleştirilmesi, devletin, sermayeye yeni kârlılık alanları sunma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5 Nisan Kararları, sermayeye yeni kârlılık alanları yaratılmasına yönelik müdahalelerin yanında, 1994 yılının Ocak ayında yaşanan krizin 'bedelinin' işçi ve emekçilere ödetildiği kararları içermektedir. 5 Nisan Kararları'yla devletin, sermayenin düşen kâr oranlarını arttırması adına işçi ücretlerinin baskılanmasına yönelik uygulamaları, yüksek enflasyon ve zamlarla birleşince işçi sınıfı adına "yaşam" koşullarını iyice zorlaştırmaktadır. Sınıf mücadelesinin devlet dolayımında gerçekleştiğini 5 Nisan Kararları üzerinden ifade edecek olursak; devlet, hem sermaye lehine yeni kârlılık alanlarının açılmasını sağlamakta, hem de sınıf mücadelesinde emek ve sendikal örgütlenme aleyhtarı uygulamaları hayata geçirmektedir.

KAYNAKÇA

AKÇAY, Ümit ve TÜRKEY, Mehmet ; “*Neoliberalizmden Kalkınmacı Yaklaşım; Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine*” , **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik: Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, içinde, SAV Yayınları, İstanbul, 2009

AKKAYA, Yüksel, “*Türkiye’de 1980 sonrası emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde grevlerin yeri*”, Toplum ve Bilim, Sayı 86, 2000

ALTIOK, Metin; “*Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz*”, Praksis, Sayı 5, 2002

ANDERSON, Perry; **Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler**, (çev. Bülent Aksoy). Birikim Yayınları, İstanbul, 2004

AR, K. Necdet; “*Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007

ARIN, Tülay; “*Türkiye’de Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler*” ,<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=2&dsid=316&dyid=4730&yazi=T%FCrkiye%27de%20Kapitalizmin%20Bunal%FDm%FD%20ve%20Son%20%D6nlemler>
Erişim tarihi: 18.06.2012

BARRY P. Norman; **Yeni Sağ**, Tisamat Yayınları, Ankara, 1989

BORATAV, Korkut, “*Devleti Küçültme Mekanizması Avanta Mekanizmasına Dönüştü*”, İktisat Dergisi, Sayı, 345, s. 10-13, Ocak 1994

BOTTOMORE, Tom; **Marksist düşünce sözlüğü** (çev. Mete Tunçay) . İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

CLARKE, Simon; “*Devlet Tartışmaları*”, (çev, İbrahim Yıldız), **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, (ed. Simon Clarke), Ütopya Yayınları, İstanbul, 2004

EMREALP, Sadun; **Azgelişmişlik ve Siyasal Yapılar: Türkiye-Mısır-Peru**, Birey Toplum Yayınları, İstanbul, 1984

ENGELS, Friedrich; **Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni**, (çev. Kenan Somer) Sol Yayınları, Ankara, 1967

ERCAN, Fuat ve GÜLTEKİN-KARAKAŞ, Derya; “Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercih”,

GHAİ, Dharam ; ”*Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi*”, (çev.İdil Eser), **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma** (ed. Rence Prendergast, Frances Stewart) içinde, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995

GOLD, D.A., LO, C.Y.H. , WRİGHT, E.O. ; “*Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler I*”, (çeviren Yasemin Berktaş), Birikim, sayı 21, Kasım 1976

GOLD, D.A., LO, C.Y.H. , WRİGHT, E.O. ; “*Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler II*”, (çeviren Yasemin Berktaş), Birikim, sayı 22, Aralık 1976

GÜLALP, Haldun; **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, (çev: Abdullah Yılmaz, Osman Akınhay), Belge Yayınları, İstanbul, 1993

GÜLTEKİN-KARAKAŞ, Gültekin; **Hem Hasımız Hem Hıssımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

HOLLOWAY, John ve PİCCİOTTO, Sol. “*Sermaye, Kriz ve Devlet*”, (çev: İbrahim Yıldız), **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, (ed. Simon Clarke) içinde, Ütopya Yayınları, İstanbul, 2004

HOLLOWAY, John; “*Devlet ve Gündelik Mücadele*”, (çev, İbrahim Yıldız), **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, (ed. Simon Clarke), Ütopya Yayınları, İstanbul, 2004

JESSOP, Bob; **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, (çev, Ahmet Özcan), Epos Yayınları, Ankara 2008

KARAHANOGULLARI, Yiğit; *Türkiye’de “Devletin Mali Krizleri”*, Praksis, Sayı 9, s.247-276, Kış-Bahar 2003

KAZGAN, Gülten; **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995

KÖSE, A. Haşim. ve YELDAN, Erinç. “*Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri: 1980-1997*” Toplum ve Bilim, sayı 77, yaz 1998

KÖSE, A. Haşim. ve YELDAN, Erinç; “*Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri: 1980-1997*” Toplum ve Bilim, sayı 77, s. 45-68, yaz 1998

LACLAU, Ernesto; “*Siyasal Düzeyin Özgünlüğü: Poulantzas-Miliband Tartışması*”, (çev. Yasemin Berkman), **Kapitalist devlet sorunu** (ed. Murat Belge, Atilla Aksoy) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

LENİN, V. İlyiç: **Devlet ve Devrim**, (çev. Süheyla Kaya, İsmail Yarkın), İnter Yayınları, Ankara, 1999

MARX, Karl ve ENGELS Friedrich; **Alman İdeolojisi [Feuerbach]**, (çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2004

MARX, Karl; **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş**, (çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1997

MİLİBAND, Ralph; “*Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap*” , (çev. Yasemin Berkman), **Kapitalist devlet sorunu** (ed. Murat Belge, Atilla Aksoy) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990

MLAM (Marksist Leninist Araştırmalar Merkezi) Kavramlar Sözlüğü, Devlet Nedir? , <http://mlam.tkp.org.tr/kavramlar/devlet-nedir> Erişim Tarihi: 28.06. 2011

OĞUZ, Şebnem; “*Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Rolü*”, **Kapitalizmi Anlamak** (Haz: Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Fuat Ercan, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay, Tolga Tören) içinde, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006

ORHANGAZİ, Özgür; “Neoliberalizm”, **Kavramlar Sözlüğü: Söylem ve Gerçek** içinde, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2005

ÖNGEN, Tülin; **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

ÖZERKMEN, Necmettin; “*Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlenmesi ve Getirilen Kısıtlamalar*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı 43, s. 239-257, 2003

ÖZTÜRK, Melda; “İstikrar”, **Kavramlar Sözlüğü: Söylem ve Gerçek** içinde, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2005

ÖZTÜRK, Özgür ; “*Kriz ve Türkiye’nin “Kalkınma” Perspektifi*”, İktisat Dergisi, Sayı 519

ÖZTÜRK, Özgür; **Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişim**, SAV Yayınları, İstanbul, 2010

PARASIZ, İlker; **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998

POULANTZAS, Nicos; “*Kapitalist Devlet Sorunu*”, (çev. Yasemin Berkman), **Kapitalist devlet sorunu** (ed. Murat Belge, Atilla Aksoy) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul ,1990

POULANTZAS, Nicos; “*Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap*”, (çev. Yasemin Berkman), **Kapitalist devlet sorunu** (ed. Murat Belge, Atilla Aksoy) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul ,1990

POULANTZAS, Nicos; **Devlet, İktidar, Sosyalizm**, (çev; Turhan Ilgaz) , Epos Yayınları, Ankara, 2006

SALLAN-GÜL Songül; “*Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti*”, Etik Yay. , İstanbul, 2004

SAVRAN, Sungur; “*24 Ocak’tan Ekonokrazi’ye*”, İktisat Dergisi, Sayı 242, s.11-18, Ocak 1985

SAVRAN, Sungur; “*Devlet ve Sermaye Birikimi: Brezilya Deneyiminden Esinlenen Düşünceler – 1. “Brezilya Mucizesi” Üzerine*”, Yapıt Dergisi, Sayı 3, 32-47, Mart-1984

SAVRAN, Sungur; “*Devlet ve Sermaye Birikimi: Brezilya Deneyiminden Esinlenen Düşünceler – 2. Yeni Liberalizm, Azgelişmiş Kapitalizm, Devlet*”, Yapıt Dergisi, Sayı 4, s. 20-32, Mayıs-1984

SAVRAN, Sungur; “Türkiye’de Kapitalizmin Krizi” , Sınıf Mücadelesi, Sayı 15, s. 18-51, 1994

SÖNMEZ, Mustafa; **100 soruda 1980’lerden 1990’lara “dışa açılan” Türkiye kapitalizmi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992

SÖNMEZ, Sinan; “*Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm ve Etkileri*”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, içinde, (derleyenler: Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

ŞENSES, Fikret ve TAYMAZ, Erol; “*Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?*”, ERC Working Papers in Economics 03/01 February 2003

TÜİK; **İSTATİSTİK GÖSTERGELER Statistical Indicators 1923-2010**, Ankara, 2011

TÜRKAY, Mehmet ; “Konjonktürel Bir Kavram Olarak Müdahale ve Gelişme İktisadı” , **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik: Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, içinde, SAV Yayınları, İstanbul, 2009

TÜRKAY, Mehmet ; “Küreselleşme; Değişen Ne_ Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” , **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik: Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**, içinde, SAV Yayınları, İstanbul, 2009

WOOD, E. Meiksins; “Sermaye İmparatorluğu” (çev. : Ecehan Balta - A. Ekber Doğan), Praksis, 2007, 239-254

WOOD, E. Meiksins; Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm, (çev. Şükrü Alpagut), Yordam Kitap, İstanbul, 2006

YILMAZ, Ahmet; **Kapitalist Devleti Anlamak**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2002

YILMAZ, Zafer; “*Günümüz Türkiye’sinde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi*”, Praksis, Sayı 9, 55-92, 2003